TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPANESİ

KAYİT No. 17333

YER No. A/I. 2626-2

T.T.T.C. Kit.
Ka. No. 141
Esas No.

17333
AE/2626/2

TÜRK TARİH KURUMU

T.T.T.C.Kü.
Ka. No. 979
Esas No.

TARİH

TÜRK TARİH TETKİK CEMİYETİ
ANKARA
1931

TÜRK TARİH KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU

Uygur medeniyeti eserlerinden :

Turfan civarında Bezeklik manastırı duvar resimlerinden bir parça.

ORTAMEKTEP İÇİN

TARİH

II

Mf. V.

TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ
ANKARA
1931

DEVLET MATBAASI, İSTANBUL, 1933

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ tarafından yazılmış olan Tarih kitapları esas tutularak ortamekteplerin ikinci sınıfı için hazırlattırılmış ve 2 / 7 / 1933 tarih ve 33 sayılı kararla kabul edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

BAŞLANGIÇ

TARİHİN DEVİRLERE AYRILMASI . . . . . 1 - 2

I. ORTAZAMANA GİRERKEN . . . . . 3 - 18
A. Romalılar . . . . . 3 - 13
B. Galya . . . . . 14 - 17
C. Germenler . . . . . 17 - 18

II. ALANLAR VE AVRUPAYI İSTİLÂLARI . . . . . 19 - 20

III. AVRUPADA TÜRK-HUN İMPARATORLUĞU . . 21 - 23

IV. BEŞİNCİ ASIRDA AVRUPA . . . . . 24 - 29

V. AVAR İMPARATORLUĞU 30

VI. BİZANS . . . . . 31 - 35

VII. ASYADA GÖK TÜRK İMPARATORLUĞU . . . . 36 - 38

VIII. TÜRKEŞ DEVLETİ 39

IX. KARLUK DEVLETİ 40

X. UYGUR DEVLETİ . . . . . 41 - 42

XI. GARBÎ ASYA VE ŞARKÎ AVRUPA TÜRK DEVLETLERİ . . . . . 43 - 48
A. Hazar Devleti . . . . . 43 - 44
B. Bulgar Devleti . . . . . 44 - 46
C. Macarlar . . . . . 46 - 47
D. Peçenekler . . . . . 47 - 48
E. Oğuzlar 48
F. Kumanlar 48

XII. V. ASIRDAN SORA AVRUPAYA ŞARKTAN GELEN İSTİLÂCILAR . . . . . 49 - 50

XIII. İSLÂM TARİHİ . . . . . 51 - 93
A. Arabistan Yarımadası . . . . . 51 - 55
B. Muhammet . . . . . 56 - 59
C. Muhammedin seferleri . . . . . 60 - 64
D. İlk dört halife devri . . . . . 64 - 68
E. Emevi saltanatı . . . . . 68 - 72
F. İspanyanın fethi . . . . . 72 - 77
Türk-Arap mücadelesi . . . . . 77 - 78
G. Abbasi halifeleri . . . . . 79 - 83
İslâm devrinde medeniyet . . . . . 83 - 84
H. İspanyada Endülüs İslâm Devleti . . . . . 85 - 93

XIV. İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİ . . . . . 94 - 97
A. Asyada: Samanoğulları Devleti 94
Asyada: Gazneliler Devleti . . . . . 95 - 96
B. Mısırda: Tulunlular Devleti 97

XV. KAROLENJ İMPARATORLUĞU . . . . . 98 - 103

XVI. NORMANLAR . . . . . 104 - 105

XVII. ALAMAN DÜKALIKLARI VE MUKADDES ROMA-GERMEN İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞU. . . . . 106 - 107

XVIII. PAPALARLA İMPARATORLAR MÜCADELESİ . . 108 - 112

XIX. DEREBEYLİK. . . . . 113 - 116

XX. BÜYÜK SELÇUK İMPARATORLUĞU. . . . . 117 - 122
A. Tarih . . . . . 117 - 120
B. Medeniyet. . . . . 120 - 122

XXI. HAÇLILAR SEFERİ . . . . . 123 - 127

XXII. HARZEM DEVLETİ . . . . . 128 - 129

XXIII. TÜRK-MOĞOL İMPARATORLUĞU . . . . . 130 - 134

XXIV. MISIR-SURİYE TÜRK DEVLETLERİ. . . . . 135 - 141
A. Eyyubiler Devleti . . . . . 136 - 138
B. Mısırda Memlûkler Devleti . . . . . 138 - 141

XXV. ORTAZAMANLARDA ANADOLU TÜRK DEVLETLERİ. . . . . 142 - 149
A. Selçukların Anadoluyu istilâsı . . . . . 142 - 143
B. Anadolu Selçuk İmparatorluğu . . . . . 144 - 149

XXVI. ANADOLU BEYLİKLERİ. . . . . 150 - 152

XXVII. ANADOLU TÜRK DEVLETLERİ DEVRİNDE MEDENİYET . . . . . 153 - 156

XXVIII. MÜSLÜMAN TÜRKLER İDARESİNDE HİNT . . 157 - 161

XXIX. OSMANLILAR . . . . . 162 - 173

XXX. TİMUR . . . . . 174 - 190
Timurun emîr olması . . . . . 179 - 183
Timur ve Bayazıt . . . . . 183 - 184
Timur Yıldırımın karşısında . . . . . 184 - 189
Timur Devrinde Türk medeniyeti. . . . . 189 - 190

XXXI. BAYAZITTAN SORA OSMANLILAR. . . . . 191 - 193

XXXII. HİNDİSTANDA BABÜR İMPARATORLUĞU. . . 194 - 201

BAŞLANGIÇ

TARİHİN DEVİRLERE AYRILMASI

Tarih kitabının birinci cildinde, tarih hakkında yapılmış olan tarifi burada tekrarlamayı faydalı buluyoruz. Orada şöyle denilmiştir:

Tarih insan cemiyetlerinin, zaman ve mekân gösterilerek ve sahih olarak, hayatını, kültürünü, tetkik ve nakleden bir ilimdir.

Gene kitabın birinci cildinde tarihin yazı ile başladığı söylendikten sora, ilk insanların dünya yüzünde yaşamağa başladıklarından itibaren geçen zamanlar ikiye ayrılmıştır:

1. *Tarihtenevelki zamanlar.*
2. *Tarihzamanları.*

Tarihtenevelki zamanların çok uzun sürdüğünü görmüş ve bunu da üç devre ayırmıştık:

1. *Yontma Taş Devri.*
2. *Cilâlı Taş Devri.*
3. *Maden Devri (Bakır, tunç, demir san'atleri).*

Bu devirler hakkında kısa malûmat verdikten sora, tarih zamanları içinde yaşıyan eski milletlerin hayatlarını tetkik etmiştik.

Tarih zamanlarına dahil senelerde yaşamış, devlet kurmuş olan milletlerden bazıları soradan mahvolmuşlardır. Bunların, yalnız, yeryüzünde bıraktıkları medeniyet eserleri kalmıştır (Eski Mısırlılar gibi). Gene eski zamanda yaşamış olan milletlerden bazıları da hâlâ yaşamaktadırlar (Türkler,

Çinliler ve saire). Sırası geldikçe, kitabımızda, bunlardan tekrar bahsolunacaktır.

Uzun zamanlar müverrihler, tarihi baştan sona kadar bir kül halinde yazmışlar, vukuat zincirinde esaslı durak noktaları bulmağa lüzum görmemişlerdir. Fakat daha sora gelen müverrihler, tarihe dahil olan zamanlarda yaşamış olan milletlerin hayatını tetkik ve tasvir ederken, bu zamanı da birkaç kısma ayırmışlardır:

1. *Eskikurun (Eskizamanlar).*
2. *Ortakurun (Ortazamanlar).*
3. *Yenizamanlar.*
4. *Yakınzamanlar.*

Fakat tarihin böyle zamanlara taksim edilmesi, yalnız tarih tetkiklerini kolaylaştırmak maksadile yapılmıştır. Bu zamanlardan herbirinin nereden başladığını ve nerede bittiğini tayin etmek zordur. Meselâ Eskizaman ile Ortazaman arasında düz çizgilerle bölünmüş bir fasıl ayırmak kabil değildir.

Bazı müverrihler Roma İmparatorluğunun taksimi tarihi olan 395 senesini Ortazamanların başlangıcı sayarlar. Diğer müverrihlere göre ise Ortazamanlar, Avrupayı yabancı kavimlerin istilâsı tarihi olan 406 senesinden başlar.

Bu Ortazaman nerede bitiyor? Tarih yazanların bazıları İstanbulun Türkler tarafından zaptolunduğu 1453 senesini Ortazamanın sonu sayarlar. Diğer bazı müverrihler de matbaanın icat edildiği 1440 senesini veyahut Amerikanın keşfolunduğu 1492 senesini Ortazamanın sonu ve Yenizamanın başlangıcı olmak üzere kabul ederler.

Eğer Ortazamanın Roma İmparatorluğunun taksimi tarihi olan 395 senesinden başlayıp, Şarkî Roma İmparatorluğunun Türkler tarafından yıkıldığı 1453 senesine kadar devam ettiği kabul olunursa, bu zaman bin seneden fazla sürmüş demektir.

TARİH VE ZAMAN

- I. Tarihtenevelki zamanlar
  - 1. Yontma Taş Devri
  - 2. Cilâlı Taş Devri
  - 3. Maden Devri
- II. Tarihzamanları
  - 1. Eskizamanlar
  - 2. Ortazamanlar
  - 3. Yenizamanlar
  - 4. Yakınzamanlar

I
ORTAZAMANA GİRERKEN

A. ROMALILAR

Eskizamanda hüküm süren Fir'avunlar, kırallar, hükümdarlık kuvvet ve kudretini mabutlardan aldıklarını iddia ediyorlardı; milletler de bunun böyle olduğuna inanıyorlardı. Roma imparatorlarının nüfuz ve kudreti ise, munhasıran milletten alınmadır. Bu, böyle olmakla beraber, Roma imparatorlarının idaresi, dünyada misli görülmemiş derecede mutlaktı. Çünkü imparatorlar idare salâhiyetini milletten almakla beraber, Roma ordusuna dayanırlar ve güvenirlerdi. Millet imparatora hükümdarlıkla birlikte, ömrü olduğu müddetçe, orduya kumanda etmek hak

Romalı bir kadın

Romalı bir erkek

ve salâhiyetini de vermişti. İşte bu kuvvete dayanan imparatorlar, memleketi kendi keyiflerine göre ve ekseriya zorbalıkla idare ediyorlardı.

Vakıâ ortada bir *Senato* vardı. Fakat imparatorlar Senatoya çok defa ehemmiyet vermezler ve onu saymazlardı. Senato, ordu karşısında bir gölgeden ibaret kalıyordu. Roma-

GERMENLERİN HÜCUMUNDAN SORA
ROMA İMPARATORLUĞUNUN PARÇALANMASI

lılar çok geçmeden, imparatorun hakikatte kendileri veyahut Senato tarafından değil, ordu tarafından intihap edildiğinin farkında oldular. Fakat millet siyasî kuvveti elinden kaçırmış olduğundan bir şey yapmağa muktedir olamadı. Sora, ordunun da nizamı kaybolmağa başladığından memleketin idaresi büsbütün bozuldu. Bir devletin bu şartlar içinde uzun müddet yaşayabilmesi mümkün değildir.

Bundan sora, Roma İmparatorluğunun paramparça olması neticesine varan ihtilâller başladı. Nihayet muhitte nisbî bir sükûn göründü. *Ostrogotlar* İtalyada, *Vizigotlar* İspanyada, *Franklar* Galyada, *Vandallar* Afrikanın şimalinde yerleşerek kırallıklar kurdular.

IV. ASIRDA ROMA İMPARATORLUĞU

DEVLET VE KİLİSE Dördüncü asrın en mühim vak'ası, hıristiyanlığın Romada zafer kazanmasıdır. Fakat hıristiyanlığın Romada yerleşmesi ve yayılması kolay olmamıştır.

Evelce Romalılarda Yunanlılar gibi kendi yaptıkları putlara taparlardı. Fakat bunların dinlerinde ahret kokusu ve korkusu yoktu. Bu milletler mabutlarını tıpkı insanlar ve bazan insanlardan daha mükemmel mevcutlar gibi tasavvur ederlerdi. Kendi itikatlarınca erkekli dişili olan bu mabutlar, insanlar gibi yerler, içerler ve hatta aralarında kavga ederlerdi. Bazan insanları da bu kavgalara iştirak ettirirlerdi.

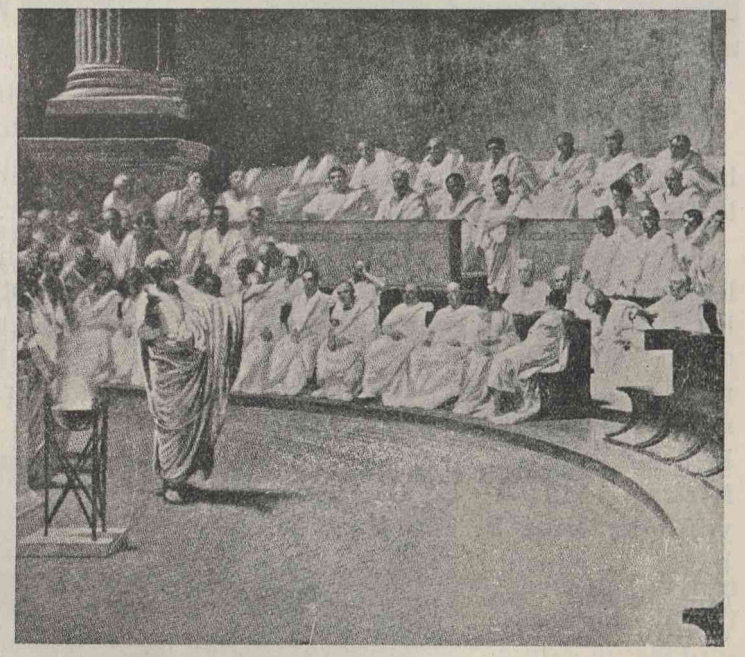

Romada Senato

Asırlar geçtikçe, Romada putlara tapıcılık işi gevşedi. Çünkü putlara tapmayı emreden maddî bir din, insanlığın gittikçe yükselen fikrini tatmin edemiyordu.

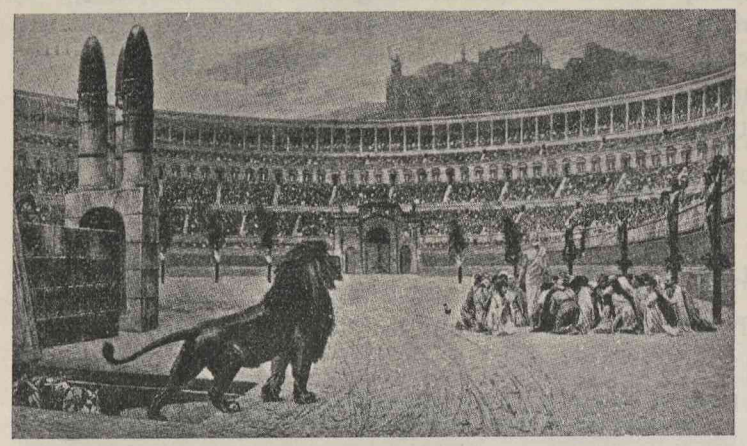

Koliseum'da hıristiyanların aslanlara parçalattırılması

Romada mabutlara ibadet için yapılan ayinler de zahirî birer merasimden ibaretti.

İşte bu sırada hıristiyan dini gizliden gizliye Romada yayılmağa başladı Hıristiyanlar ilk zamanlarda çok feci zulümlere uğradılar, öldürüldüler, yakıldılar, vahşi hayvanlara parçalattırıldılar.

Bu siyaset aksi tesir yaptı: Her tarafta hıristiyan cemaatleri çoğaldı. Nihayet İmparator Kostantin hıristiyanlar aleyhinde yapılan takiplere bir nihayet verdi ve kendisi de İsa dinini kabul etti (324). Kostantinin hıristiyanlığı kabul etmesini, tarihin en ehemmiyetli vak'alarından biri olarak saymak lâzımdır.

Romalılar tarafından hıristiyanlığın kabulü beşer tarihinin çok esaslı bir dönüm noktasıdır.

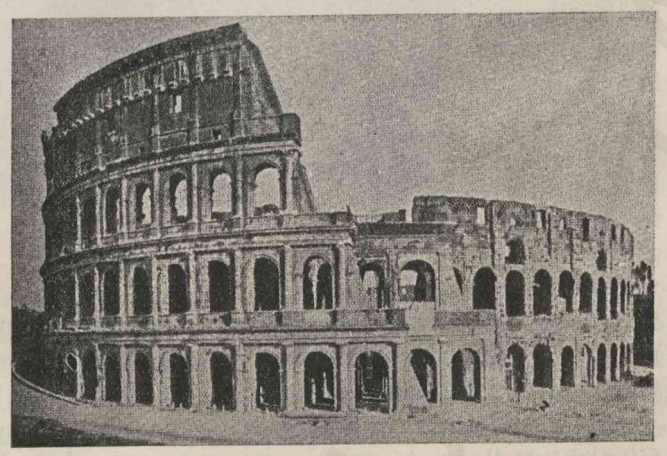

Koliseum'un bugünkü manzarası

Romalılar arasında puta tapanlar hıristiyanlara kızıyorlardı. Fakat hıristiyanların adedi gittikçe fazlalaştığından V. asırda bunlar artık ekalliyette kaldılar. VI. asırda ise büsbütün tükendiler.

VI. asırdan itibaren hıristiyanlık artık fertlerin vicdanına hulûl suretile intişar etmiyordu. Fertleri ayrı ayrı hıristiyan yapmağa çalışmaktan ziyade hükümdarları ve prensleri kandırıyorlar ve bunlarla birlikte bütün tebaalarını da sürü ile hıristiyan yapıyorlardı. Yalnız prenslerinin tazyikiyle kütle halinde hıristiyanlığı kabul etmiş olan kavimler, eski dinî âdetlerini uzun zaman unutmamışlar, bunları yeni dine uydurmuşlardır.

Kostantin

İSTANBULUN TESİSİ

İmparator Kostantinin yaptığı diğer mühim bir iş te, İstanbulu kurmuş olmasıdır. Kostantin, hıristiyanlığı daha iyi neşretmek ve puta tapan Romalılardan uzaklaşmak için İstanbul şehrini tesis etti; yüksek sınıflara mensup birçok Romalı aileleri İstanbula getirip yerleştirdi.

Gariptir: İmparatorlar Romadan çekildikten sora, puta tapıcıların bu mühim merkezinde en yüksek rütbedeki papaz, *Papa* unvanını takındı ve ben İsanın yeryüzünde vekiliyim diyerek ortaya atıldı. Bu suretle Şarkî ve Garbî dediğimiz yeni ve eski Romalar arasında siyaset ihtilâflarına yol açıldı; mezhep ihtilâfları başgösterdi. Bu ihtilâflar nihayet İstanbulun Romadan ayrılması neticesine vardı.

ROMA ÂLEMİNDE İKTİSADÎ BOZGUNLUK

Roma âleminde siyasî buhran ile birlikte malî ve iktisadî bir buhran da başlamıştı. Para cihetinden hükûmet gittikçe sıkıntı çekiyordu.

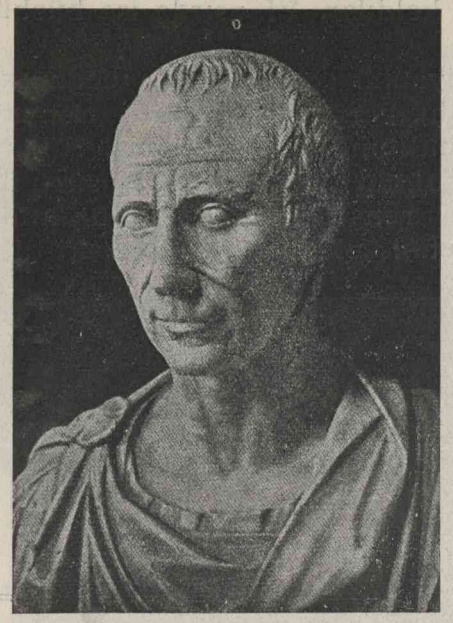

Jül Sezar

Jül Sezar altın ve gümüş para bastırmıştı. Altın ve gümüş yumşak madenler olduklarından çabuk aşınırlar. Para basarken bunların sertliğini arttırmak için içine muayyen nispette bakır ve nikel gibi madenler karıştırırlar. Fakat bu kıymetsiz madenler altın ve gümüşün içine fazla miktarda konursa, paranın kıymeti düşer. İşte *Neron* ve *Septim Sever* para bastırırken altın ve gümüş nispetini azalttıklarından paraların kıymeti düştü. Eksiklik nispeti III. asra doğru okadar arttı ki, paralar ancak kanun ve hükûmet zorile sürülebilir oldu. Para gittikçe ortadan çekildi. Hükûmet, vergileri tahsil için ahaliden para yerine *aynen* erzak ve eşya toplamağa başladı.

Septim Sever

Bir müddet sora, devlet hazinesi memurların aylıklarını veremiyecek derecede boşaldı. Hükûmet memurlara para veremeyince ahaliden vergi diye topladığı *ayniyatı,* yani erzak ve eşyayı maaş mukabili olarak dağıtmağa başladı. Büyük hizmetler görenlere de, maaş yerine büyük arazi verdi. Bu suretle ahaliden bir kısmının eline büyük arazi geçmesi *Derebeylik* sisteminin kurulmasına yol açmıştır.

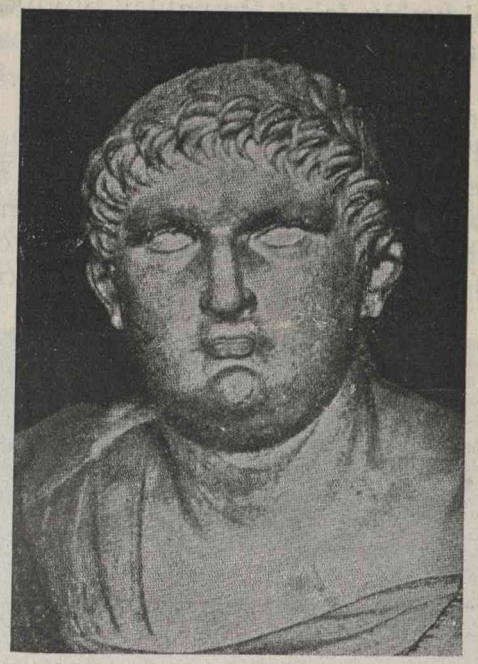

Neron

Romanın bütün servetini eriten bilhassa murabahacılık olmuştur. Murabaha, alacaklı bir kimsenin, borçlu olan bir kimseden fazla miktarda faiz almak suretile bir nevi soygunculuk yapması demektir. Romada ileri gelenler, açık bir soygunculuk mahiyetinde murabahacılık yaparak halkı eziyorlardı. Murabaha ile büyük servetler edinenler topladıkları paraları. sefahet yolunda çılgınca israf ediyorlardı. Bu paraların çoğu hep pahalı kumaşlar, ziynet eşyaları, güzel kokular satınalmak için sarfedildiğinden, para Romadan dışarı akıyordu.

Bütün bu haller neticesinde: piyasada para azalmış, altın ve gümüş paraların halitası bozulmuş, memlekete umumî bir sefalet çökmüş, dahilî harpler olmuş ve nihayet Romayı yabancılar istilâ etmiştir.

AHLÂK BOZUKLUĞU

Romalılarda ahlâk çok bozulmuştu. Kostantin zamanında Romada herkes biribiri aleyhine entrikalar çeviriyordu. Herkes saray ve imparator nazarında şüpheli idi. Her taraf casuslarla dolmuştu. İhbarcılık, jurnalcılık, münafıklık müthiş bir yara halinde işliyordu. Bunu kendisine san'at, geçinme vasıtası edinmiş bir sınıf insan türemişti. Jurnalcılar bir adamın bir kusurunu duydular mı, bunu hemen haber verirlerdi. Eğer o adam mahkemede bir ceza vermeğe mahkûm olursa, alınan paranın bir kısmı jurnalcıya verilirdi. Gerçi soradan bu usul

kaldırıldı; fakat Romalılar büyüklere yaranmak için bedava jurnalcılık ve münafıklık yapmakta devam ettiler.

Vergilerin ağırlığı ve tahsil tarzı da ahaliyi ve memurları ahlâksızlığa sevkediyordu. Vergiler ağırdı. Vergi tahsilinde ahaliye müthiş zulümler, işkenceler yapılıyordu. Vergi zamanı gelince bütün ahaliyi matem kaplıyordu. Tahsildarın zulmünden kurtulmak için anaların ve babaların evlâtlarını sattıkları oluyordu. Bütün bu şiddetlerle toplanan paradan pek az bir kısmı hazineye giriyor, herkes muktedir olabildiği kadar çalıyordu. İş takibi için hükûmet dairelerine gidenlerin ellerinde hediye götürmeleri kaide haline gelmişti.

Romada halkı eğlendiren Gladiyatörler

Şehirlerdeki fakir halkın miktarı gittikçe artıyordu. Hükûmet, ruhlarında hoşnutsuzluk kaynayan bu fakir ahaliyi ölmiyecek kadar doyurmağa ve halini unutturacak kadar eğlendirmeğe çalışıyordu. Büyük masraflarla sık sık umumî eğlenceler tertip olunuyordu. Gitgide bu eğlence günleri yılın yarısını tutacak kadar arttırıldı. Artık Romalıların sinirleri gevşemiş ve uyumuştu. O kadar ki, V. asırda muhacir kavimler Romaya yürüdükleri zaman, Romalıları umumî sirkte oyun seyrine dalmış bulacaklardır.

GARBÎ ROMA İMPARATORLUĞUNUN YIKILMASINDAN SORA ROMA ÂLEMÎ

V. asırdaki karışıklıklar, yabancı kavimlerin imparatorluk arazisinde yerleşmeleri, iktisadî hayatın umumî çizgilerini değiştirmiştir. Yalnız toprağa verilen ehemmiyet artmış,

toprak adeta yegâne kıymet ve servet haline gelmişti. Umumî veya hususî hizmetlerin para yerine arazi vermek suretile ödenmesi bir kaide olmuştu.

PAPALIK VE DİNÎ HAYAT

İtalyanın Jüstiniyen tarafından tekrar zaptı üzerine, Papa eskisi gibi, imparator tarafından nasbedilen bir memur haline geldi. Fakat daha soraları papaların nüfuz ve kuvvetleri tekrar ziyadeleşti. Hıristiyanlardan bazıları ahrette saadete nail olmak emelile mallarından bir kısmını kiliseye vakfediyorlardı. Kiliseye vakıf olarak verilen akarların çoğalması, Papalığın maddî iktidarını arttırdı. Bu maddî zenginlik ve manevî nüfuz sayesinde Papalık, Roma İmparatorluğunun yıkılmasından sora, ayakta kalan yegâne müessese oldu.

Romalı kadınlar

Kırallar, prensler, büyük siyaset adamları, Papanın nüfuzundan istifade etmek için kilise ve manastırlara zengin vakıflar bağlamak yolunu tuttular. Bu yol, bu adamlara Papanın yardımını teminden ziyade, Papalığın kuvvet ve itibarını bir kat daha yükseltmeğe yaradı.

Bundan başka, kilise, halkı memnun edecek bazı hizmetleri de kendi üstüne aldı. Meselâ: yoksulları doyuruyor, kimsesizleri barındırıyor, kırlarda yollar ve köprüler yaptırıyor, şehirlere su getirtiyor veyahut mevcut su yollarını tamir ettiriyordu.

Şu da var ki, kilise, para ve politika işlerile uğraşmıya

başladıktan sora, hıristiyan dininin saflığı bozuldu, din bir ticaret vasıtası haline geldi. Kilisece büyük tanınmış olan zatlardan bazıları azizler arasına geçirilmişti.

Bu azizler isterlerse, ahrette insanlara şefaat edebilirler. İşte azizlerin şefaatlerini kazanmak için ahali, kiliseye ve manastırlara bol hediyeler veriyordu. Azizlerin şefaati, ruhların selâmeti ve her çeşit hastalıkların tedavisi için ücretle satılır bir meta haline geldi. Bir müddet sora, muhtelif ruh ve beden hastalıklarının tedavileri azizler arasında taksim edildi.

Kilise para ile günah çıkarmak usulünü icat ederek bu sayede, birçok paralar topladı.

Romalı kadınlar halı satınalıyorlar

Kilisenin her türlü tahmin ve tasavvur hududunu aşan zenginliği, bir kuvvet olduğu kadar, kendisi için bir tehlike de teşkil ediyordu. Kasası boşalan devletin, para sıkıntısına düşen kıralın, gözleri kilisenin servet ve emlâkine dikiliyordu. Nihayet kırallar kâh rica kâh şiddet yolile kilise mallarından bazılarını alarak devlete mühim hizmetlerde bulunan tebaalarına vermeğe başladılar.

CEMİYET HAYATI

VI. asırda yaşamış olan bir papaz o devirlerin hayatını şöyle tasvir ediyor: Riya, hıyanet, sefahet ve alçaklık... İlim ve fen sönüktür. Ailede babanın hakimiyeti mutlaktır. Bir baba evlâtlarını satabilir.

Kırallar ve yüksek sınıfa mensup sayılan adamlar birkaç kadınla birden evlenebilirler ve canları istediği zaman karılarını boşayabilirler.

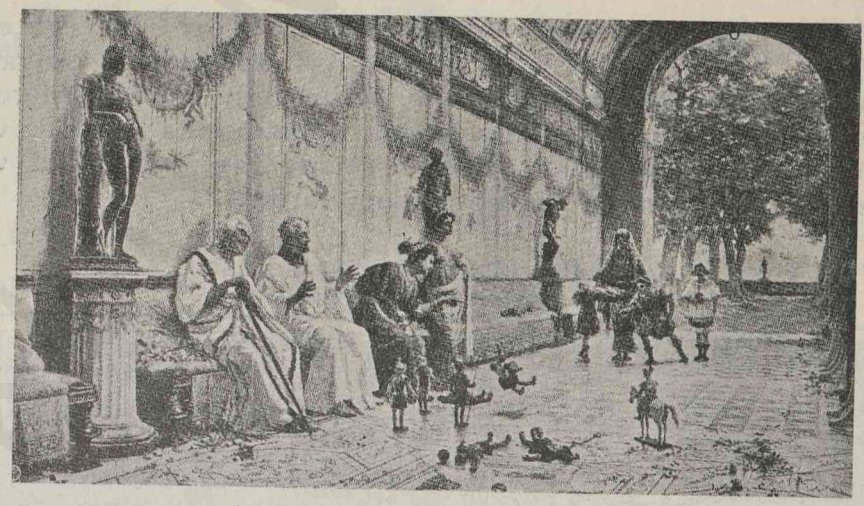

İmparatorluk zamanında aile eğlencesi

Davalarda haktan ziyade şekle, davacıların şahsî mevkilerine, ve mensup oldukları sınıflara kıymet veriliyordu. Kanunlar zayıfların haklarını korumıya kâfi değildi. Bunlar bü-

Romada bir mektep

yüklerin zulüm ve tahakkümünü arttırmıya yarayacak şekilde yapılıyordu: En ağır cürümler, hatta adam öldürmek cürmü para cezasile geçiştiriliyordu.

İşte Ortazaman dediğimiz devir açılırken Roma âlemi bu umumî vaziyet içinde bulunuyordu.

B. GALYA

MEMLEKET Tarihte *Galya* veyahut *Gol* diye adı geçen memleket neresidir? Eski zamanın Galyası bugünkü Fransa ve Belçikanın bulunduğu memleketlerde ve kısmen Alamanyadadır. Galyanın cenubunda Akdeniz ve Pirene dağları, garbında Atlas ve Manş Denizleri, şimal ve şarkında Ren ırmağı ve Alp dağları vardır.

GALYALILAR, GEMENLER, GARP HUNLARI VE HAREKET İSTİKAMETLERİ

MEMLEKETE GALYA DENİLMESİNİN SEBEBİ *Keltler* veyahut *Galyalılar,* Ortaasyadan kalkıp Hazar cenubu, Kafkaslar, Karadeniz şimali ve Tuna boyu yolunca ilerliyerek Galyaya gelmişlerdir. Bunlardan sora, *Beljler* gelmişlerdir. Bu kavimlerin gelişi memleketin manzarasını tamamen değiştirdi. Keltler bu memleketlere gelmeden evel dahi nispeten medenî idiler. Bu memlekete yerleşince, buraya kendi isimlerini verdiler: Galya dediler.

Keltler Galyada evvelâ müstakil bir devlet kurmuşlardı. Lâkin M. E. I. asırdan itibaren başlıyan Romalıların fetihleri, Galya istiklâline nihayet verdi.

Bu itibarla, aşağıdaki satırlarda, Galyayı evvelâ müstakil Galya, sora da Roma Galyası diye iki kısımda tetkik edeceğiz.

MÜSTAKİL GALYA

İLK AHALİ Keltlerin (Galyalıların) Ortaasyadan geldiklerini yukarda söylemiştik. Fakat Keltler Galyanın ilk ahalisi değildirler.

Keltler Galyaya geldikleri zaman bu memlekette uzun asırlardanberi yaşamakta olan iptidaî kabilelere tesadüf ettiler. Bunların Afrikadan geldikleri tahmin olunmaktadır.

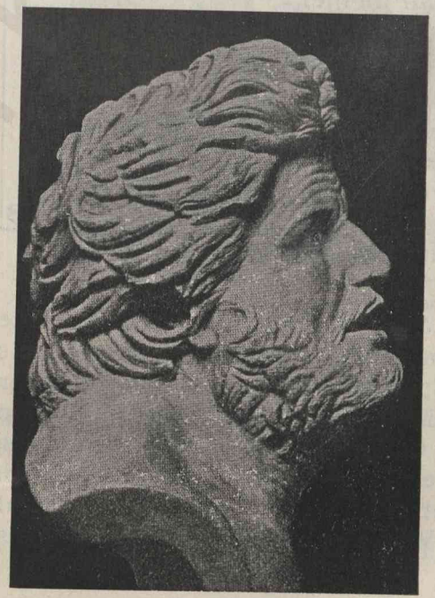

Bir Galyalı

LİGÜRLER VE İBERLER Galyanın eski ahalisinin bir kısmını *Ligürler* ve *Iberler* teşkil ederler. Ligürler, Ortaasyadan gelmişler ve Galyalılardan evel Galya topraklarında görünmüşlerdir. Bunlar çok çalışkan insanlardı. Galyadaki bataklıkları kuruttular ve ormanları açmıya başladılar. Ligürler, bugün dahi Cenovanın garbındaki Apenin dağlarında ve Korsika adasında yaşamakta olan Ligürlere benzerlerdi.

Galyaya cenuptan giren İberler de Ortaasyadan gelmişlerdir. Bunlar da Hazar Denizi garbında Kafkaslardan kalkmışlar, Suriye, Mısır, Afrikanın şimal sahili yolu ile İspanyaya gelmişler. Bir kısmı da Galyaya geçmiştir.

Ligür ve İber devri Galyada Maden Devrine tesadüf eder. Evvelâ bronz aletler kullanıldı. Sora, M. E. 1000 tarihinde demir görüldü. Avrupada Demir Devri, Ligür istilâsını takip eden yeni bir istilâ ile gelmiştir. Bu da Keltlerin yahut Galyalıların istilâsıdır.

GALYALILAR İSTİLÂSI

Galyalılar da Ortaasyadan gelerek Avrupayı istilâ etmişlerdir. Bunlar İberlerin aksine olarak yukarı yoldan, yani Hazar cenubu Kafkaslar, Karadeniz şimali ve Tuna boyunca ilerliyerek gelmişlerdir.

Keltler M. E. 1000—500 arasında Ligür aşiretlerini cenubu şarkiye sürerek Galyanın büyük bir kısmını işgal ettiler. M. E. 300 tarihlerine doğru son bir Kelt istilâsı ile beraber memleketin şimaline Beljler geldi. Bunlar *Ren* ve *Sen* ırmakları arasına yerleştiler. Buraya *Belçika Galyası* dendi.

Galyalı bir süvari

Keltler istilâları esnasında şarktan garba doğru geçerlerken, bunlardan bir kısmı Tuna boyunda kalmış. Sora bunlar Tunadan ayrılarak Anadoluya gelmişlerdir. Bunlara Galatlar denir.

GALYALILARIN İÇTİMAÎ VE SİYASÎ HAYATLARI

Galyalılar *Siteler* halinde yaşıyorlardı. Sitelerin başında müşterek atadan gelmiş reisleri vardı. Kabile reisleri müşterek işleri görmek için bir yere toplanırlardı. Bu toplanma Sitenin *Senatosu* idi. Görülüyor ki, Galya kavimleri aristokratlar tarafından idare olunuyorlardı. İlk zamanlarda devlet şekli kırallıktı. Fakat site reisleri yavaş yavaş kıralların yerine kaim oldular. M. E. II. asırda artık her site reisi kendi başına bir kıral idi.

GALYALILARIN DİNİ

Galyalılar başlıca iki türlü allahlara taparlardı: yer allahları ve gök allahları. Yer allahlarının başlıcası *Yer-ana* idi. Yer-ana hayat ve ölüm ilâhesi idi. Galyalılar bu ilâheye bir *Allah-baba* terfik ederlerdi. Su-allahları'nın da ehemmiyetli mevkileri vardı.

ROMA GALYASI

Romalılar M. E. I. asırda Cenubî Galyaya ayak basmışlardı. Sekiz sene içinde bütün Galya *Sezar* tarafından fetholundu. Sezar Galya memleketlerini birtakım vilâyetlere ayırdı. Vilâyetlerin başında Roma tarafından tayin olunmuş birer vali bulunuyordu. Romalılar. Galyalılara hemen hemen müsavi muamele yapıyorlar ve onların hürriyet ve emniyetlerini temin ediyorlardı. Buna mukabil onlardan asker ve vergi alıyorlardı.

Galyalılar

Galya dört asırdan fazla bir zaman Roma İmparatorluğuna bağlı kaldı. Bu müddet içinde Galyalılar Romalıların dilini, medeniyetini ve âdetlerini aldılar; hıristiyanlığı kabul ettiler.

C. GERMENLER

Germanyanın hudutları Tuna ve Ren taraflarında tespit olunmuştu. Fakat şarka doğru uzanan geniş ovaları, şarktan gelen Türk göçlerine ve muhaceretlerine karşı tamamile açıktı.

Germenler, Galyalılarla bir asıldandırlar ve onlar gibi Ortaasyadan gelmişlerdir.

GERMENLERİN AHLÂKLARI

Germenler biribirlerine çok benziyorlardı. Bunlar uzun boylu ve mavi gözlü idiler. Saçları sarı veya kızıl idi. Tenleri beyaz, yanakları pembe idi. Sakallı ve uzun saçlı idiler. Ekserisi elbise olarak sırtlarına sadece bir hayvan postu atarlardı. Kolları ve bacakları çıplaktı. Erkeklerinin işi gücü avcılık ve muharebe idi. Çocuklarına avcılık ve muhariplikten başka bir şey öğretmezlerdi. Germenler misafirperver idiler. Çok içerlerdi. Bir nevi bira ile sarhoş olurlardı. Muzafferiyetlerini zevk ve eğlence ile bitirirlerdi. Kadınlara çok hürmet ederlerdi.

Yaslı bir Germen kadını

GERMENLERİN SİYASÎ TEŞKİLÂTLARI VE DİNLERİ

Germenler iptidaî bir demokrasi hayatı yaşarlardı. Köyce, aşiretçe veya milletçe toplanırlar ve reislerini intihap ederlerdi. Temellük hakkı yalnız ev, bahçe ve sürüye aitti. Umumiyetle arazi cemaat malı sayılırdı.

Harp zamanında teşkilâtları basit idi. Germenlerin piyadeleri ve süvarileri mükemmeldi. Umumiyetle derin kütleler halinde harp ederlerdi. Muharebe şarkısı söyliyerek hücum ederlerdi.

Dinleri de muharebe hırsını ateşliyecek mahiyette idi. *Odin* sema ve harp allahı, *Tor* yer allahı, *Herta* yer ilâhesi idi.

II

ALANLAR VE AVRUPAYI İSTİLÂLARI

ALANLAR

Ural dağlarının cenubunda ve *Yayık* (Ural) ırmağının membalarında yaşayan Türklere verilmiş isimdir. Alanlar, *Hunlar*dan evel Kafkas dağlarının

TÜRK- ALANLAR

şimalindeki ovalara kadar yayılmışlar; orada bir kırallık teşkil etmişlerdi.

Hunlar, Alanları mağlûp ederek kırallarını öldürdüler. Bunun üzerine Alanların bir kısmı muhaceret ettiler. Tuna

havzasında yerleştiler. III. asırda Makedonyaya inerek, orada Roma ordularını mağlûp ettiler.

Daha soraları Tunadan Germanyaya, Belçikaya, Galyaya gittiler; oralarını istilâ ettiler. Birçoğu buralarda kaldılar (406).

Alanların bir kısmı da Pirene dağlarını aşarak İspanyaya hâkim oldular (411).

Alanlar Ural dağları ile Atlas Denizi ve Akdeniz sahilleri arasındaki gayet geniş ülkeleri iki, üç asır içinde çiğnediler; Fransa ve İspanyada yerleştiler.

III

AVRUPADA TÜRK - HUN İMPARATORLUĞU

GARBÎ HUN DEVLETİ

Şimalî Hun (Hiyung-nu) Devleti nin inkırazından sora, garba çekilen Hunlar, Hazar Denizi, Yayık ve İtil ırmakları arasındaki geniş sahada bir devlet kurdular (M. S. 100—376). Buna *Garbî Hun Devleti* denir.

Bu devleti kuran Hunlar reislerinin idaresinde, Milâdî IV. asrın nihayetlerine doğru *Don* ırmağını geçerek bugün cenubî Rusyayı teşkil eden sahaya girdiler. Tuna ırmağının orta kısımlarına kadar uzanan geniş sahadaki kavimleri itaat altına aldılar.

Bu istilâ ve fütuhat hareketlerinde Hunlar yalnız değillerdi. Hunlar kendilerine tâbi olan diğer Türk kavimlerini, hatta Türk olmıyan birçok kavimleri de beraber sürüklemişlerdi. Fakat hakimiyet Hunlarda idi.

AVRUPA KAVİMLERİNİN KARIŞMASI

Hunlar tarafından mağlûp edilen kavimlerin kaçışı, diğer kavimlerin de muhaceretlerini intaç etti. Bu suretle bütün Avrupada bir *umumî muhaceret* cereyanı hasıl oldu. Bunun neticesinde Avrupa kavimleri biribirine karıştı *(Renkli harita - 1)*.

Hun orduları süvarilerden mürekkepti. Avrupada hayatları at sırtında geçen cesur Hunlardan mürekkep Türk süvari ordularına karşı çıkabilecek hiçbir millet yoktu. Avrupa baştanbaşa korku ve dehşet içinde idi. Türklerin karşısında hasım olarak Garbî Roma İmparatorluğu ve Bizans vardı.

ATTILÂ

Tuna boyunda yerleşmiş olan Hunların en büyük hükümdarı Attilâdır. Attilâ orta boylu, geniş göğüslü, esmer benizli, cesur, akıllı ve azimli idi. Roma ve Bizans ahvaline de hakkile vâkıftı.

BİZANS ÜZERİNE HAREKET

Attilâ, Bizanslılarla çarpışmak için Tuna boyundan Balkan Yarımadasına indi. *Varna* civarında iki ordu biribirile çarpıştı. Bu muharebede Hunlar galip ve Bizanslılar mağlûp oldular. Bunun üzerine Attilâ İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına

Attilâ mağlûp Romalıların önünde

doğru indi; Termopile kadar olan geniş sahayı kolayca zaptetti. Hunlar bütün bu yerlerden sayısız esir ve ganimet alıp geri döndüler. Belgradın cenubunda *Margüs* mevkiinde Bizanslılar Attilâ ile bir muahede yaptılar. Bu muahede ile Bizanslılar Belgrat havalisindeki bir kısım araziyi Hunlara terketmeyi, Bizans hizmetindeki bütün Hun askerlerini geri vermeyi, Hunların elindeki Bizans esirlerini satınalmak için esir başına 12 altın ödemeyi kabul ettiler. Bu muahede ile Şarkî Roma, Hunların bir tâbii derecesine inmişti.

ROMA ÜZERİNE HAREKET

Hunların Avrupadaki büyük istilâları Attilâ zamanında inkişaf etti. Attilâ, Şarkî Romayı tâbi menzilesine indirdikten sora Avrupadaki muhtelif milletleri itaat altına aldı. İmparatorluğun hudutları *Yayık (Ural)* ırmağından *Ren* ırmağına ve Karadenizden, Tunadan İskandinavyaya kadar uzuyordu.

Attilâ Ren ırmağının şarkında ordusunu tanzim ettikten sora, Garbî Roma üzerine yürüdü; Alpleri geçerek bütün *Po* ırmağı havzasını işgal etti, Milân şehrinin cenubuna kadar indi. Garbî Roma İmparatorluğu dehşet ve korku içinde kalmıştı. Hıristiyanlığın merkezi olan Roma büyük bir tehlike içinde idi. Bunun üzerine Papa *Sen - Leon* un reisliği altında Attilâya bir sefaret heyeti gönderildi. Bu heyet Romanın istilâ edilmemesi için Attilâya istirhamda bulundu. Attilâ Romaya girmeksizin geri çekildi (452).

Attilâ yeni fütuhata hazırlanırken, payitahtı olan *Etzelburg* ta[1] öldü, bugün bu şehrin yerinde Macarların *Buda* şehri vardır.

Attilânın vefatından sora Hun Devleti dağılmıştır.

MEDENİYET

Hunların şiddetli hücumlarından yılmış olan Avrupalılar, onları medeniyetsiz ve barbar olarak tasvir etmişler ve Attilâya Allahın kamçısı unvanını vermişlerdir. Halbuki Hunların kendilerine mahsus irfan, san'at ve medeniyetleri vardı.

Hunlar evlerini ahşaptan yaparlardı. Attilânın muazzam sarayı da ahşaptı. Hun kadınları örgü, işleme ve nakış işlerinde mahir idiler. Hunlar iskemlelere oturarak yemek yerler; bal şerbeti, şarap ve kımız içerlerdi. Hunların edebiyatı da müterakki idi.

[1] Attilânın adı bize değin birkaç şekilde gelmiştir. Bunlardan birisi de Etzel'dir. Etzelburg, Attilâ şehri demektir.

IV

BEŞINCI ASIRDA AVRUPA

KAVİMLER MUHACERETİ

IV. asrın sonuna doğru ve V. asırda Asyadan Avrupaya yeni kavimler hücum ettiler. Avrupanın içinde de yeni kavimler muhacereti, istilâlar ve muharebeler oldu. Bu hareketlerin neticesinde Roma İmparatorluğu yıkıldı ve enkazından birçok kırallıklar çıktı *(Renkli harita - 3)*.

Bu kırallıklardan başlıcaları şunlardır:

1. Galyada Franklar,
2. Afrikada Vandallar,
3. İspanyada Vizigotlar (Garbî Gotlar),
4. İtalyada Ostrogotlar (Şarkî Gotlar),

Bunlardan başka, Hun İmparatorluğunun yerine kaim olan Avar Türk İmparatorluğu *(Renkli harita - 2)*.

Bu hadiselerin cereyanı şöyle oldu:

Dahilde ve hariçteki uzun cidaller neticesinde Roma İmparatorluğunun kuvveti eyiden eyiye sarsılmıştı. Ayni zamanda Avrupada Germenlerin nüfusları gittikçe artıyor ve arazi ihtiyaçları gittikçe büyüyordu. Bunlar artık arazi ve ganimet aramağa, ve bunun için İmparatorluk hudutlarını sıkıştırmağa başladılar. Yıkılmağa yüz tutan Roma İmparatorluğunun toprakları ve güzel iklimi bunların hırsını tahrik ediyordu.

Garbî Germenler durmadan Garba doğru ilerlediler. Bunlardan Alamanlar yukarı Ren civarını aldılar (300). Aşağı Renden tazyik eden Franklar Şimalî Galyaya girdiler. Elbe ırmağı civarında oturan Saksonlar Galya ve Britanya kıyılarına akınlar yaptılar.

ŞARK GERMENLERİ *Garp Germenlerinden* Alamanlar, Franklar ve Saksonlar meskenlerini böylece garba doğru uzatıyorlardı. Garp Germenlerinden başka bir de *Şark Germenleri* vardı. Bunlar *Gotlardı*. Gotlar Elbe ırmağının şarkındaki yurtlarından büsbütün çıktılar. Cenubuşarkiye doğru hicret ettiler. Karadenizin şimalindeki ve Rusyanın cenubundaki bereketli topraklara yerleştiler.

ŞARK VE GARP GOTLARI Fakat bu Got birliği parçalandı ve Gotlar ikiye ayrıldılar: Bir kısmına *Ostrogotlar*, yani Şark Gotları, diğer kısmına *Vizigotlar*, yani Garp Gotları denildi.

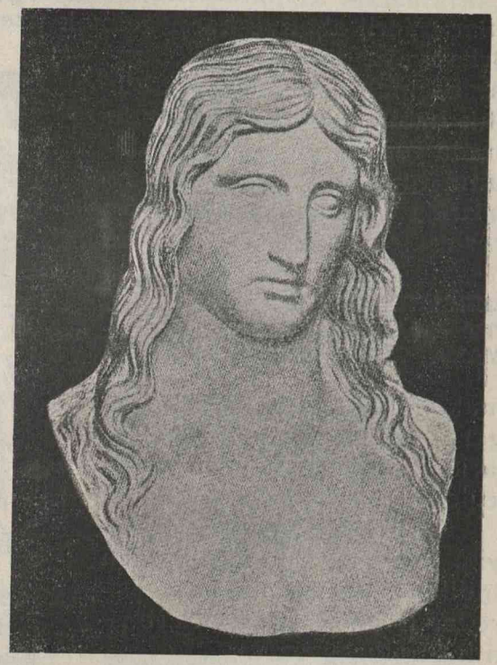

Germen kadını

IV. asrın sonlarına doğru yeni Türk kavimleri İçasyadan Avrupaya, dalgalar halinde geliyorlardı. Asyadan gelen Hunların anî hücumu önünde Vizigotlar kaçtılar. Kıralları Alarik'in kumandasında Makedonya ve Yunanistana yürüdüler. Genç Kıral Alarik, Vizigot kabilelerini birleştirerek oradan Garbî Roma İmparatorluğu üzerine yürüdü. Bunun maksadı orada müstakil bir Got hakimiyeti tesis etmekti. Alarik İtalyayı istilâ ve Romayı zaptederek yağma ve harap etti (410). Alarik, ordusuna zahire tedarik etmek için Afrikaya da geçmek üzere hazırlanmakta iken ansızın öldü. Bu suretle, Garbî Roma muvakkaten inkırazdan kurtuldu. Alarikin halefi *Atolf* Vizigotları Romadan alıp Galyaya götürdü. Romalılarla uyuşmak yolunu tutarak orada bir kırallık tesis etti.

Bu, Roma İmparatorluğu içinde teşekkül eden ilk Germen Kırallığı idi. Daha soraları, Vizigotlar, İspanyaya geçerek orasını zaptettiler. Vizigotlar, Arapların istilâsına kadar İspanyada kaldılar.

BRİTANYANIN ANGIL VE SAKSONLAR TARAFINDAN FETHİ

Romalılar, memleketlerini müdafaa etmek için, ordularını Britanya adasından, geri çekmişlerdi. Roma orduları Britanyadan çekildikten sora *Britler* sıkışık vaziyette kaldılar. Yerli ahaliye karşı gelmek üzere *Angılları* ve *Saksonları* Britanyaya davet ettiler. Bunlar beşinci asır zarfında küçük kabile devletleri halinde orada yerleştiler. Britanya adasının şimaline *İskoçyalılar* ve İrlanda adasına da *İrlandalılar* yerleştiler.

Bir Got

BURGUNDLARIN VE FRANKLARIN GALYAYA GİRİŞLERİ

Beşinci asırda, *Burgundlar* Oder ve Vistül ırmakları arasındaki sahadan garba doğru inerek Franklarla Alamanların arasına sokuldular.

Galyanın şimalinde yaşayan Franklar da aşağı doğru indiler. Bunlar muhtelif aşiretler halinde idiler; herbirinin bir kıralı vardı.

Klodvik isminde birisi Frankların kıralı oldu, öbür kabilelerin kırallarını öldürttü, şimalden Paris havzasına ilerledi; Romalıları mağlûp etti. Galya memleketi *Loar* ırmağına kadar Franklaştı.

FRANKLARIN AHLÂKLARI

Franklar Galyanın şimalinde yerleştikleri zaman, hâlâ eski âdetlerini ve itikatlarını muhafaza ediyorlardı; kıralları kabilelerin en asil ailelerinden intihap olunurdu. Kırallar intihap olunduktan sora, Ortaasyada Türk âdetleri veçhile, kalkan üstünde havaya kaldırılıp ordugâhta gezdirilirdi. Kıral her şeyden evel bir kumandandı. Franklar avcı idiler; dinleri Germenlerin dininin ayni idi.

İSPANYADA VE AFRİKADA VANDALLAR

Aslen Oder vadisinde oturan Vandallar, V. asrın başlarında, Galyayı yararak İspanyaya geçtiler. Burası Roma İmparatorluğunun en zengin eyaletlerinden biri idi. Fakat geriden gelen Vizigotlar, Vandalları sıkıştırarak, sahile ve cenuba doğru sürdüler.

Vandallar, Afrikanın bereketli olan şimal sahillerine göz diktiler ve hazırladıkları bir filo ile Afrikaya geçerek Kartaca civarında yerleştiler. Vandallar Akdenize hâkim oldular; Akdenizdeki adaları aldılar, sora Romaya girerek san'at hazinelerini yağma ettiler (455). Afrika iklimi Vandalları çabuk gevşetti ve kırallıkları çok sürmedi.

Bir Frank muharibi

OSTROGOTLAR, ODOAKIR, GARBÎ ROMA İMPARATORLUĞUNUN YIKILMASI

Gotların Karadenizin şimaline yerleşerek bir imparatorluk teşkil ettiklerini ve bunların Şark ve Garp Gotları namile ikiye ayrıldıklarını ve Garp Gotlarının Kıral Alarikin kumandası altında Roma İmparatorluğuna hücum ettiğini yukarda görmüştük.

Şimdi Ostrogotları (Şark Gotlarını) mütalea edeceğiz. Muhaceretten sora Dinyeperin şarkındaki ovaları işgal etmiş olan Ostrogotlar, İçasyadan gelen Hunların istilâsına uğradılar (375). Hunların şiddetli savleti karşısında Ostrogot

Devleti yıkıldı. Ostrogotlar Hunların tabiiyeti altına girdiler; Hunlarla birlikte Tunanın şimalinde kalarak Attilânın büyük seferlerine iştirak ettiler. Fakat Ostrogotlar, sora Hunlarla bozuştuklarından onlardan ayrıldılar.

Hun kumandanlarından *Odoakır* ordusu ile birlikte Roma İmparatorluğunun hizmetine girerek Romada hassa askerlerinin reisi oldu. Romadaki ücretli askerlere arazi tevzi etmeyi vadederek onları imparatorun aleyhine ayaklandırdı. İmparator *Romülüs Ogüstül* tahtından indirilerek sürgüne gönderildi. Odoakır bu hâdise ile Garbî Roma İmparatorluğuna hatime çekti (476).

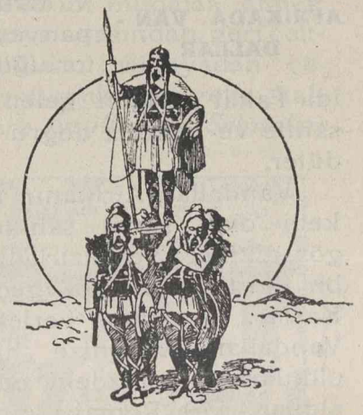

Frank kıralının kalkan üstünde taşınması

Bundan sora Odoakır kendi ordusu tarafından kıral ilân edildi; İtalyayı hakikî bir kıral gibi idare etti ve büyük meziyetler gösterdi.

Odoakır son Roma İmparatorunu düşürünce İspanyayı, Galyayı ve Afrikayı Vizigotlara bıraktı. Böylece Garbî Roma Cihan İmparatorluğu İtalya Kırallığı halini aldı.

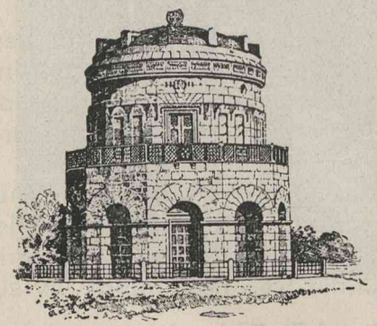

Ravenada Teodorik'in mezarı

Şarkî Romanın müttefiki olan Ostrogotlar, kıralları *Teodorik* kumandasında olarak Odoakıra hücum ettiler. Vaki olan muharebede Odoakır kat'î bir mağlûbiyete uğramamakla beraber, İtalyayı Teodorikle paylaşarak müşterek idare etmeyi kabul etti. Fakat Teodorik bir ziyafet esnasında Odoakırı öldürerek yalnız kaldı (493).

Got ordusuna dayanan Teodorik, İtalyayı müstakillen idare ediyordu. Teodorik Roma - Bizans medeniyetinin hayranı idi. Bu sebeple kendi Gotlarını Romalılarla kaynaştırmak istiyordu. Sarayına Romalı

şairleri ve âlimleri topluyor; edebiyat, ilim ve felsefe mubahaseleri tertip ettiriyordu.

Teodorik bu kaynaşmayı temine muvaffak olmadan öldü. Dahilî ve haricî entrikalarla otuz yıl kadar sarsıldıktan sora Romada Teodorikin kurduğu Germen - Got hakimiyeti nihayet buldu.

V

AVAR İMPARATORLUĞU

TEESSÜSÜ

VI. asır başlarında Avrupada yeni bir kavim göründü. Bunlar Ortaasyadan gelen Avar Türkleri idi. Avarlar evvelâ Azak Denizi havzasında bir müddet kaldıktan sora bugünkü Macaristanın olduğu yerde yerleşip bir imparatorluk kurdular. Bohemya kıt'asında ve civarındaki İslavlar Avarlara tâbi olmuşlardı.

Avarlar Şarkî Roma İmparatorluğu ile birçok defa muharebe ederek Bizansı vergi vermeğe mecbur etmişler ve mütemadi hücumlarla sarsmışlardı. Bu muharebelerin birinde İstanbula kadar gelmişlerdi.

İNKIRAZI

Avar Devleti IX. asra kadar yaşamıştır. Frank Kıralı Büyük Karl (Şarlman) açtığı muharebede Avarları mağlûp ederek Avar Devletinin Avrupadaki hakimiyetine nihayet vermiştir.

MEDENİYETLERİ

Avarlar yüksek bir medeniyete maliktiler. Bir zamanlar Avrupada ve bilhassa Bizansta Avar tarzında elbise giymek moda olmuştu. Macaristanda yapılan hafriyatta Avarlara ait birçok tunçtan, gümüşten ve altından yapılmış ziynet eşyası bulunmuştur.

VI

BİZANS

ROMA ŞARK İMPARATORLUĞU

395 senesinde vefat eden Roma İmparatoru *Teodosius*, vefatından evel, imparatorluğu iki oğluna taksim etmişti. Büyük oğlu *Arkadius* a imparatorluğun şark taraflarını, yani Balkan Yarımadasile Anadoluyu ve Mısırı vermişti. Buralarda en ziyade grekçe konuşuluyordu. Küçük oğlu *Honorius* a da imparatorluğun garp taraflarını, yani İtalyayı, Galya, İspanya, Britanya ve Şimalî Afrikayı vermişti. Buralarda en ziyade lâtince konuşuluyordu.

Şarkî Roma İmparatorluğunun merkezi Kostantin tarafından tesis edilmiş olan İstanbul şehri idi. Bu şehir eski Yunan müstemlekelerinden Bizans şehrinin bulunduğu mahalde bina edilmiş olduğundan Şarkî Roma İmparatorluğuna Bizans İmparatorluğu da denir.

Garbî Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sora, Şarkî Roma İmparatorluğu bin sene kadar daha yaşadı. Nihayet Türkler tarafından İstanbulun zaptı üzerine ortadan kalktı (1453).

İMPARATOR VE İMPARATORİÇA

Bizans imparatorlarına *Vasileüs* derlerdi. İmparatorların oturdukları saraya Mukaddes Saray ismini verirlerdi. Bunlar çok ihtişamlı bir hayat yaşarlardı. Fakat Bizans sarayında hilenin ve siyasî entrikaların çok mühim mevkii vardı. Ordu veyahut ahali sık sık isyan ederek imparatorları değiştiriyordu.

İmparatorlar ekseriya orduya güvenerek iktidar mevkiine geçerlerdi. İçlerinde okuma yazma bilmiyenler de vardı.

Bizans sarayında imparatoriçaların da büyük bir mevkii

ROMA İMPARATORLUĞUNUN, SARKI VE GARBİ ROMA İMPARATORLUKLARINA AYRILMASI

vardı. İmparatoriçaya *Vasilisa* veyahut *Avgusta* derlerdi. Bunlar sarayda entrikalar çevirirler ve hükûmet işlerine karışırlardı. Bizans İmparatoriçalarının en meşhuru *Teodora* dır. Teo-

Jüstiniyen

dora bir ayıcının kızı idi ve evelce oyunculuk ediyordu, fakat müstesna güzelliği sayesinde Jüstiniyenin dikkatini

celbetmiş, zekâsı sayesinde imparatoriçalığa kadar yükselmiştir.

JÜSTİNİYEN (527-565)

Bizans imparatorlarının en meşhurlarından birisi Jüstiniyendir. Jüstiniyen, Makedonyalı bir köylünün oğlu olduğu halde, çalışkanlığı ve iktidarı sayesinde imparator ol muştur.

Jüstiniyen kendi etrafına çok akıllı ve âlim müşavirler topladı, Roma kanunlarını bunlara toplattı ve memleket için faydalı yeni kanunlar da yaptırdı. Bu imparatorun devrinde Bizans medeniyeti çok parladı. Jüstiniyen büyük inşaattan hoşlanıyordu. Plânlarını tatbik ettirecek muktedir san'atkârlar da bulmuştu. Memlekette sanayi ve ticaretin ilerlemesi sayesinde epeyce servet te toplamıştı.

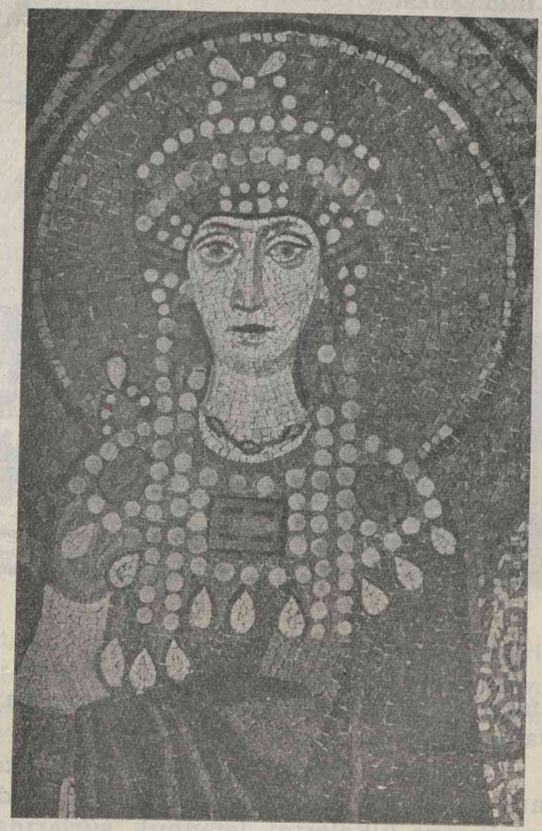

İmparatoriça Teodora
(Kilise duvarında bir mozayik)

Jüstiniyen İstanbulda birçok kiliseler yaptırdı ki, bunların en meşhuru Ayasofyadır. İmparatorun yaptırdığı Ayasofya kütüphanesi de meşhurdur.

Bu sırada edebiyat ta terakki etti. Yedinci asra gelinceye

kadar Şarkî Roma İmparatorluğunun lisanı lâtince idi. Ondan sora grekçe oldu.

ŞARKÎ VE GARBÎ ROMA İMPARATORLUKLARININ BİRLEŞMESİ

Jüstiniyen çok haris bir adamdı, Şarkî Roma İmparatorluğu ile kanaat etmek istemiyordu. Garbî Roma İmparatorluğuna ait olan memleketleri de zaptederek büyük bir devlet kurmak istiyordu. Bu maksatla Afrikaya, İspanyaya, İtalyaya ordular gönderdi. Vandallardan

Ayasofya

Afrikanın şimalini, Vizigotlardan İspanyayı, Ostrogotlardan da İtalyayı aldı.

Jüstiniyen garpta muvaffakıyetler kazanmakla beraber, şarkta pek feci mağlûbiyetlere uğruyordu. Türk-Avar askerleri Bizans ülkelerini İstanbul surlarına kadar çiğnediler. Bulgar Türkleri de İstanbulu kuşattılar, fakat alamadılar.

Jüstiniyenin vefatından sora karışıklıklar oldu, memleket geriledi; Garbî Roma İmparatorluğuna ait arazi elden gitti. Şimalde İslavlar ve Avarlar Tunayı geçtiler, tekrar İstanbulu tehdit ettiler. Bulgarlar da Balkanlarda yerleştiler, Bizans topraklarını zaptetmeğe başladılar.

Bununla beraber, bin sene süren Bizans İmparatorluğu bazı parlak ve muzaffer devirler de yaşamıştır. İleride münasebet düştükçe Bizans tarihinden tekrar bahsedilecektir.

Ayasofyanın içerisi

BİZANS ESERLERİ İstanbulda bulunan Bizans eserleri: Şehrin etrafındaki surlar, Ayasofya, Hipodrom denilen At Meydanı, Dikilitaş, Çemberlitaş, Tekfursarayı, Binbirdirek denilen büyük sarnıç, Ka'riye Camii ve sairedir.

VII

ASYADA GÖK TÜRK İMPARATORLUĞU

DEVLETİN KURULUŞU

Ortaasyadaki büyük Hun (Hiyung-nu) İmparatorluğunun yıkılmasından sora bir kısım Türkler, Altayların kolay geçilmez vadilerine sığınmış, oralarda yerleşmişlerdi. Bunlar Türk an'anesinin *Ergenekon* dediği bu vadilerde, VI. asra kadar yaşadılar.

V. asır iptidalarında Ortaasyada kuvvetli bir devlet kuran *Cucenler,* Ergenekon Türklerini de hakimiyetleri altına aldılar. *Tumen* (Bumin) adlı bir kahraman Ergenekon Türklerinin başına geçerek Cucenlere karşı isyan etti ve onları mağlûp ederek Ötügen dağı mıntakasındaki *Ötügen* merkez olmak üzere yeni bir devlet kurdu. Bu suretle o zamana kadar muhtelif adlarla tarih sahasına çıkan Türkler, VI. asırda asıl kendi adlarile meydana çıkmışlardır *(Renkli harita - 4).*

DEVLETİN BÜYÜMESİ

İlhan Bumin, az zamanda Ortaasyadaki bütün Türk boylarını, kurt başlı sancağı altına topladı. Kardeşi İstemi'yi garp mıntakasındaki Onboy Türkleri üzerine Han tayin etti.

Buminin oğlu Muhan, Cucenleri büsbütün ortadan kaldırdı (555). Koradan Hazar Denizine kadar uzayan Türkellerini hakimiyeti altına aldı. Bu suretle Gök Türk Devleti büyük bir imparatorluk oldu. Bir aralık İtil boylarından Kırıma kadar uzanan saha da Gök Türklerin nüfuzları altına girdi.

VI. asrın son yarısında Asyanın en büyük siyasî ve askerî kuvvetini bu imparartorluk teşkil ediyordu.

DEVLETİN İNKIRAZI

Büyük Gök Türk Devleti daha ilk zamanlarda şarkî ve garbî olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Şark Gök Türk Devleti bu ayrılıştan yarım asır sora Çinlilerin hücumlarile münkariz oldu (630). Garp Gök Türklerinin istiklâli de dahilî mücadeleler ve haricî hücumlarla (659) da nihayet buldu.

TÜRK KUTLUK DEVLETİ

Çin boyunduruğu altına düşen Şark Gök Türklerine bu esaret çok ağır geldi. Çinlilerden nefret eden halk, kurtulmak için fırsat bekliyordu. Nihayet Şark Gök Türklerinin başına geçen *Kutluk Han* Çinlileri mağlûp ederek Türk Hakanı oldu. Bu suretle Şark Gök Türk Devleti yeniden kurulmuş oldu. 681 de kurulan Kutluk Devleti 745 senesine kadar sürdü. O tarihte Karluklarla birleşen Uygurlar Şark Gök Türk Devletine nihayet verdiler *(Renkli harita - 5).*

GÖK TÜRKLERİN DİNİ VE MEDENİYETLERİ

Gök Türk Devletinin, Asyanın umumî medeniyet tarihinde mühim bir mevkii vardı. Şark Gök Türkleri *Orhon abidesi* diye tanılan eski Türk kitabelerini bırakmak suretile Türk medeniyeti tarihine büyük bir hizmette bulunmuşlardır. Bu kitabeler Şimalî Moğolistanda Baykal gölüne dökülen Orhon ırmağı civarında bulunmuşlardır. Bunlar VIII. asırda Şark Gök Türkleri tarafından vücuda getirilmişlerdir. Avrupa âlimleri bu kitabeleri uzun uzun tetkikten sora okumağa muvaffak olmuşlardır Bu tetkikler neticesinde, o zamanki Türk dilinin, inkişaf etmiş edebî bir dil olduğu anlaşılmıştır.

Orhon kitabelerinde, Şark Gök Türk Devletinin, Çinliler tarafından inkıraza uğratılmasından soraki mahkûmiyet devresi anlatılmakta ve daha sora devletin nasıl yeniden kurulduğu hikâye edilmektedir ki, bu haberler Çin tarihlerinde verilen malûmata da uygun gelmektedir.

Bu kitabelerdeki alfabe, şimdiye kadar malûm olan en eski Türk yazısıdır. Bu alfabenin otuz sekiz harfi vardır. Bu yazı, sağdan sola ve yukardan aşağıya doğru yazılırdı. VIII. asrın ilk yarısında Gök Türkler tarafından kullanılan bu alfa-

beyi Uygurlar da azçok kullanırlardı. Daha soraları, Orhon alfabesi yerine Uygur alfabesi kullanılmıya başlandı.

DİN Gök Türklerin dinî itikatları ve dinî ibadetleri, daha eski zamanlarda yaşamış olan Türklerin dinî itikatlarından ve ayinlerinden farksız gibidir. Gök Türkler hem yere, hem de göke taparlardı.Bunlar, yukardaki mavi gök ile aşağıdaki kara yere kurbanlar keserlerdi. Gök Türklerin inanışında, kurt mukaddes bir hayvandı. Onlar kurdu, kendilerinin dedesi sayarlar, bu hayvan namına senede bir defa merasim yaparlardı.

DEVLET TEŞKİLÂTI Büyük Gök Türk Devleti, pek çok geniş bir saha işgal ettiği için, muhtelif sahalarda, ayrı ayrı kabilelerin reisleri, derebeyi halinde hüküm sürüyorlardı. Bundan dolayı bu hükûmete imparatorluk namını veriyoruz. Gök Türk Devleti, bütün işleri yalnız bir yerden idare eden bir devlet değil, feodal bir devlettir.

Gök Türk Devletinin başında bir Hakan bulunmakla beraber, imparatorluğa girmiş olan kabilelerin de ayrı ayrı başları vardı. Bu başlar, Hakana tâbi olmakla beraber kendi ülkelerinde adeta müstakildiler.

AHLÂK VE ÂDETLER Gök Türklerde halkın bir kısmı göçebe gibi avcılıkla, hayvan sürüleri beslemekle geçinirlerdi. Deriden çadırlar yaparak bunların içinde yaşarlardı. Bir kısım halk ise, daha ziyade çiftçilikle uğraşırlardı. Gök Türkler ata binmekte ve silâh kullanmakta çok usta idiler. Kavga zamanında vücutlarını süslü zırhlarla örterlerdi.

MADENCİLİK Gök Türkler, ticaret ve sanayide pek ileri gitmişlerdi. Bizans, İran ve Çin arasındaki ticaret, bunlar zamanında munhasıran Türklerin elinde bulunuyordu. Bilhassa Çin mallarını karadan İrana, Hinde, Bizansa götürüp satarlardı.

Gök Türkler madenlerden demir çıkartmakta, demirden muhtelif aletler ve silâhlar yapmakta büyük meharet gösteriyorlardı. Altından, gümüşten ve başka madenlerden her türlü alet ve eşya yaparak başka milletlere satarlardı. Bizans İmparatoru tarafından İstemi Hana gönderilen sefir, burada altından yapılmış çok zarif şeyler gördüğünü hikâye etmektedir.

VIII

TÜRKEŞ DEVLETİ

Türkeşler, Garp Gök Türkleri Müttehidesini teşkil eden kabilelerden biridir. Bunlar VII. asrın ortalarında Hazar denizinin şarkında ve Garp Gök Türkleri ülkesinde yeni bir Türk Devleti kurmuşlardır. Bu devletin kurulmasında Bağa Tarhan'ın büyük nüfuzu olmuştur.

Türkeş Devletinin hükümdarlarından birisi de Sulu adıyla anılan bir kahramandır. Sulu Kağan bir taraftan Araplarla, diğer taraftan da Çinlilerle uğraşıyordu. O sıralarda Araplar İrandaki Sasanî İmparatorluğunu yıkmışlar; Asyanın ortasındaki bazı Türk beyliklerini de tehdide başlamışlardı. Sulu Kağan birkaç defa Araplarla çarpıştı; onları mağlûp etti. Diğer taraftan Çinliler de Türkeş Devleti aleyhinde bulunuyorlardı. Sulu Kağan bu esnada Araplarla birleşerek Çinliler aleyhine çalıştı.

Fakat Türkeşlerin bir kısmı Kara Türkeş kabilesine, diğer bir kısmı da Sarı Türkeş kabilesine mensup bulunuyorlardı. Sulu Kağan Kara Türkeşlerdendi. İki kabile arasında kavga çıktı. Bunun neticesinde Suluyu öldürdüler. Bundan sora da Türkeş Devleti zeval buldu *(Renkli harita - 6)*.

IX

KARLUK DEVLETİ

Karluklar da Gök Türklere mensup bir zümredirler. Bunlar yedinci asırda Altayların garbında üç kabile halinde yaşarlardı.

Karluklar 756—757 den sora yavaş yavaş kuvvetlendiler. Kara Türkeş ve Sarı Türkeş kabileleri arasında çıkan ihtilâftan istifade ettiler; hudutlarını genişlettiler. İşte bu suretle VIII. asrın ikinci yarısında Türkeş Devletine halef olarak yeni bir devlet kurdular.

Bu sırada Arabistandan gelen islâm cereyanı gittikçe kuvvetleniyor ve Asyanın ortalarına doğru yayılmak istidadını gösteriyordu. Karluklar iptida bu cereyana karşı koydular, fakat nihayet X. asırda islâm dinini kabule mecbur oldular. Bunlar Kara Hanlılar Devletinin kurulmasında mühim rol oynamışlardır *(Renkli harita - 6)*.

X

UYGUR DEVLETİ

Uygurlar, eski Hiyung-nu Devletine tâbi olan kabilelerden biridir. Bunlar Şimalî Moğolistanda yaşarlardı. Payitahtları Orhon kenarında *Karabalgasun* şehri idi.

Uygurlar bir asır kadar süren bir müddetle Moğolistana hâkim oldular. Fakat (840) senesinde diğer bir Türk kabilesi olan Kırgızların hücumu karşısında mağlûp oldular. İslâmiyeti kabul etmedikleri için müslüman olmuş olan diğer Türk kabilelerile mücadelelerde bulundular.

Uygurlar medeniyet tarihinde mühim izler bırakmışlardır. Bunlar kendilerine mahsus bir *alfabe* yapmışlar ve bu alfabe ile yazılmış eserler meydana getirmişlerdir. Şarkî Türkeli hafriyatında meydana çıkan birçok uygurca eserler, Uygur lisan ve edebiyatının yüksek bir inkişafa mazhar olduğunu göstermektedir. Henüz pek az bir kısmı tetkik edilebilen bu eserler, muhtelif renkte mürekkeplerle yazılmış sahife başlarına tezyinat ve minyatürler tersim olunmuştur. Bu kitaplar kâğıt veya ince deri üstüne yazılmıştır.

Uygur yazısı, Orhon alfabesinden sora, bütün Türkler arasında yayılmış ve islâmiyetin Türkler arasında yerleşmesinden sora bile, asırlarca kullanılmıştır.

Medeniyet tarihi itibarile Uygurların rolü, diğer Türk şubelerinden daha mühimdir. Bunlar arasında VIII. asır ortalarına kadar Buda dini hâkimdi; hükümdar ve ileri gelenler hep o dine girmişlerdi. Uygurlar birçok budist mabetleri bina etmişlerdi. Onuncu asırda buralardan geçen bir Çin seyyahı, Uygur payitahtında elli budist mabedi ile bir de mani mabedi görmüştür *(Renkli harita - 7)*.

Şimdiye kadar tetkik edilebilen Uygur eserleri, mabetlerin kütüphanelerinde bulunan eserler olduğu için, daha ziyade dinî mahiyettedirler. Bunların en çoğu budizme aittir.

Hoço yahut İdikut şehri harabelerinde yapılan hafriyatta yirmi metre yüksekliğinde surlar, ekserisi budistlere ve maniheistlere ve hıristiyanlara ait mabetler, duvar resimleri, muhtelif türkçe alfabelerle yazılmış kitaplar, ipekli kumaşlar, tahta oymalar ve alçı tezyinatı bulunmuştur. Bütün bunlar Uygurların yüksek bir medeniyete sahip olduklarını göstermektedir.

XI

GARBÎ ASYA VE ŞARKÎ AVRUPA TÜRK DEVLETLERİ

A. HAZAR DEVLETİ
(602 — 1016)

Hazarlar, Bulgarlar gibi Hun istilâsı zamanında garba gelmişlerdi. Evvelâ Hunlara, daha sora Garbî Gök Türk İmparatorluğuna tâbi idiler. *Hazar Denizine* kendi adını vermiş olan bu Türkler VII. asır başlangıcında Cenubî Rusyada İtil (Volga) ile Turla (Dinyester) arasında kuvvetli bir devlet kurdular. Azak mıntakasına hücum ederek orada yaşayan Bulgarların bir kısmını Tuna boyuna doğru kovdular.

Bulgarlar, Hazar ülkesinin şimali şarkisinde yaşıyorlardı. Şarktan gelen Peçenekler de Hazarların şarkında Yayık (Ural) ve *İtil* ırmakları arasında yerleştiler. Peçeneklerin de şarkında Oğuzlar bulunuyordu.

Hazarlar İranlılarla (Sasanîlerle), cenuptan Kafkasyaya giren islâm orduları ile ve şimdiki Rusyanın şimal taraflarındaki İslavlarla birçok muharebeler yaptılar.

HAZAR MEDENİYETİ

Hazarlar Türklerdendi. Bunlar aristokratik ve askerî bir devlet kurmuşlardı. Devletin başında kutsî mahiyeti haiz bir *Hakan* bulunurdu. Hakan halkla hiç temas etmez, devlet işleri *Hakanbey* unvanlı biri tarafından idare olunurdu.

Hazarların dini, sair Türklerin dinlerine benzerdi. Soradan aralarında islâm, hıristiyan ve musevî dinleri de yayıldı. Hakan ve beyler musevî dinini kabul etmişlerdi. Bugün

Kırımda *Karayim* denilen birtakım museviler vardır ki, bunlar Hazar Türklerinin hafitleridir.

Hazarlar birçok şehirler kurmuşlardı. Bu şehirler, bilhassa İtil, çok işlek bir ticaret merkezi idi. Heryerden gelen ticaret malları burada satılırdı. Hazar Devleti satılan mallardan onda bir nispetinde bir vergi alırdı.

B. BULGAR DEVLETİ

VOLGA BULGARLARI

Bulgar Türkleri, Ural dağlarının garbında ve şimdiki Kazan taraflarında yaşarlardı. Bunlar, VIII. asırdan sora, Hazar hakimiyetinden kurtularak bir Bulgar Devleti teşkil ettiler. Buna *Şarkî Bulgar Devleti* denir. Merkezleri şimdiki Kazan civarında bulunan *Bulgar* şehri idi. Hanlarına Beyoğan denirdi *(Renkli harita - 8).*

Bulgarlar Şamanî mezhebinde idiler. X. asrın başlarında *Elmas Han* zamanında müslüman oldular. XIII. asırda (1236) Cengizin torunu *Batu* ile gelen Türkler Bulgarların memleketini istilâ ettiler. O zaman Bulgarlar istiklâllerini kaybettiler.

Bulgar Devleti yerine, Batu Han tarafından *Altınordu* Devleti kuruldu.

Bulgar Türkleri arasında çiftçilik, ticaret, demircilik, kuyumculuk, dericilik gibi san'atler çok ilerlemişti. Yaptıkları çizmeler, başka memleketlere de sevkolunurdu.

Müslüman olduktan sora Bulgarlı âlimler, çoğu dinî mahiyette bir hayli eser de yazıp bırakmışlardır.

TUNA BULGARLARI

Bulgarların bir kısmı İtil (Volga) boyunda yaşayan kardeşlerinden ayrılarak cenuba doğru inmeğe başladılar. V. asırda Tunaya kadar ilerlediler. Asparuh (İsperih) isminde bir Hakana tâbi olan Bulgarlar iptida Tuna deltasında bir müddet kaldılar; sora 679 da Tunayı geçerek Tuna ile Balkan dağları arasındaki ovayı işgal ettiler ve orada yaşayan İslavları da kendi hakimiyetleri altına aldılar. Fakat bu Bulgar-Türkleri, İslav kütleleri arasında yavaş yavaş lisanlarını ve âdetlerini unutmağa ve İslavlaşmağa başladılar. VIII. asırda Bulgarlar henüz Türklüklerini muhafaza ettikleri halde IX. ve bilhassa

Madara abidesi

Bugünkü Bulgaristanda Şumnu civarında «Madara» da kayalar üzerine yapılan kabartma atlı ve kitabe (IX. asır bidayetlerine ait).

Atlı bir Türk hükümdarını temsil etmektedir. Atının sol elinde bir kâse vardır. Türk kavimlerinde kâse hükümdarlığa mahsus kuvvet ve nüfuz alâmetidir. Türklerde ölenlerin hatırasına, elinde bir kâse tutan heykeller dikmek âdetti. Atın yanındaki aslana saplanan kargının ucunda at kuyruğundan bir tuğ (Bayrak) vardır. At kuyruğu Türklerde umumîdir.

Rum harflerile yazılmış olan kitabe Tuna Türk Bulgar hükümdarlarının Bizansa karşı zaferlerinden ve ilk Türk Bulgar hanlarının ahval ve harekâtından bahsetmektedir.

Kitabe biribirini müteakip gelen üç han (Kişin, Omurtag ve Melemir) tarafından yaptırılmıştır.

X. asırda İslav ve Bulgar tabirleri müteradif gibi kullanılmağa başlandı. Hükûmetin lisanı İslavların lisanı oldu. Fakat millete Bulgar milleti ve kurdukları devlete de Bulgar Devleti denildi *(Renkli harita - 8).*

Bulgarlar (866) senesinde *Boris* zamanında Bizanslılardan hıristiyan dinini kabul ettiler. Bununla beraber Bulgarlar Bizanslılarla birçok muharebeler yaptılar. Birkaç defa İstanbulu da kuşattılar, fakat almağa muvaffak olamadılar.

TUNA BULGARLARININ MEDENİYETLERİ

Tuna Bulgarları, daha kardeşleri olan Volga Bulgarlarile beraber yaşadıkları zamanlarda, yani V. asırdan çok evel, göçebelikten çıkarak çiftçilik ve ticaretle, hayvan yetiştirmekle uğraşmağa başlamışlar ve şehirler kurmuşlardı. Şimdiki Bulgaristanı zaptederek oradaki İslav kabilelerini hakimiyetleri altına aldıkları zaman onlarla mukayese edilemiyecek kadar yüksek bir medeniyet sahibi idiler.

Bulgaristanın *Şumnu* kasabası civarındaki *Pliska* ve *Madara* da yapılan hafriyat çok mühim neticeler vermiştir. Buralarda taştan yapılmış sarayların, mabetlerin harabelerine tesadüf olundu. Bunların en mühimleri *Han Omurtag* zamanına aittir. Ayrıca birtakım heykeller, taş üstüne oyulmuş san'at eserleri, altın veya gümüşten yapılmış kıymetli eşya, çanak çömlek bakıyeleri bulunmuştur ki, bütün bunlarda eski Türk eserlerine mahsus vasıflar gayet aşikâr görünmektedir.

Tuna Bulgarlarına ait olarak son zamanlarda keşfolunan eserler arasında bilhassa *Madara* kitabeleri ehemmiyetlidir.

Burada at üstüne binmiş bir hükümdar görülmektedir. Heykelin etrafında Yunan alfabesile yazılmış türkçe kelimeler vardır.

Yukardaki kitabede (804) te tahta geçen *Kurmuş Hanın* Bizanslıları inhizama uğratmasından ve Bizans İmparatoru Nikeforosun katlile neticelenen zaferinden bahsedilmektedir. Daha sora Kurmuş Hanın, Bizans İmparatorunu (813) te mağlûp ederek Çanakkaleye kadar ilerlediği ve Edirneyi zaptettiği yazılıdır.

C. MACARLAR

Yedinci ve sekizinci asırlarda, Kafkasyanın şimalinde, Hazarlara tâbi olarak yaşayan Macarlar, Türk soyuna mensupturlar. Macarlar, bilâhare garba doğru çekilince Peçeneklerin hücumlarına maruz kalmışlar. Yeni Macar kabilesi, kabile reislerinden *Almas* (Almış) ın oğlu *Arpad* ı reis seçerek daha garba doğru harekete başlamışlardı.

Arpat, Macar adlı kabilenin reisi olduğu için, bu isim diğer kabilelere de teşmil edilmiş; bu suretle bu kavim *Macar* ismini almıştır.

Peçeneklerle Bulgarların yaptıkları anî bir taarruz neticesinde Macarlar Moldavya ve Besarabyayı da terkederek bugünkü Macaristana geldiler. Burada yerleşerek Avrupanın garp ve cenup memleketlerine doğru mütemadi akınlar yapmağa başladılar.

Macarlar daima akın hayatına devam edemezlerdi. Nihayet yeni vatanlarında yerleşerek bir devlet kurmak lüzumunu duydular. Arpat kabilesinden *Geza* (972-997), kanlı mücadeleler neticesinde sair kabile reislerini ezmeğe ve kendi hakimiyetini tesise muvaffak oldu. Geza putperestliği bırakarak katolik dinini kabul etmekle Macar kültürüne başka bir istikamet verdi. Gezanın yerine geçen oğlu *İştivan,* babasının siyasetini takip etti; bir taraftan putperestliği, diğer taraftan Macaristanın bazı yerlerine yayılmış olan Bizans ortodoksluğunu kanla ve demirle ortadan kaldırdı. Buna mükâfat olarak 1000 tarihinde Papa tarafından kendisine *kırallık tacı* verildi.

D. PEÇENEKLER

Peçenekler, Gök Türk Müttehidesine dahil Oğuz Uruklarındandırlar. IX. asır başında, Yayık (Ural) ırmağı boylarında yerleşmişlerdi.

Peçenekler, Hazar Devletinin inhitatında büyük bir amil oldukları gibi, Macarları da garba doğru hicrete mecbur ettiler. IX. asrın ikinci yarısında Ural boyundan kalkıp Cenubî Rusya bozkırlarına geldiler.

Peçenekler cengâverliklerile Hazarları, Macarları, Bulgarları, Rusları, hatta Bizanslıları korkutarak onlardan vergi alıyorlardı.

Peçenekler, X. asır sonlarında Tuna boyunda toplandılar. O sırada Bulgarlar istiklâllerini kaybetmişler, Bizans hakimi-

yeti altına geçmişlerdi. Peçenekler, Tunayı geçerek Bizans topraklarına akınlar yapmağa başladılar; (1087) de Bizans İmparatoru Aleksi Komnenin ordusunu Silistre civarında bozdular. Aleksi Komnen de Kumanlarla birleşerek Enez civarında Peçenekleri mağlûp etti, ele geçen esirlerini öldürttü. Katliamdan kurtulan Peçenekler Makedonyaya gönderildi ve orada yerleştirildi.

E. OĞUZLAR

XI. asırda İtil boylarında Şarkî Avrupaya gelen Oğuzlar Peçenekleri Balkanlara doğru sürmüşler, kendileri de arkalarından gitmişlerdir. 1064 te Tunayı geçerek Makedonyaya ve Yunana kadar ilerlediler. Fakat soğukların erken başlaması ve bulaşık hastalıklar sebebile perişan oldular.

Oğuzlar, garptan Balkanları istilâ ettikleri sırada Oğuzların diğer bir kısmı olan Selçuklar da, Anadoluya ilerliyorlardı.

F. KUMANLAR

Kıpçak elindeki Türklerden ayrılmış bir kısımdır. Bunlar, XI. asır sonlarında Volga ile Yayık arasında yaşıyorlardı. Sora Özü (Dinyeper) kıyılarında göründüler.

Kumanlar XI., XII. asırlarda Rusyaya, Balkanlara, Polonyaya karşı hücumlar yaptılar.

Kumanlar, Peçeneklere yardım için iptida Balkanlara indiler. Fakat Bizanslılar hilekâr bir siyeset yaparak bu iki kardeş kavmi biribirine düşman ettiler. Kumanlar, Peçeneklerin imhası için Bizanslılara yardımda bulundular. Bu suretle Bizansı muhakkak bir felâketten kurtardılar.

Nihayet XIII. asırda, Moğol istilâsı karşısında, Kumanların bir kısmı İstanbul İmparatorluğu hizmetine girdi, bir kısmı da Romanyaya, Macaristana gidip oralarda yerleşti.

XII

V. ASIRDAN SORA AVRUPAYA ŞARKTAN GELEN İSTİLACILAR

Frankların, Gotların, Vandalların ve şarktan gelen diğer kavimlerin Garbî Roma İmparatorluğu arazisinde yerleşmelerile şark istilâsı sonuna ermiş olmadı. Bu saydığımız kavimlerin arkasından daha iki asır müddetle (V—VII) yeni istilâcılar geldiler *(Renkli harita - 9)*.

LOMBARTLAR Şimalî İtalyayı zaptettiler, oraya Lombardiya ismini vererek yerleştiler. Lombartlar çok kalabalık olmadıklarından bütün İtalyayı zaptedemediler. Millî birtakım dükalıklara ayrıldılar.

ANGLO - SAKSONLAR Germanyadan ve İskandinavyadan çıkan Anglo — Saksonlar V. asır nihayetinde Şimal Denizini geçerek Britanya, adasına çıktılar. Adada bulunan birçok Keltler ve Bretonlar adanın garbındaki dağlık yerlere sığındılar, bir kısmı da Fransaya geçtiler. İstilâcılar, ilk zamanlarda İngilterede müşterek bir devlet kuramadılar. Saksonlar adanın cenubunda, Angıllar şimalinde küçük kırallıklar teşkil ettiler.

İSLAVLAR V. asrın nihayetine değin Tunadan Elbe ırmağına kadar Orta Avrupanın geniş ovalarını işgal ettiler. Ondan sora birtakım İslavlar Bulgarlarla karışarak Tunayı geçtiler; Balkan Yarımadasını istilâ ettiler. Diğer bir İslav grupu da Tunanın orta geçitlerinden geçerek Dalmaçyaya doğru gitti, *Yugoslavlar* bunlardan çık-

mıştır. Tunanın şimalinde kalan bazı İslav kavimleri, *Çekler*, Bohemyayı istilâ ettiler.

Polonezler (Lehliler)de daha şimalde yerleşmişlerdi.

KİLİSE VE PAPALAR Altıncı ve yedinci asırlarda vukubulan istilâlar yüzünden hıristiyanlık gerilemiş bir hale gelmişti. Romadaki papalar, vaziyeti düzeltmek için çok çalıştılar. İspanyaya, İngiltereye, Germanyaya ve İslavların yerleştikleri yerlere birçok misyonerler gönderdiler. Bu misyonerler bir taraftan muhtelif halk tabakalarile, diğer taraftan bunların reislerile temasa gelerek onları kandırdılar ve hıristiyan yaptılar. Bu suretle papalığın nüfuzu arttı; hıristiyanların sayısı çoğaldı; kilisenin gelirleri arttı.

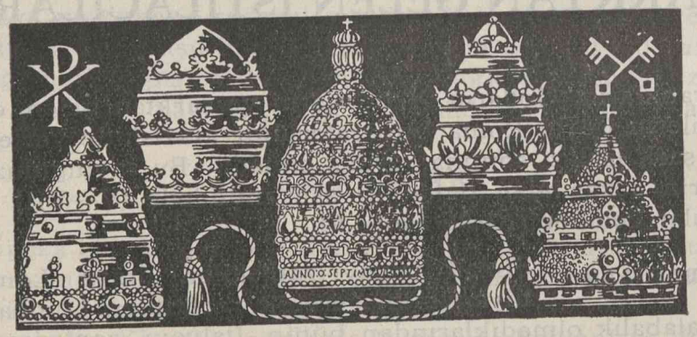

Papaların muhtelif devirlerde giydikleri taçlar

Bazı zengin hıristiyanlar, mallarının bir kısmını kiliseye hediye ediyorlardı. Bu sayede Roma kilisesi İtalyada, Galyada, Sicilyada ve sair Akdeniz adalarında birçok malikânelere sahip oldu.

Gene bu sıralarda yer yer manastırlar teessüs etmeğe başladı. Bu manastırlara kapanıp ömürlerini ibadetle geçiren rahipleri ve rahibeleri gören ahali, manastırlar için de bol bol vakıflar yapmağa başladılar.

Kilisenin elde ettiği maddî zenginlik sayesinde manevî nüfuzu da arttı.

Roma papalarının bütün Avrupada yerleşen kavimleri hıristiyan dinine sokmak için aldıkları tedbirler ve gösterdikleri gayretler hayrete şayandır. Bu suretle birçok Türk kabileleri hıristiyanlığı kabul ettikten sora diğer ırkdaşlarından ayrılmışlardır.

XIII

İSLÂM TARİHİ

A. ARABİSTAN YARIMADASI

HUDUTLARI Arabistan, Asya kıt'asının garbıcenubî tarafında bir yarımadadır. Şarkında Acem körfezi ile Umman Denizi, cenubunda Hint Denizi ile Aden körfezi, garbında Kızıl Deniz, şimalinde Suriye çölü vardır.

HAVASI VE SUYU Arabistan Yarımadası umumiyetle sıcak ve kurak bir memlekettir. Buraya çok az yağmur yağar. Bundan dolayı bu memlekette ırmaklar, bol akar sular yoktur. Bilhassa Arabistanın şark kısımlarında yakıcı bir sıcaklık vardır. Yarımadanın orta yeri ise, insanların ve hayvanların yaşamasına müsait olmıyan bir çölden ibarettir.

Arabistan çöllerinde bazan *Samyeli* denilen bir rüzgâr eser ki, Araplar bu yelden çok korkarlar. Samyeli esmeğe başlayınca, yerdeki kumlar havaya yükselirler; büyük dalgalar halinde uzak mesafelere sürüklenirler. Kum dalgaları insanları ve hayvanları boğacak bir hal alırlar.

Bununla beraber çok büyük olan Arabistan Yarımadasının her yeri böyle çorak değildir. Memleketin bazı yerleri çok iyi mahsul verir. Meselâ yarımadanın cenubuna düşen *Yemen* oldukça bereketlidir. Bilhassa Yemenin kahvesi meşhurdur.

Arabistanın bazı yerlerinde dağlar da vardır. Kızıl Deniz boyunca *Hicaz dağları* uzanır, Yemende de dağlık yerler vardır.

ARAPLAR Araplar eskidenberi bedevilik hayatını seven bir millettir. *Bedeviler* şehirlerde veya köylerde oturmasını sevmezler; bulundukları yerin iklimine ve mevsimlerine göre oturdukları yerleri değiştirirler.

Bedeviler bulundukları yerlerde deve, at, koyun, keçi gibi hayvanları beslerler. Bilhassa Arap atları vücutlarının

ARAP YARIMADASI. M. 632 YE KADAR

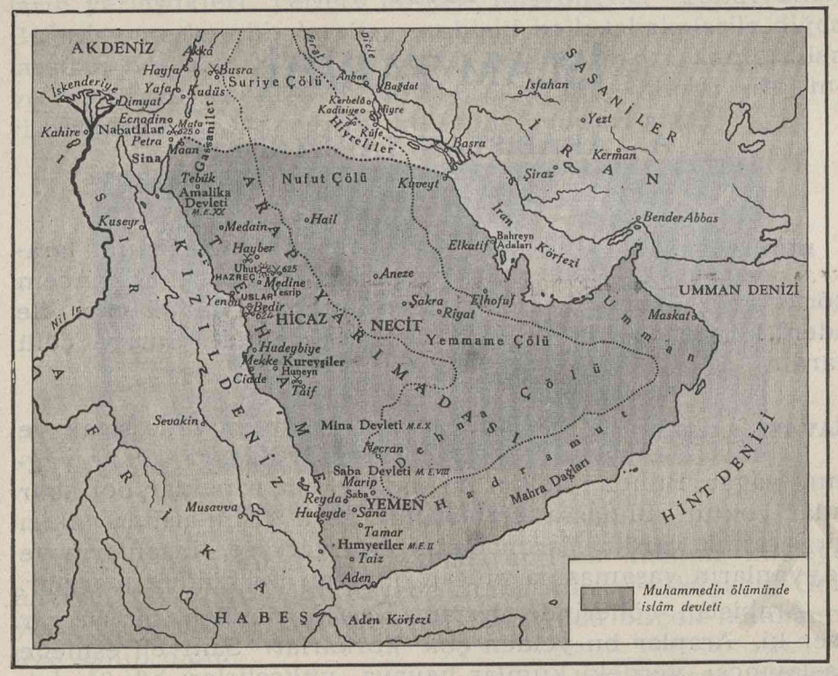

güzelliği, koşudaki süratlerinin fazlalığı ile meşhurdurlar. Deve de günlerce susuzluğa tahammülü olan bir hayvan olduğundan kurak memleketlerde ve çöllerde çok makbuldür.

Bedevî Arapların en büyük içtimaî teşekkülü *kabile* dir. Her kabilenin bir *reisi* vardır. Bu reis kabilenin bütün işlerine baktığı gibi, kabile efradının davarlarına da bakar. Kabileler arasında kavgalar ve düşmanlıklar eksik değildir.

İSLÂMİYETTEN EVEL ARAP DEVLETLERİ Arabistanın büyük bir kısmı eski zamanlarda *Sumere* tâbi idi. Bu sebepten Yemende ve Arabistanın bazı yerlerinde Sumer medeniyeti intişar etmişti. Sumer Devleti yıkıldıktan sora da, Mezopotamyadan Yemene göçen kabileler sayesinde Sumer medeniyeti tesirini devam ettirmiştir.

Arabistanın cenubunda milâttan evel biribiri ardınca *Mina, Seba* devletleri teşekkül etmişti. Bu iki devletin idaresi muhtelif kabilelerin birleşmesinden teşekkül etmiş *müttehide* şeklinde idi; siyasî ve içtimaî teşekkülleri Sumerlilerin ayni idi. Minalılar ve Sebalılar zamanında Yemende yapılan büyük setler ve kanallar sayesinde çiftçilik pek çok ilerlemişti. Bunlar kervan ticareti yaparlardı. Kızıl Deniz kıyılarını takip

Arabistanda bir manzara

ederek Yemenden Akdeniz kıyısına kadar gidip gelirler; Afrikadan ve Hintten getirdikleri malları satarlardı. Ticaretin ve çiftçiliğin ilerlemesi sayesinde halk zengin, memleket mamur olmuştu.

Sebalılardan sora *Himyeriler* Yemende bir devlet kurdular. Fakat bunlar zamanında ticaret ve çiftçilik geriledi.

Roma, cihan siyasetine hâkim olduktan sora, Arabistandan geçen Hint ticaret yolu Romalıların eline geçti. Bundan sora ticaret deniz yolu ile yapılmağa başladı.

Yemenin çiftçiliğini temin eden büyük set te yıkıldığından Yemenliler fakir düştüler. Yemendeki kabilelerden *Hazreçler* ve *Uslar* yerlerinden kalkıp *Medineye,* Uslardan bir kısmı da *Mekkeye* yerleştiler.

HİCAZ

Orta Arabistanda ve Hicazda yaşıyan ahalinin hemen hepsi göçebe idi ve kabileler halinde yaşarlardı. Ancak diğer kavimlerle yapılan temaslar neticesinde Mekke ve Medinenin ahalisi az çok medenileştiler.

Medinenin civarındaki arazi çiftçiliğe müsaitti. Hurma ağaçları da vardı. Yemenden hicret eden Hazreç ve Us kabileleri Medine vahasında çiftçilikle geçinirlerdi. Medinede Palestinden gelmiş bir miktar da Yahudi vardı. Fakat Araplar Yahudileri sevmezlerdi. Yahudiler okumak yazmak bilirlerdi. Şarap, zahire ve hurma ticareti yaparlardı. Yahudiler

Yemende bulunmuş Himyeri yazısı

Araplara faizle para verirlerdi. Yahudi düşmanlığına rağmen Allahın birliği itikadına müstenit olan yahudi dini Medinede yayılıyordu. Bazı Araplar Yahudiliği bile kabul etmişlerdi.

Mekke şehri Arabistan Yarımadasında ayrı bir ehemmiyeti haizdi. Mekkede başlıca *Kureyş Kabilesi* yaşardı.

Kureyşliler ticaretle geçinirlerdi. Tüccarlar bir araya gelerek mallarını develere yükletirler ve *kervan* halinde Suriye ve Yemene sevkederlerdi. *Kureyş Kabilesi* Arapların en asil ve kibar kabilesi sayılırdı. *Muhammet*te bu kabileye mensuptur. Siyaset ve idare işlerinin başında Kureyşlilerin bir ailesi olan *Emeviler* bulunuyordu.

İslâmiyetin Mekkede zuhûr etmesi sayesinde Mekke şehri bütün cihan tarihinde büyük bir ehemmiyet kazanmıştır.

İSLÂMİYYETTEN EVEL ARAPLARIN DİNİ

İslâmiyetten evel Araplar putlara taparlardı. Puta tapanlar Allaha ortak (şerik) koştukları için müslümanlar bunlara *Müşrik* derler. Bu putların adedi pek çoktu; en meşhurları *Lât* ve *Menat* idi. Vaktile Sumerlerin getirdikleri

göke, yıldızlara tapmak dini de mevcudiyetini muhafaza ediyordu. Sumerlerin *İl* ve *Bel* mabutları Yemenlilerce de mabut tanılırdı. Araplar, bilhassa göçebeleri, din hususunda pek kayıtsız ve alaycı idiler. Kızınca, putlarına söverler ve onları taşlarlardı.

KÂBE

Kâbe, Mekke şehrinde pek eski zamanda bina edilmişti ve Arabistandaki mabetlerin en mukaddesi sayılırdı. Kâbe mikâp şeklinde dört duvardan ibaretti. Dört köşesinde dört taş vardı. Bunlardan en meşhuru *Haceriesvet* denilen bir kara taştır. Kâbe bidayette mahallî bir mabet iken Mekke ahalisi burasını millî bir mabet derecesine çıkarmışlardır. Mekkeliler Arapları kendi mabetlerine celbedebilmek için Arap Yarımadasının muhtelif mabut tanılan 360 putu Kâbede yerleştirmişlerdir. Bu sayede Kâbe bütün Arabistanın dinî ve millî bir merkezi oldu. Araplar her sene Kâbeyi ziyarete gelirlerdi. Bu münasebetle Mekkede senelik bir *panayır* da tesis edildi. Ticaret Kureyşliler elinde olduğundan bu panayırdan çok istifade ederlerdi.

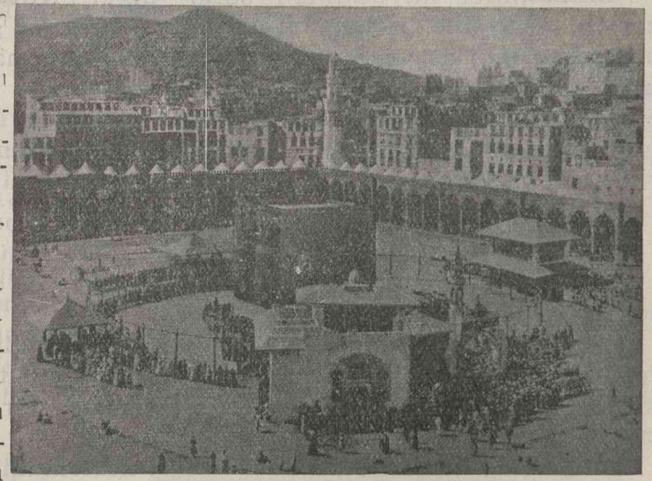

Mekkede Kâbe

Panayır zamanında Mekkeye Arabistanın her tarafından şairler de gelirdi. Bunların arasında şiir müsabakaları tertip olunurdu. En iyi söyliyenlerin şiirleri yazılıp Kâbeye asılırdı. Bundan başka senede dört ay Mekkenin etrafında muharebe yasak edilmişti. Bu da tabiî Mekkenin cazibesini arttırıyordu.

B. MUHAMMET

HAYATI

Muhammet Kureyşlilerdendir; 570 tarihinde Mekkede dünyaya gelmiştir. Babasının adı *Abdullah*, annesinin adı *Amine* idi.

Abdullah, Muhammet doğmadan evel ölmüştür. Muhammet altı yaşına geldiği zaman annesi Amine de öldü. Bu suretle Muhammet babasından ve anasından yetim kaldı. Anasının ölümünden sora bu yetim çocuğu amcası *Ebutalip* himayesi altına aldı.

Muhammet büyüdükten sora, diğer Kureyşliler gibi kervan ticaretine başladı. Kervanlar Suriyeye gidip oraya mal götürüyorlar ve Suriyeden de Mekkeye mal getiriyorlardı. Muhammet, *Hatice* isminde dul ve zengin bir kadının Suriyeye göndereceği bir kervanın idaresini almakla işe başlamıştı. Muhammedin doğruluğundan memnun kalan Hatice nihayet onunla evlenmişitir (594).

MUHAMMEDİN DAVETİ

Muhammet Mekkede puta tapıcıların muhitinde ve tesirinde büyümüş olmasına rağmen dinî meseleler ve düşüncelerle çok meşgul oluyordu.

Muhammet 40 yaşına geldiği zaman vatandaşlarını yeni bir dine davete başladı. Muhammedin davet ettiği bu dine *İslâm* denir. İslâm dininin esası Allahın birliğine inanmaktır.

Muhammet, Mekkelileri on iki yıl mütemadiyen bu dine davet etmiş ise de, bu müddet içinde ancak 150 kadar adama islâmiyeti kabul ettirebilmiştir. Mekke ahalisi Muhammedi tahkir ediyor ve onunla alay ediyorlardı. Kureyşlilerin reisleri de kendisini tazyik ediyordu. Kureyşlilerin islâm dinini kabul etmemelerindeki iktisadî ve malî sebepler mühimdi. Kureyşlilerin hayatı Kâbe ve Mekke etrafındaki panayırla kaim idi.

Muhammedin davetini ilk kabul edenler zevcesi, bazı akrabası ve yakın dostlarıdır. Kureyşlilerin ilerigelenlerinden ve tüccardan *Ebubekir* ile Muhamedin amcası Ebutalibin oğlu *Ali* ilk müslüman olanlar arasındadırlar. Ebutalip bu yeni dini kabul etmediği halde hayatının son günlerine kadar Muhammedi himaye etmiş ve onu birçok felâketlerden

kurtarmıştır. Ebubekirin Muhammetten sora halife olduğunu ilerde göreceğiz.

İslâmlığı kabul eden mühim şahsiyetlerden biri de *Ömer*dir. Ömer çok cesur ve faal idi. Ömer, müslüman olduktan sora müslümanlar kendilerini kâfi derecede kuvvetli saymışlar ve dinlerini aşikâr etmişlerdir. Yine ilerde, Ebubekirden sora Ömerin halife olduğunu göreceğiz.

Muhammet, Mekkelilerin hakaret ve istihzalarını sabırla karşılamış, bütün muvaffakıyetsizliklere göğüs germiştir. Fakat Haticenin ve Ebutalibin vefatile iki büyük hamisini kaybetmiştir. Bunların vefatından sora, Muhammet artık Mekkeyi bırakıp Medineye gitmeğe karar vermiştir.

HİCRET

Muhammet, Mekkeye gelen Arap kabilelerini ve bunların arasında *Medinelileri* de islâmiyete davet etmişti. Medinelilerin bir kısmı islâmiyeti kabul etti. Medinede Araplardan başka bir miktar da Yahudi vardı. İşte, Medineliler bu Yahudilerden *Bir Allaha inanmak* dininin esaslarını öğrenmişlerdi. Bu din kendilerine daha uygun geliyordu. Fakat Yahudileri sevmedikleri için onların dinini kabul etmiyorlardı. Muhammet ayni esasta yeni bir din teklif edince bunu kabul ettiler.

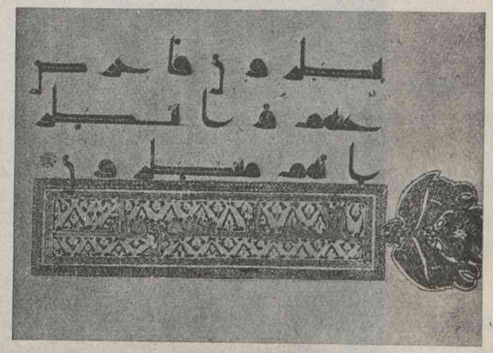

Küfî yazısı ile yazılmış bir Kuran sahifesi

Medineliler, Mekkelileri sevmezlerdi. Aralarında derin bir düşmanlık vardı. Mekkelilerin Muhammede eziyet ettiklerini görünce Muhammedi ve müslümanları Medineye davet ettiler. Onları himaye edeceklerine söz verdiler.

Muhammet te gizlice Mekkeden kalkıp Medineye gitti. Bu vak'a milâdın 622 inci senesine tesadüf eder. Buna *Hicret* denildi. Hicret islâm tarihinde seneleri saymak için başlangıç senesi oldu. Bu suretle seneleri saymağa *Hicrî* tarih denir.

KURAN VE VAHİY

Muhammet birdenbire: Ben Allahın peygamberiyim diyerek ortaya çıkmamıştır. O, Arapların ahlâk ve âdetlerinin pek fena ve ıslaha muhtaç olduğunu anlamış, bunları ıslah için tenha yerlere çekilerek

Bir Kuran sahifesi [12 inci asırda küfî yazısının aldığı şekil]

yıllarca düşünmüştür. Yıllarca süren tefekkürden sora, *ayetler* okuyarak vatandaşlarını islâm dinine davete başlamıştır.

Muhammet, namuskârlıkla işe başladı. Menfaat fikrinden ari olarak ortaya atıldı. Onun gayesi, muhitin ahlâkını, dinini ve içtimaî hayatını ıslah etmekti.

Muhammet bu ayetleri lüzumuna göre Mekkede ve Medinede muhtelif zamanlarda söyledi. Bir ayet söylenince *hafızlar* hemen bunu ezberlerlerdi. Soradan bu ayetler bir kitapta toplandı. Bu kitaba *Kuran* denir.

İslâm an'anesinde bu ayetlerin Muhammede *Cebrail* adında bir melek vasıtasile Allah tarafından *Vahiy*, yani ilham edildiği kabul olunur.

Kuranın imana taallûk eden en mühim esası şudur: Allah birdir, Allahtan başka Allah yoktur ve Muhammet onun resulüdür. Allah ebedî ve ezelîdir, yani Allah başkası tarafından yaratılmamıştır, Allahın başlangıcı ve sonu yoktur. Allah her şeyi bilir ve her şeye muktedirdir. Allah dünyada mevcut olan şahıslardan ve eşyadan hiçbirine benzemez. Puta tapanların arasında islâm dininin ortaya koyduğu Allah mefhumu hakikaten çok yüksektir.

İmana ait olan bu esas, sadeliği itibarile hakikaten çok ehemmiyetlidir. Bu esasları her muhatap kendi kabiliyetlerine göre anlıyabilir.

MUSA VE İSA

Muhammet davet ettiği dinin, kendinden evel gelen Musa, İsa ve sair peygamberlerin davet ettikleri İbrahim ve tevhit dini olduğunu söylemiştir.

MUHAMMET MEDİNEDE

Muhammet, islâm teşkilâtına Medinede başladı. Orada teşekkül eden islâm cemaatinin siyasî ve askerî reisi oldu. Mekke müşriklerine karşı harp ilân etti.

İLK CAMİ

Muhammet Medinede müslümanların ibadet etmeleri için bir *cami* (islâm cemaatinin toplanacağı yer) yaptı. Bu ilk cami dört duvardan ibaret üstü örtüsüz ve kerpiçten bir bina idi. Caminin bir duvarına bitişik olmak üzere Muhammet ile kadınları için yatacak odalar yapıldı. Bu caminin *Kıblesi Kudüs* idi. Mekke zaptedildikten sonra, bütün islâm şehirlerindeki camilerin kıbleleri Mekkeye doğru çevrildi.

Müslümanlık dünyaya yayıldıktan sora, büyük şehirlerde çok büyük ve çok süslü camiler yapıldı. Onların yanında bu ilk caminin basitliği dikkati celbeder.

Mekkeden gelen müslümanlara *muhacir*, Medinelilere de *ensar* (yardımcı) denildi.

C. MUHAMMEDİN SEFERLERİ

BEDİR MUHAREBESİ

Muhammet Medinede yerleştikten sora Mekke ile Suriye arasında işleyen Kureyş kervanlarını vurmağa başlamıştı.

Hicretten iki sene sora Kureyşlilere ait bir kervanın Suriyeden Mekkeye dönmekte olduğu haber alındı. Kervanın başında *Ebusüfyan* vardı. Muhammet, müslümanlara vaziyeti haber verdi. Kervanı vurmak üzere Medineden hareket ettiler.

Diğer taraftan Ebusüfyan da bunu haber aldı. Mekkeye adam saldırıp Kureyşlileri yardıma çağırdı. Mekkeliler 900 kişilik bir kuvvetle kervancıların yardımına koştular. Fakat Muhammedin bundan haberi yoktu. Ebusüfyan da Bedirde pusuya düşmekten korktuğu için, kuyunun başına gelmemişti. Muhammet askerlerile gelip Bedir yakininde bir yerde durdu. Yalnız ufak bir müfrezeyi Bedir kuyusuna yolladı. Bu sırada Kureyşlilerden birkaç kişi su almak için kuyunun yanına geldiler. Muhammedin adamları bunlardan bir köleyi esir ederek Muhammede götürdüler. Bu sayede Kureyşlilerin 900 kişilik bir kuvvete malik oldukları anlaşıldı. Muhammedin kuvveti ise 300 kişiden ibaretti.

Muhammet vaziyeti anlayınca derhal hareket etti; Bedir kuyusunu tuttu; başka su kuyularını doldurttu. Ondan sora Kureyşliler göründüler. Yapılan çarpışmada Muhammet muvaffak oldu, Kureyşliler büyük bir bozgunluğa uğradılar.

Müslümanların eline birçok servet ve esir geçti. Muhammet, okuyup yazma bilen esirlerden herbirinin on Medineliye okuyup yazma öğretmesini emretti.

UHUT MUHAREBESİ

Bedir harbinde mağlûp olan Kureyşliler müslümanlardan intikam almak için 3000 kişilik bir kuvvet topladılar. Muhammet bunu haber alınca, hazırlığa başladı. Mekkeliler yavaş yavaş ilerliyerek Medinenin şimalinde bulunan *Uhut* dağının eteklerine kadar geldiler. Bu suretle Medineye cenuptan değil, şimalden yaklaşmış oldular. Bunun sebebi, bütün suları toplıyan büyük ve en zengin vadi orada idi. Kureyşliler tarlalara ve bahçelere tecavüz etmekle Medinelileri şehirden harice çıkarmak ve açık sahrada muharebeyi kabule icbar etmek istiyorlardı. Esasen

Medinenin evleri bir kale halinde idi. Sokakların başları da duvarlarla kapanmıştı. Medinelilerin mühim bir kısmı muharebenin şehirde bir müdafaa muharebesi olmasını istiyorlardı. Muhammet te bu fikirde idi. Fakat tarlaları, bahçeleri harap edilen bazı Medineliler derhal dışarıya çıkılarak harp edilmesini istiyorlardı. Muhammet bunların arzusunu kabul etti. 1,000 kadar askerle Medineden çıktı. Kıt'alarının arkasını Uhut dağına verdi.

Muhammet askerlerini çok iyi tertip etmişti. Muharebe başladı. Muhammedin tarafı tam zafer kazanacağı sırada okçuların bazıları ganimet elde etmek için mevkilerini terkettiler. O zaman muzafferiyet *Halit bin Velit* kumandasındaki Kureyşliler tarafına geçti. Muhammet yaralandı. Hatta bir aralık Muhammet öldü diye sesler de işitildi. Bu haberin yayılması üzerine artık bütün müslümanlar her türlü galebe ümidini unutarak Uhut dağının kayalıkları arasına kaçmağa başladılar. Bu kayalıkların içinde Kureyşlilerin süvarileri onları takip edemiyordu.

Muhammet bazı Medinelilerle beraber geceyi dağda geçirdi. Ertesi gün Medineye döndü.

Kureyşliler karargâhlarında bir meclis kurdular. Medineye hücum edelim mi diye konuştular. Buna cesaret edemediler, ertesi gün eşyalarını toplıyarak Mekke yolunu tuttular. Muhammet yorgun ve yaralı olduğu halde Kureyşlilerin peşine düştü. Fakat Mekkeliler muharebeyi kabul etmediler. Muhammet te dört esirle Medineye döndü. Bu sayede münafıklara ve Yahudilere karşı şerefini biraz olsun korudu.

HENDEK MUHAREBESİ VE MEDİNENİN KUŞATILMASI

Uhut muharebesinden sora Muhammet birtakım Yahudileri Medineden kovmuştu. Bunlardan bir kısmı Medinenin 150 kilometre kadar şimalinde bulunan *Hayber Kalesine* sığındılar. Hayber sırf Yahudilerle meskûn bir kale idi.

Yahudiler, müslümanlardan intikam almak için Mekkelilerle bir ittifak yaptılar. 10,000 kişilik bir kuvvet toplıyarak Medine üzerine yürüdüler. Medineliler bu defa şehirde müdafaaya karar verdiler. Fakat tecavüz edenlerin sayısı pek çoktu. Şehrin sahraya doğru uzayan kısmındaki evler biribirine yakın değildi. Bu kısmın müdafaası için *Selmanı Farisî* namında İranlı bir zat bir *Hendek* kazılması teklifinde bulundu. Muhammet bu teklifi kabul etti.

Hendek kazıldı ve Medinede müdafaa tertibatı alındı. Kureyş ordusu 15—20 gün kadar süren bu muhasarada ciddî bir tecavüz yapamadı. Çünkü Kureyşlilerde bir başkumandan yoktu, hergün biri kumandayı üzerine alıyordu.

Kureyşliler, nihayet bir fırtınalı günde Mekkeye dönmeye mecbur oldular.

HUDEYBİYE BARIŞIKLIĞI

Muhammet, her müslüman için Mekkede haccın bir mecburiyet olduğunu ilân etti. Bundan pek güzel anlaşılıyordu ki, Muhammet artık Mekkeyi zaptetmeğe karar vermişti. Hicretin

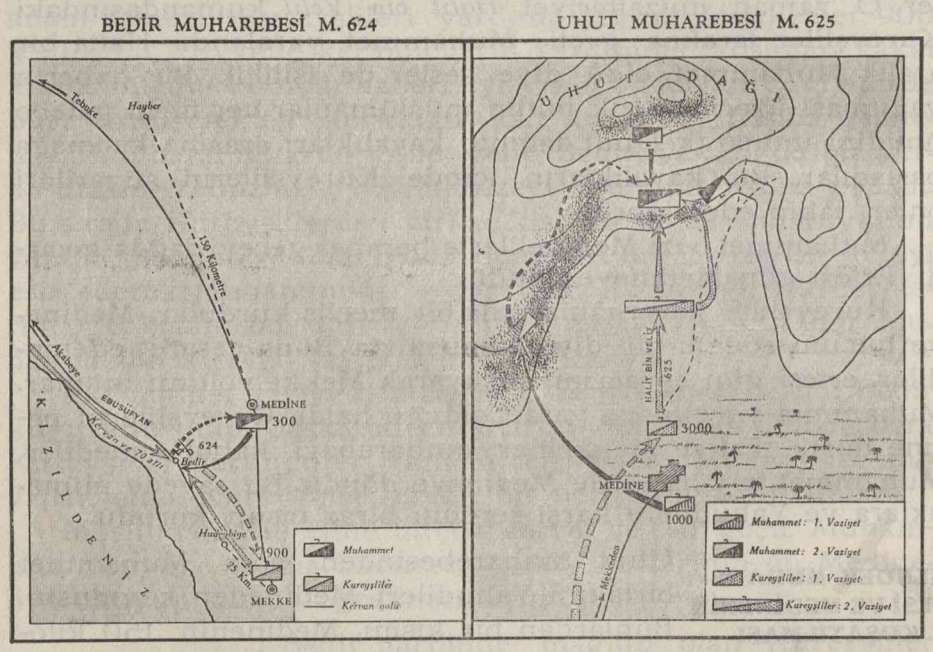

altıncı senesinde bizzat Kâbeyi ziyarete, haccetmiye karar verdi. Kureyşlilerin düşmanlığına ehemmiyet vermiyordu. Çünkü hac aylarında Mekkenin etrafında harp yasaktı.

Muhammet 1,500 kişilik bir kafile ile Mekkeye hareket etti. Bunu haber alan Mekkeliler büyük bir heyecana kapıldılar, silâhlanıp Muhammedin karşısına çıktılar. Muhammet Mekkeye bir günlük mesafede *Hudeybiye* kuyusunun başına geldi; oraya kondu. Kureyşliler, kâmilen silâhlanmışlardı;

Muhammet şehre girmiye kalkışırsa, silâhla mukabeleye karar vermişlerdi.

Muhammet maksadının gayet sulhperverane olduğunu, Kâbeyi ziyaret esnasında iki tarafın emniyeti için bir mütareke yapmıya hazır olduğunu bildirdi.

Bu müzakereler neticesinde Muhammetle Mekkeliler arasında bir barışıklık muahedesi imzalandı. Muahedenin başlıca maddeleri şunlardır: Müslümanlarla Kureyşliler on sene müddetle harbetmiyecekler; herkes Muhammetle ittifak muahedesi aktedebilecek. Kureyşliler de her istedikleri ile ittifak edebilecekler. Muhammet bu sene Mekkeye girmiyecek. Fakat gelecek sene, Kureyşliler şehri terkedecekler ve Muhammedin üç gün şehirde kalmasına müsaade edecekler.

Bu muahedenin bazı maddeleri müslümanlar için ağırdı. Muhammet bunları kabul etmekle sulhperverliğini göstermişti. Bu muahedenin aktinden sora *Halit bin Velit* ve *Amr İbnülas* gibi Mekkeli büyük kumandanlar Muhammedin tarafına geçmişlerdir.

MEKKENİN ZAPTI

İki kabile arasında çıkan ehemmiyetsiz bir kavga Mekkenin zaptına sebep olmuştur. Bu kabilelerin biri Muhammedin, diğeri Kureyşlilerin müttefiki idi. Bu kavgada Kureyşliler müttefiklerine yardım ediyorlardı. Muhammet bunun Hudeybiye barışıklığına uygun olmadığını bildirdi. Kureyşliler telâş ettiler. İzahat vermek üzere *Ebusüfyanı* Medineye Muhammedin nezdine gönderdiler. Ebusüfyan bir netice elde edemeden Mekkeye döndü.

Ebusüfyanın dönüşünden sora, Muhammet gayet gizli bir sefer hazırlığına başladı. Ömer, Medinedeki hazırlıktan Mekkeye hiçbir haber gitmemesi için Mekkeye giden bütün yolları nezaret altında bulunduruyordu. Muhammet müslüman olmuş bütün kabileleri Medineye davet etti. Nihayet 10,000 kişilik bir ordunun başında olduğu halde yola çıktı. Ciddî bir mukavemete tesadüf etmeden Mekkeye girdi.

Muhammet Kâbeyi ziyaret etti. Kâbedeki bütün putları biribiri ardınca çıkartıp kırdırdı. Ondan sora Kâbenin anahtarlarını aldı. Umum halka hitaben uzun bir hitabede bulundu. Bu beyanatile Mekkelileri affettiğini bildirdi. Hitabe bittikten sora Mekkeliler bir kaya üstünde oturan Muhammede gelip hürmet ve itaatlerini arzettiler.

VEDA HACCI VE MUHAMMEDİN OLÜMÜ

Hicretin dokuzuncu senesinde Muhammet, hiçbir müşrikin artık Kâbeyi ziyaret edemiyeceğini ilân etti.

Hicretin onuncu senesinde Kâbeyi ziyaret için büyük hazırlıklar yapılıyordu. Bu büyük haçta Muhammet bizzat bulunmak istedi. Bu haber etrafa yayılınca birçok kimseler Muhammetle beraber gitmek için Medineye gelmeğe başladılar. Hazırlıklar bittikten sora Medineden hareket edildi (632).

Muhammet, deve üstünde en uzak yerlerden gelmiş birçok kalabalık arasında, tantanalı ve muzaffer bir surette Mekkeye girdi.

Muhammet, Mekkede üç nutuk verdi. Bu nutuklarda birçok nasihatlerde bulundu ve bu seneden sora hac münasebetile "Sizi bir daha görüp görmiyeceğimi bilmem„ dedi.

Filhakika bu hac Muhammedin veda haccı oldu.

Muhammet Mekkeden döndükten üç ay sora hastalandı. Hastalık şiddetlendi. Zevcelerinden *Ayşenin* odasında yattı. Muhammet 63 yaşında olduğu halde Medinede öldü.

Hastalığı şiddet kespettikten sora, namazda islâm cemaatine imamlık etmesi için, *Ebubekire* emir vermişti.

Muhammedin vefatından sora, *halife* intihabı hususunda Mekkelilerle Medineliler az kaldı biribirlerine giriyorlardı. Halkın galeyanı arasında Ebubekir Kurandaki: "Ey insanlar, kim Muhammede tapıyorsa, bilsin ki, Muhammet ölmüştür. Kim Allaha tapıyorsa bilsin ki, Allah daimdir.„ sözlerini söyliyerek halkı teskin etti.

Halkın bir kısmı Ömeri halife intihap etmek istiyorlardı. *Ömer* Ebubekirin elini tuttu; kendisine teklif olunan şereften vazgeçti ve ilk olarak Ebubekire sadakat ve itaat yemini etti. Onu peygamberin halefi ilân etti. Hazır bulunanlar onun gibi yaptılar. Ebubekir halife ilân olundu.

D. İLK DÖRT HALİFE DEVRİ

Halife unvanile müslümanların başına geçen ilk dört zat Ebubekir, Ömer, Osman ve Alidir. Bunların emîrlikleri bir nevi intihapla oldu. Bunlardan hiçbiri, devleti elinde tutan sülâleler teşkil etmemişlerdir.

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

EBUBEKİR (632 - 634)

Muhammedin ölümünden sora ilk halife Ebubekir oldu. Halifeliği iki seneden biraz fazla sürdü. Muhammedin ölümünden sora, Arabistandaki bütün Araplar ayaklandılar. Yahudilik ve hıristiyanlık baş kaldırdı. Mekke ahalisinin çoğu islâmlığı ret ve inkâr etmek istedi. Hiç kimse Ebubekire vergi vermek istemedi.

Ebubekir bütün bu isyanları bastırdı; Arabistanı tekrar islâm hakimiyeti altına aldı.

Ebubekir Arap Yarımadasında hakimiyetini tesis ettikten sora Bizans ve İran Devletlerine karşı seferler açtı. Bu maksatla iki ordu teşkil etti. Bu orduların birini *Halit bin Velit* kumandasında olarak İran Devletine karşı Iraka gönderdi. O zaman İranda *Sasanîler* hüküm sürüyorlardı. *Basra* civarında vukua gelen bir muharebede *Halit*, Sasanileri yendi. Bu suretle müslümanlar Irakta yerleştiler.

Ebubekir diğer orduyu, Bizanslılarla harp etmek üzere Suriyeye gönderdi. O zaman Bizans İmparatoru *Herakliyüs* idi. *Halit* Irakta Sasanileri yendikten sora, Suriyeye giden ordunun da yardımına koştu. Palestinde *Şeria* ırmağı civarında vukua gelen muharebede Herakliyüsün ordusu büyük bir bozgunluğa uğradı.

Bu sıralarda Ebubekir iki senelik halifelikten sora öldü.

ÖMER (634 - 644)

Ebubekirden sora Ömer halife oldu. Halifeliği on sene sürdü. Ömer, Ebubekirin Suriyede ve Irakta başladığı istilâları devam ettirdi. Suriyedeki ordu Şamı, Halebi zaptettikten sora *Kudüsün* etrafını kuşattı. Ömer de Medineden kalkıp Kudüsün önüne geldi. Ömer Kudüsteki hıristiyanların *Patriği* ile görüşerek kan dökmeden şehre girdi. Hıristiyanları dinlerinde serbest bıraktı. Ömer, Kudüste *Süleyman Mabedinin yerinde Ömer Camii* adıyle anılan güzel ve büyük bir cami yaptırdı. Sora Medineye döndü.

İRANIN ZAPTI

Ömer İrandaki Sasanilere karşı kuvvetli bir ordu gönderdi. Bu ordu evvelâ Irakta Sasanilerle çarpıştı. Onları mağlûp etti. Araplar, Irakı kâmilen istilâ ettikten sora, İranın içerlerine doğru ilerlemeğe başladılar. *Nihavent* şehri civarında verilen muharebede Sasaniler büyük bir bozgunluğa uğradılar. Hükümdarları Türk-

lerin yanına kaçtı. Bu suretle İranda Sasani Devleti nihayet buldu ve Araplar şarkta Türkeline kadar ilerlemiş oldular.

MISIRIN ZAPTI

O zaman Mısır, Roma Şark İmparatorluğunun bir eyaleti idi. Ömer bu zengin memleketi zaptetmeğe karar verdi. *Amr İbnülas* kumandasında dört bin kişilik bir ordu gönderdi. *Amr* hiç mukavemet görmeden Mısıra girdi, memleketi kolayca zaptetti.

Bundan sora *Amr İbnülas* Afrikanın şimalinde ilerlemeğe başlayarak *Bingaziye* kadar gitti. Fakat burada oturan *Berber* ler cesur ve muharebeci bir kavim olduklarından buraların zaptı kolay olmadı.

Arap kumandanları Suriye, Mısır Irak ve İranda Araplara büyük muzafferiyetler ve şöhret temin ettikleri sırada Halife Ömer Medinede çok sade bir hayat yaşıyordu. Esir bir İran kumandanı Medineye getirildiği zaman, Ömeri mesçitin merdivenleri üstünde uyurken görmüştü.

İranlı bir köle, vergisinin azaltılması için Ömere müracaat ettiği zaman onu hançerle vurdu ve öldürdü.

OSMAN (644-656)

Ömerden sora Osman halife oldu. Halifeliği on iki sene sürdü. Osman Emevî ailesine mensuptu ve Muhammedin damadı idi. Emeviler Mekkedeki Kureyşî kabilesinin nüfusça en kuvvetli kolu idi. Osman 80 yaşında halim selim bir ihtiyardı. Fakat devlet idaresinde tarafgirlik yaparak bütün valiliklere, ordu kumandanlıklarına ve sair memuriyetlere hep Emevîleri tayin ediyordu. Mekkede Kureyşlilere mensup *Haşimî* kolu ile Emeviler müslümanlıktan evel biribirlerine düşmandılar. Osmanın, memuriyetleri Emevilere vermesi, Muhammet ve ilk halifeler zamanında uyuşmuş olan Haşimilerle Emevilerin arasının tekrar açılmasına sebep oldu.

Bu ihtilâf dahilî karışıklıklara sebep oldu. Her tarafta halk Emevî valilerin ve kumandanların zulmünden şikâyete başladı. Fakat ihtiyar Halife Osman bu şikâyetlere karşı hiçbir tedbir almıyordu. Nihayet haksızlıklardan şikâyet etmek üzere Mısırdan, Iraktan birtakım heyetler kalkıp Medineye geldiler. Medinede büyük bir galeyan oldu. Osmanın evini kuşattılar; nihayet evin içine girip Osmanı hançerle öldürdüler.

Kuranın ayetlerini iptida Ebubekir toplamıştı. Osman bunları tekrar tertip ve tanzim ettirdi. Kuranın bize vâsıl olan şekildeki tertibini Osman yapmıştır.

Osman devrinde islâm hudutları garpta *Trablusgarba*, şarkta ise *Horasana* dayanıyordu. İran ülkesi kâmilen zaptedilmiş ve islâmlaşmıştı. Şimdi Araplar Türklerle karşılaşmağa başlamışlardı.

ALİ (656-661)

Osmandan sora *Ali* halife oldu. Halifeliği beş sene kadar sürdü. Alinin zamanı dahilî ihtilâllerle geçti.

O sırada Suriye valisi olan *Muaviye* Alinin halifeliğini tanımadı. Ali, Haşimilerden, Muaviye ise Emevilerden idi. Osmanın katili Alidir diye Muaviye Aliyi ittiham etmeğe başladı.

Bir taraftan Muaviye böyle Alinin aleyhinde bulunuyorken diğer taraftan Muhammedin ilk arkadaşlarından *Talha* ile *Zübeyir* Irakta ayrı ayrı halifelik iddiasında bulunuyorlardı.

Muhammedin zevcelerinden *Ayşe* de eskidenberi Alinin düşmanı olduğundan Talha ile birleşmek üzere Basraya gitti. Alinin aleyhtarları, Kûfe civarında, Ayşenin etrafında toplandılar. Ali de büyük bir kuvvet toplayarak bunların üstüne yürüdü. Vukua gelen muharebede Talha ve Zübeyir öldürüldü. Ayşe de esir edildi. Muharebe esnasında Ayşe bir deveye binmişti. Muharebenin en kanlı safhası Ayşenin devesi etrafında cereyan ettiği için bu muharebeye *Deve vak'a*sı denir.

Ali devlet merkezini Medineden Kûfeye getirdi.

ALİNİN HALİFELİKTEN ÇIKARILMASI

Alinin Kûfe civarındaki muvaffakıyetine rağmen Muaviye hâlâ Alinin halifeliğini tanımıyor; kendisi halifelik iddiasında bulunuyordu. Muaviye birçok paralar sarfederek Emevileri kendi etrafına topladı. Çok iyi bir kumandan olan Amr İbnülası da elde etti.

Ali ile Muaviye muharebeye karar verdiler. İki islâm ordusu Fırat sahilinde Sıffin ovasında karşılaştı. Şiddetli bir muharebe başladı ve günlerce devam etti. Ali muzaffer olmak üzere idi. Muaviye korktu; kaçmak istedi. Fakat *Amr İbnülas* onu tuttu ve Alinin kuvvetlerine karşı bir hileye müracaat etti. Askerlerin mızraklarının ucuna Kuran nüshaları asarak onları Alinin askerlerinin karşısına çıkardı.

Ali mızrakların ucunda Kuranı görünce muharebeyi durdurdu. İhtilâfı halletmek için iki taraf birer *hakem* tayin ettiler. Hilekâr *Amr İbnülas* Muaviyenin hakemi oldu. *Ebumusel Eş'ari* isminde gayet saf ve ihtiyar bir adam da Alinin hakemi oldu.

İki hakem aralarında uzun müzakerelerden sora, hem Aliyi, hem de Muaviyeyi halifelikten çıkarmağa ve yeni bir halife intihabı için müslümanları serbest bırakmağa karar verdiler. Hakemler bu kararı orduların önünde alenen söyliyeceklerdi.

Evvelâ Ebumusel Eş'ari Aliyi halifelikten çıkardığını söyledi. Fakat bundan sora Amr İbnülas: "Ben de Muaviyeyi halife intihap ettim„ dedi.

Amr İbnülas hilekârlık yapmış ve Alinin vekilini aldatmıştır. Alinin taraftarları bu kararı kabul etmediler. Nihayet Muaviye Şamda, Ali de Kûfede halife oldu.

HARİCÎLER, ŞİİLER

Sıffin muharebesine iştirak eden Ali taraftarlarının birçoğu hakeme müracaat edilmesine razı olmamışlardı. Bunlar galibiyetin kendilerinde olduğunu iddia ediyorlardı. Hakem oyununun neticesinden müteessir olan bu zümre Aliye de gücendiler. Ne Muaviyenin ne de Alinin halifeliğini tanımadılar. Bunlar Aliden hariç (dışarı) kaldıkları için kendilerine *Haricîler* denildi. Aliye sadık kalanlara da *Şiiler* denildi. İşte bu suretle islâmda ilk din ihtilâfları başlamış oldu.

Haricîler, ayni günde Aliyi, Muaviyeyi ve Amr İbnülası öldürmeğe karar verdiler. İçlerinden üç kişiyi bu işe memur ettiler. Şama giden Haricî, Muaviyeyi yaraladı ise de öldüremedi. Amr İbnülas hasta olduğundan o gün evinden çıkmamıştı. Bu sebeple ölümden kurtuldu. Ali Kûfede, camide namaz kılarken yaralandı ve öldürüldü.

E. EMEVÎ SALTANATI

MUAVİYE

Sıffin muharebesinden sora Şama çekilen Muaviye, filen halifeliğe başlamıştı. Fakat Irak ahalisi onu tanımıyarak Aliye sadık kalmışlardı. Ali öldürüldükten sora da Alinin oğullarından *Hasana* biat ettiler.

Fakat Muaviye Hasana da musallat oldu. Hasan Muaviye ile başa çıkamıyacağını anlayarak halifelikten vazgeçti ve Medineye gitti. Muaviye yine onun peşini bırakmadı. Hasanı zehirleterek ortadan kaldırdı.

Muaviye bundan sora kendi taraftarlarını çoğalttı; Emevileri kuvvetlendirdi. Oğlu *Yezidi* kendisine veliaht yaptı. Bu suretle Muaviye, kendi sülâlesine verasetle intikal eder bir saltanat kurdu. Muaviye Emevilerden olduğu için bu saltanata *Emevî saltanatı* denir. Emevî saltanatı bir asır kadar sürdü.

Şamda Büyük cami

DONANMA VE BİZANSIN KUŞATILMASI

Muaviye daha Suriye valisi iken bir donanma vücuda getirmiş, Kıbrıs, Rodos ve Girit adaları kıyılarını vurdurmuştu. Araplar Muaviye zamanında Bizans Kalesini (İstanbulu) karadan ve denizden kuşattılar. Fakat almağa muvaffak olamadan geri döndüler.

YEZİT

Muaviye yirmi sene kadar hükûmet sürdükten sora öldü. Oğlu Yezit babasının yerine Şamda kendisini halife ilân etti. Ali sülâlesi Yezitten de

bir fenalık gördüler. Iraklılar ve Hicazlılar Yezidin halifeliğini tanımadılar. Alinin diğer oğlu *Hüseyin* Medinede bulunuyordu. Kûfeliler biat etmek üzere Hüseyini Iraka davet ettiler. Hüseyin ailesile ve taraftarları ile birlikte Iraka hareket etti. Bunu haber alan Yezit Hüseyine karşı bir kuvvet gönderdi. Bu kuvvet Fırat kıyılarında Kerbelâ civarında Hüseyine rasgeldi. Hüseyin halifelik hukukundan vazgeçtiğini söyliyerek serbestçe Medineye dönmesi için müsaade istedi. Emeviler Hüseyinin şartsız teslim olması teklifinde bulundular. Hüseyin teklifi kabul etmediğinden bütün bir gün Eme-

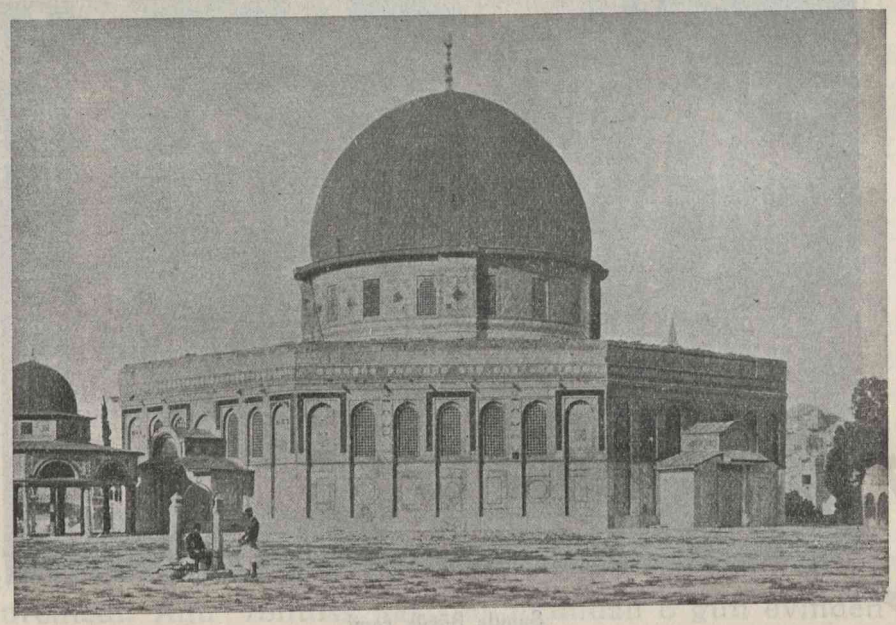

Kudüste Kübbetüssahra denilen islâm mabedi

vilere karşı koydu. Hüseyin çok yorulmuş ve susamıştı. Akşam üstü su içmek için Fırat kenarına doğru ilerlediği bir sırada Emeviler hücum ederek Hüseyini öldürdüler. Bu vak'a 10 Muharremde olmuştur. Buna Kerbelâ Vak'ası denir. Kerbelâ Vak'ası islâm âleminde hâlâ devam eden büyük bir tefrikaya sebep oldu. On Muharrem günü Alinin taraftarları için matem günü sayılır.

Yezit üç senelik saltanattan sora öldü; yerine oğlu Muaviye II. geçti.

ABDULMELİK Bir asır kadar süren Emevi Saltanatı zamanında birçok halifeler gelip geçmiştir. Bunların içinde Abdülmelik şöhret sahibi bir Emevi hükümdarıdır.

Abdülmelik zamanında Mekke ve Medinenin siyasî hiçbir ehemmiyeti kalmadı. Bundan sora islâm tarihinin siyasî ve medenî hayatı Arap Yarımadasının haricinde cereyan etti.

Emevilerin şarkta Horasana gönderdikleri kumandanlar Türkellerinde birçok yer zaptettiler. Garpta Kilikya (Adana) taraflarına sokulan Bizanslılar geri sürüldüler. Afrikanın şimal tarafları kâmilen zaptedilerek devletin sınırları Fasa kadar dayandı.

Abdülmelik zamanına kadar zaptolunan memleketlerde resmî dil, yerli halkın dili idi. Bu sebepten idare de yerli halkın elinde idi. Abdülmelik arapçayı bütün islâm imparatorluğunda zorla resmî dil yaptı. Muhtelif memleketlerdeki yerli ahalinin bir kısmı kendi dillerini unutarak arapça konuşmağa başladılar. Bir kısmı da kendi dillerine birçok arapça kelimeler karıştırdılar.

ABDÜLMELİĞİN HALEFLERİ Abdülmelikten sora Emevi Saltanatının yıkılmasına kadar geçen 45 yıl içinde Emevi sülâlesinden 9 halife geldi. Gerek bunlar, gerek bunlardan evel gelen Emevi halifeleri islâmlığa karşı hürmet bilmezlerdi. Bunlar islâmlığı tahtlarını muhafaza edebilmek için bir vasıta olarak kullanmışlardır.

Bu, böyle olmakla beraber Abdülmeliğin ilk halefleri zamanı, kazanılan zaferlerle tarihte parlak bir devir olmuştur.

VELİT I. (705-715) Abdülmelikten sora yerine geçen oğlu Velit I. zekâsız, irfansız bir adamdı. Fakat babası kendisine rakipsiz bir taht, kuvvetli bir ordu, zengin bir hazine, kıymetli ve cebbar devlet adamları bırakmış; ölürken bu adamları vazifelerinden ayırmamasını ehemmiyetle vasiyet etmişti.

Velit babasının bu nasihatlerini tuttu. Devlet adamları aleyhinde yapılan şikâyetlere kulak asmadı. Büyük İmparatorluğu bu demir pençelerle tutabildi. Velit I. zamanında Emevilerden hiçbirine nasip olmıyan büyük zaferler kazanıldı *(Renkli harita - 10).*

Horasan Valisi Kuteybe bin Müslim Türklerle giriştiği kanlı mücadelelere daha büyük bir şiddetle devam etti. Bir taraftan Seyhun boylarına, diğer taraftan da Sint kıyılarına, Afganistan içerlerine, Kâşgar hudutlarına kadar akınlar yaptı. Fakat bütün bu kanlı maceralara rağmen Türkellerini kat'î surette Arap hakimiyeti altına alamadı.

Cezayir ve Fas ülkelerinde Emevi hakimiyeti kat'î surette yerleşti. Buradan İberik Yarımadasına geçen ordular, İspanyayı fethettiler.

723 senesinden sora Emevi saltanatında anarşi alâmetleri görülmeğe başladı. Haşimiler, Emeviler aleyhine çalışmağa başladılar. Bir yandan Ali taraftarları, diğer yandan Muhammedin amcası Abbas sülâlesi taraftarları, Emeviler aleyhindeki propagandalarını genişletmiye, Iraka, İrana ve Horasana adamlar göndererek ihtilâl hazırlamıya başladılar.

Bunlar, Emevi saltanatını yıkmıya uğraşırken Emeviler de biribirlerile boğazlaşıyorlar; saltanat kapmak hırsı ile biribirlerini öldürtüyorlardı. Son Emevi Hükümdarı olan Mervan II. ihtilâlleri bastırmak için altı sene çalıştı. Fakat Emevi saltanatının yıkılmasına mâni olamadı.

F. İSPANYANIN FETHİ

İspanya, Avrupanın garbıcenubisinde büyük bir yarımadadır. Afrikadan Septe boğazile ayrılır; şarkında Akdeniz, garbında büyük Atlas denizi, şimalinde sarp Pirene dağları vardır.

İspanyada *Gotlar* oturuyorlardı. Bunlar, zamanla cengâverlik hassalarını kaybettiler. Tenperver oldular. Ahlâkları bozuldu. Hükümdarlar halka zulmetmeğe başladılar. Son hükümdarları *Rodrik* isminde bir zalimdi.

MUSA BİN NUSAYR Emevi halifelerinden Abdülmelik zamanında Musa bin Nusayr Mısıra vali tayin olundu. Bütün Afrikanın şimalini zaptetmek vazifesini aldı.

Afrikanın şimalinde *Berber-Hazar* kabileleri yaşıyorlardı. Bunlar arasında bilhassa Tavarikler çok cesurdular. Umumî olarak Berber denilen bu kabileler, kendi ırklarını pek yüksek tutarlardı.

Bu defa Musa bin Nusayr Berberleri tekrar yavaş yavaş elde etti; aralarına müslümanlığı soktu. Berberlerden topladığı askerlerin yardımı ile bütün Şimalî Afrikayı elde etti ve bizzat *Septe boğazına* kadar gitti. Orada iken İspanyayı fethe karar vererek hazırlanmağa başladı.

ZİYAT OĞLU TARIK İspanyayı fethetmeğe muvaffak olan *Tarık* bir Berberî kahramanıdır. Musa bin Nusayr, Tarıka İspanyada bir keşif cevelânı yapmak vazifesini verdi. Tarık kendi kabile arkadaşlarından bir müfreze alarak kayıklarla karşı yakaya geçti, ordunun çıkacağı yeri gözden geçirdi. Septe ve Tanca limanlarında gemiler hazırlandı. Ayni zamanda Berber-Hazar kabilelerinin en cesur ve cenkçi olanlarından bir ordu teşkil edildi. Bu ordunun başkumandanı Berber-Hazarların Tavarik kabilesinden olan ve müslümanlığı kabul etmiş bulunnan *Ziyat oğlu Tarık* oldu. Bu Türk kumandanının Berber-Hazarlardan mürekkep olan 12,000 kişilik ordusunun içinde ancak 300 kadar Arap vardı.

Tarık, ordusunu gemilerle Septe boğazından karşı sahile geçirdi (711). Orada bir dağı işgal etti.

O havalinin Got valisi topladığı daha kalabalık bir kuvvetle Tarık ordusunu karadan kuşattı. Yalnız deniz kıyısı serbest kalmıştı. Bu vaziyet karşısında Tarık, şu kararı verdi: Geri çekilmek ümidini kaldırarak, behemehal muzaffer olmak, yahut ordusu ile son neferine kadar ölmek. Bu kararını şöyle tatbik etti: sahilde bulunan bütün gemileri yaktırdı ve ordusuna hitaben dedi ki: "Sabır ve sebat ederseniz muzaffer oluruz, Endülüsü fethederiz; aksi takdirde düşman hepimizi denize döker. „

Bu sözleri söyledikten sora, ordusu ile düşmana saldırdı. Mağlûp ederek ilerledi. Şarktan garba doğru yayılarak Kadis civarına kadar olan yerleri zaptetti.

KADİS MUHAREBESİ Got Kıralı *Rodrik* mümkün olan bütün vasıtalarını kullanarak 90,000 kişilik bir ordu topladı ve bu ordu ile Tarık üzerine yürüdü. Tarık ta etrafa yayılmış olan kuvvetlerini topladı. İki ordu Kadis civarında karşılaştı ve muharebe başladı.

Bu muharebe sekiz gün sürdü. Tarık ordusunda bir aralık firar emareleri görüldü. Bu manzara karşısında Tarık atına atladı ve kaçanlara şu hitapta bulundu: " Ey Mağripli gaziler! Ey müslüman kahramanlar! Nereye gidiyorsunuz?

Nereye kaçmak istiyorsunuz? Düşününüz ki, önünüz düşman arkanız denizdir. Sizin için çıkar yol, fıtrî şecaatinize dayanarak ve güvenerek kavga meydanında kalmak ve dayanmaktır. Ey süvariler! Bana bakın ve benim gibi yapın!„ dedi ve atını dörtnala kaldırarak düşman ordusu içine saldırdı, süvariler kendisinin ardısıra geldiler.

Tarık, düşman ordusunun sancağının dikili olduğu yere hücum ediyordu. Orada, fil dişinden yapılmış bir araba içinde başı taçlı birisi oturuyordu. Bu, Kıral Rodrikti. Tarık kıralı görünce, derhal üzerine atılarak onu kılıcı ile kalbinden vurdu. Kendini takip eden askerleri de düşman askerlerini perişan ettiler.

Kıral Rodrikin ölmesi, ordusunun tam bozgunluğu, Got Devletinin dünya yüzünden kalkmasına sebep oldu.

Bu zaferi haber alan Musa bin Nusayr, topladığı 10,000 süvari ve 8,000 piyade ile İspanyaya geçmeye karar verdi ve Başkumandan Tarıka da kendisi gelinceye kadar ileri yürümemesini bildirdi.

Fakat Tarık Musanın emrini dinlemedi. Bozgun orduyu serbestçe kaçmağa bırakacak olursa, ilerde bunların bir yerde toplanabileceklerini düşünerek şiddetle takibe başladı. Üç koldan düşmanı *Kurtubaya* kadar kovaladılar. Birçok şehirleri aldılar. Burada üç kol birleşerek Rodrik ordusunun kılıçtan kurtulan askerlerini şimale doğru sürdüler. Got kırallığının payitahtı olan *Tuleytule* (Toledo) şehri karşısına vardılar. Tarık, müstahkem olan bu şehri kuşattı. Şehirdekiler mukavemetsiz teslim oldular (712).

Tarık, İspanyaya ayak bastığından bir sene sora, üç buçuk asırlık Got Devletinin o zamana göre en eyi teçhizatlı ve kendi ordusundan on misli kuvvetli ordularını mahvederek payitahtına girmiş ve bu devletin tacını, tahtını ortadan kaldırmıştır.

Tarık, Tuleytulede hükümdar sarayına girdiği zaman Got kırallarının yanyana dizilmiş 25 tacına sahip oldu.

Musa bin Nusayr, hernekadar Tarıkı İspanyaya kendisi göndermiş ise de, onun kazandığı bu çabuk ve büyük muzafferiyeti çekemedi, kıskandı. Kendisi de bu muzafferiyete ortak olmak için Berberilerden acele bir ordu topladı: İspanya sahiline çıktı. Tarık ordusunun yürüdüğü istikametin daha garbından yürüyerek İşbiliyeye (Sevillaya) vardı.

Bir aralık Guadiyana ırmağı kenarında bulunan *Merida* kalesine geldi. Bu şehir gayet sağlam bir kale idi. Ölen kıral Rodrikin karısı ve birçok Got büyükleri bu kaleye sığınmışlardı. Orasını şiddetle müdafaa ediyorlardı. Kalenin muhasarası uzun sürdü. Musa bin Nusayr bu kale karşısında bir türlü muvaffak olamıyordu. Oğlu *Abdülâzizi* yardıma çağırdı. Abdülâziz Berberlerden birçok süvari ve okçu toplayarak babasının yardımına geldi. O zaman kale içindekiler, bazı şartlarla kaleyi teslim ettiler.

Musa bin Nusayr kıralın karısını ve daha birçok Got ileri gelenlerini rehin olarak aldıktan sora, *Tuleytule* şehrine doğru yola çıktı. Tarık, Musa bin Nusayrın gelmekte olduğunu haber alınca, uzak mesafeden kendisini karşılamağa çıktı. Buluştukları zaman Tarık, yaptığı işler hakkında Musa bin Nusayre izahat verdi. Evelce Musa tarafından verilen tevakkuf emrine niçin riayet etmediğinin sebeplerini anlattı. Musa bin Nusayr, Tarıkın az zamanda elde ettiği muvaffakıyetler sayesinde kazandığı nam ve şöhreti düşündü. Tarıkın şöhretinin kendi şöhretini gölgede bıraktığını göz önüne getirdi. Tarıkın yaptığı hizmetlere karşı bilmemezlikten gelerek, onu muaheze etti ve ona karşı fena muamelede bulundu.

Musa bin Nusayr bundan sora, Tarıkı başkumandanlıktan çıkardı. Fakat Şamdaki Emevi sarayı da İspanyadaki vak'aları merakla takip ediyordu. İki kumandan arasındaki geçimsizlik oraya aksetti. Tarıkın haklı olduğu anlaşıldı. Emevi halifesi tarafından Tarıka gönderilen bir takdirnameden sora, Musa bin Nusayr Tarıka alenen tarziye verdi. Bundan sora ikisi de barıştılar.

Musa bin Nusayr ile Ziyat oğlu Tarık arasındaki bu zıtlıkların sebeplerini araştıracak olursak, görürüz ki:

a) İspanya fütühatında geçkalmış olan Musa bin Nusayr Tarıkın elde ettiği muvaffakıyetleri kıskanmaktadır.

b) Bu iki zat arasında ırk ve milliyet farkı da vardır. Bunlardan birisi Arap, diğeri Türktü.

İşin icabından dolayı, nihayet bu iki zat biribirlerile anlaşmağa, plânlarını ve hareketlerini tanzim etmeğe mecbur oldular. Bu anlaşmanın neticesinde eyi semereler elde edildi. *Tuleytule* merkez olmak üzere muhtelif istikametlerde fetihlere devam olundu.

Bir taraftan Tarık, diğer taraftan Musa bin Nusayr ile oğlu Abdülâziz fetihlerde bulunuyorlardı.

Bu hareketler neticesinde koskoca İspanya ülkesi, birçok nüfusa malik olmakla beraber, bir avuç Berber kuvvetlerinin az zamanda temin ettikleri muvaffakıyetler, cidden zikrolunmağa değer.

Tarıkın islâmiyete yaptığı bu büyük hizmetlerine mukabil, Musa bin Nusayrın ona karşı takdir ve muhabbet hasıl etmesi lâzımgelirken, bu zat bilâkis ona karşı daha ziyade kin ve kıskançlık peyda ediyordu.

Bu hal Şamdaki Emevi sarayında duyuldu. Halife *Velit* muhakeme etmek üzere her ikisini de Şama çağırdı. Daha evel gelen Tarık, sorguya çekildi. Haklı olduğu teslim olundu. Musa bin Nusayr çok sora geldi. Sebebi Tuleytule, Kurtuba ve İşbiliyede toplamış olduğu malları beraber getirmesi idi.

Bu da sorguya çekildi. Bu sorgu esnasında haksız ve yalancı olduğu meydana çıktı. Bunun üzerine tahkir olundu. Bundan meyus olan Musa bin Nusayr Hicaza gitti ve orada öldü.

ABDÜRRAHMANÜL GAFİKİ

Emeviler İspanyayı Şamdan tayin ettikleri valilerle idare ediyorlardı. 729 senesinde *Abdürrahmanül Gafiki* vali oldu. Bu zat evvelâ memleketi bizzat dolaşarak idareyi tanzim etti, orduyu kuvvetlendirdi.

Ondan sora *Pirene* dağlarını geçerek *Fransa*nın istilâsına girişti. Fransanın garbından şimaline doğru ilerledi. *Bordo*yu zaptetti. Mukavemet görmeden bazı nehirleri geçerek *Poatye* şehrini zaptetti. Sora *Tur* şehrine vardı. Burasını da aldı. Fakat Abdürrahmanın bütün gayretlerine rağmen, asker şehri yağmaya daldı. Nizam ve intizam kalmadı. Bu hal hezimet sebebi oldu (732).

Çünkü tam bu esnada *frank* reislerinden *Şarl Martel* daha kuvvetli bir ordu ile göründü. Abdürrahman Poatye civarında Şarl Martel ile yaptığı muharebede yenildi ve öldü. Kumandansız kalmış olan bu ordu, Şarl Martel tarafından Akdeniz kıyılarına kadar takip olundu.

Bu muharebe ve bozgunluk tarihte *Poatye muharebesi* diye meşhurdur. Bu muharebede Şarl Martel islâmların Avrupayı istilâ etmelerinin önüne geçmiştir.

Poatye bozgunluğundan sora, Pirene şimalindeki memleketler birer birer elden çıktı. Asıl İspanyadaki memleketlerde de tehlike başgösterdi. Çünkü İspanyanın şimalindeki dağlık yerlere çekilmiş olan hıristiyanlar, müslümanların üstüne atılmak için fırsat gözetiyorlardı. Ahali de valilerin zulmünden bıkmıştı. Esasen bu sırada Şamdaki *Emevî Devleti* yıkılmış, onun yerine Bağdatta *Abbasi Devleti* kurulmuştu.

Abbasilerin kılıcından kurtulup kaçan *Abdurrahman*, İspanyaya gelip orada *Endülüs Devleti*ni kuracaktır. Bu devletten aşağıda ayrıca bahsedilecektir.

TÜRK-ARAP MÜCADELESİ

Halife *Ömer* zamanında müslümanlar *Nıhavent* muharebesinde (642), Sasanileri yenerek bütün İrana hâkim olmuşlardı. İranın son Sasanî hükümdarı *Yezdicert*, Türklere sığınmıştı. Araplar Yezdicerdin ardına düşerek *Garbî Türk Devleti* hudutlarına kadar ilerlemişlerdi.

Halife *Osman* zamanında ise Araplar *Horasan* taraflarına kat'î surette yerleştiler ve şarka doğru ilerlemeğe başladılar; *Ceyhun* ırmağına dayandılar.

Muaviye zamanında *Horasan*, şarka yapılacak seferler için emniyetli bir hareket merkezi haline konuldu. Bu kıt'aya Basra ve Kûfeden 50,000 kadar arap muhaciri gönderilerek yerleştirildi. Türklerin üzerine atılmak için artık fırsat gözetiyorlardı. Bu fırsat gecikmedi. Türk beyleri ve hanları arasında vuruşmalar başladı. Araplar bundan istifade ederek *Toharistan* ve *Maveraünnehir* gibi Türkellerine tecavüz ettiler. Ozaman burada yüksek bir medeniyet vardı. Birçok şehirler ve mamur köyler vardı. Maveraünnehir ve Toharistandaki Türkler, ticaretle, Çine, Hinde, İrana, Bizansa gidip gelirlerdi. Kendilerine mahsus yazıları vardı; en küçük köylerinde bile mektep bulunurdu.

Araplar, Türkellerindeki serveti ve umranı görünce buralara sahip olmak için bütün hırslarile çalıştılar. Büyük ganimetler elde etmek ümidi onları tahrik eden kuvvetli bir amil oldu.

Emevi Halifesi *Abdülmelik* zamanında *Kuteybe* adlı bir zalim kumandan Türkellerini zaptetmeğe memur edildi.

Kuteybe Maveraünnehir ve *Toharistan* daki küçük beylerin arasındaki rekabetten istifade ederek büyük askerî hareketlere başladı. On iki sene, zengin ve mamur Türkellerini yağma ve tahriple uğraştı. İşitilmedik facialar yaptı. Birçok mamur ve zengin şehirleri yaktı, yıktı.

Kuteybe katledildikten sora, Maveraünnehir ve Toharistandaki beyler birleşerek Arapları yurtlarından sürüp çıkardılar. Yalnız *Buhara, Semerkant* gibi Arapların ve müslüman olmuş Türklerle müslüman İranlıların yerleştikleri şehirlerde Araplarla müşterek bir idare kaldı.

EMEVİ SALTANATININ YIKILMASI

Abbas sülâlesine mensup olan Haşimilerin Emeviler aleyhine çalıştıklarını biliyoruz.

Türklere gelince, onlar Arapların bunca zulümlerini görmüş olduklarından ve bilhassa çok bağlı oldukları istiklâllerine tecavüz edildiğinden Araplara açıktan düşman kesilmişlerdi.

Emeviler, Arapları diğer kavimlerden çok yüksek ve çok meziyetli sayarlardı. Araplar, Arap olmıyanların arkasında namaz kılmazlar; onlarla bir arada dolaşmazlardı. Arap olmıyanlara *köle* nazarile bakarlardı. Arap olmıyan analardan doğan hükümdar çocukları tahta çıkarılmazdı.

İşte Emevilerin bu siyasetinin neticesi olarak Türkler ve Acemler, Emeviler aleyhine çalışan fırkalara yardım etmiye başladılar. Emeviler aleyhinde çalışmak için her tarafa adamlar gönderdiler.

Horasanda *Ebumüslim* namında bir Türk genci, ihtilâl teşkilâtının başına geçti. Etrafına topladığı Türklerle Emevilerin Horasan valisini mağlûp etti. İranlıların da iltihak ettiği kuvvetli bir Türk ordusu ile Horasanı ve İranı kâmilen hakimiyeti altına aldı.

Bir taraftan da ileri gönderdiği ihtilâlciler vasıtasile, Kûfede bir evde gizlenerek yaşamakta olan Abbasoğullarından *Ebulabbas Abdullah*ı gizlendiği yerden çıkartarak *halife* ilân ettirdi.

Son Emevi Halifesi *Mervan II.* ihtilâl ordusunun karşısına çıktı. Fakat mağlûp olduğundan Mısır hududuna kadar kaçtı. İhtilâlciler burada da Mervanın ardına düştüler. Onu gizlendiği bir mabette yakalıyarak öldürdüler. İşte bu suretle Emevi hanedanı batırıldı (750).

Bundan sora, islâm halifeliği Muhammedin amcası Abbasın sülâlesine verildi (750).

İhtilâlciler, Emevilere mensup olanlar hakkında katliam tatbik ettiler. Onlardan hiçbir kimse bırakmıyarak köklerini kazımak istiyorlardı. Fakat Emevilerden *Abdurrahman* isminde bir genç Şimalî Afrikaya kaçarak canını kurtarmağa muvaffak oldu. Abdurrahmanın İspanyaya geçerek, orada Endülüs İslâm Devletini kurduğu ileride anlatılacaktır.

G. ABBASİ HALİFELERİ

İLK HALİFELER

Abbasilerin ilk halifesi *Ebülabbas Seffah* (750-754) bütün Emevi hanedanına mensup olanları öldürtmekle işe başladı. O, kendi kendine *Seffah* lâkabını verdi. *Seffah* arapça *kan dökücü* demektir. Seffah, devlet merkezini Şamdan kaldırdı; Kûfenin şimalindeki *Haşimiyeye* nakletti.

Seffahın yerine geçen kardeşi *Mansur* (754-775) *Bağdat* şehrini kurdu ve merkezini oraya nakletti. Bağdat, Abbasi Devletinin sonuna kadar payitahtı kaldı.

Mansurun ilk işi, Abbas sülâlesine halifeliği kazandırmış olan *Ebumüslimi* öldürtmek oldu. Mansurun en doğru yaptığı bir iş varsa, o da Belh Türklerinden *Halit ibni Bermeke* (Barmak) devlet idaresinde yüksek bir mevki vermesi oldu. Bu sayede İslâm İmparatorluğunun idaresi yoluna kondu, maliye işleri düzeltildi.

Emevi sülâlesinden Abdurrahmanın, İspanyaya geçerek orada Endülüs Emevi Devletini kurması halife Mansur zamanında oldu.

HARUN REŞİT (789 - 809)

Abbasi halifelerinin en meşhurlarından birisi Harun Reşittir. Yirmi iki yaşında halife oldu. *Halit ibni Bermekin* oğlu *Yahya* Harun Reşidin muallimi, mürebbisi idi. Harun Reşit te halife olunca Yahyayı kendine vezir yaptı. Bütün devlet nüfuz ve kudretini ona verdi. Bu *Barmak ailesi* sayesinde Harun Reşit zamanı Abbasi saltanatının ikbal devri oldu. Dahildeki isyanlar bastırıldı; ahali huzur ve rahata kavuştu.

Harun Reşit ilmi himayesile meşhurdur. Şöhreti bütün Avrupaya yayılmıştı. Frank İmparatoru *Şarlman* hıristiyan *hacılarının* Kudüsü ziyaret etmeleri için kolaylık gösterilmesini rica etmek üzere Harun Reşide bir heyet yolladı. Harun

Reşit bu heyeti nezaketle kabul etti ve bu heyet vasıtasile Şarlmana birtakım hediyeler gönderdi ki, bunlar arasında bulunan bir çalar saat çok makbule geçti.

Lûtuf, merhamet ve adaletile şöhret bulmuş olan bu halifenin zulüm yapmaktan çekindiği zannedilmesin. Bilhassa kendisini hilâfet makamına getirmiş olan ve ondan sora da 17 senelik mühim hizmetlerile onu bütün dünyaya tanıtmış bulunan Bermek (Barmak) ailesini bir şüphe yüzünden mahvetmiştir.

Harun Reşitten sora, oğulları *Emin* (809-813), *Memun* (813-833), *Mutasım* (833-842) sıra ile halife oldular. Bunlardan Memunun ve Mutasımın anneleri Türktü. Memun âlim ve filozofları severdi. Kendisi de felsefe ile uğraşırdı. Memun, islâm dinini akla istinat ettirmek istiyen ve serbest düşünceyi terviç eden *mutezile* mezhebini kabul etti. Memun, bu mezhebi kabul etmiyen hocaları kırbaçla dövdürür ve hapse sokardı.

TÜRKLERİN BAĞDATTA EHEMMİYET KAZANMALARI

Memundan sora halife olan Mutasımın da annesi Türktü. Çocukluğunu dayıları arasında geçirmişti. Halifelik makamına geçer geçmez, *Türklerden mürekkep bir hassa ordusu teşkil etti.* Türlü türlü vaitler ve iltifatlar ile Fergana mıntakasından birçok Türk gençlerini Bağdada topladı. Bunlardan *Tekinleri* (beyzadeleri) mühim memuriyetlere geçirdi; *Tarhanları* (rütbelileri) hassa ordusunun zabitliğine tayin etti. Diğer Türk gençlerile de hassa ordusunu teşkil etti. Tekinlere, Tarhanlara zengin malikâneler, geniş topraklar verdi. Hassa ordusunu teşkil eden neferlere de dolgun maaşlar bağladı. Hassa ordusunun askerleri ve zabitleri mevki itibarile daha imtiyazlı ve kıyafet itibarile daha süslü ve gösterişli idiler.

Mutasım, Türkleri çok severdi. Türklere mahsus olmak üzere Bağdat civarında *Samra* isminde yeni bir şehir tesis etti. Türkleri boy boy, soy soy Samranın mahallelerine taksim etti. Kendisi de hayatının sonuna kadar burada Türk askerlerinin arasında kaldı.

O tarihte yaşamış olan bir tarihçi, Türk ordusu hakkında da şunları yazıyor: "Bu ordu genç, dinç, güzel ve levent efrattan teşekkül etmişti. Ordu efradı ipekli elbiseleri, sırmalı kumaşları ile herkesin takdir ve hürmetini kazanıyordu. Bu Türkler sayesindedir ki, Abbasi Devletinin nüfuzu teessüs etti, islâmın şevketi yükseldi.„

Mutasım hassa ordusu üzerine titriyordu. Araplarla ve sair unsurlarla karışarak millî seciyelerini kaybetmesinler diye Türk neferlerinin ancak türk kızlarile evlenebilecekleri nizamını koymuştu. Bir Türk neferi evlendiği Türk kızını hiçbir suretle boşayamıyacaktı.

Abbasiler, geniş imparatorluğu, etraftaki düşmanlardan bu ordu sayesinde muhafaza edebiliyorlardı. Meselâ bir defa Şarkî Roma İmparatoru *Teofilos* Suriye ve Palestini zaptetmek ümidile 100,000 kişilik bir ordu topladı ve tecavüze başladı; islâm şehirlerini yağma ve harap etti; ele geçen müslümanların gözlerini oydurdu, vücutlarını kızgın demirlerle dağlattı. Hepsini vahşiyane işkencelerle öldürttü. Ayni zamanda Abbasiler İranda da kuvvetli bir düşmanla uğraşıyorlardı.

Bu büyük tehlike karşısında *Mutasım*, Türklerin kahramanlığına müracaat etti. Teofilosa karşı Türk kumandanlarının idaresi altında ve Türklerden müteşekkil bir ordu gönderdi. Bu ordu Anadoluya çekilen Teofilosu *Ankara* önünde müthiş bir bozgunluğa uğrattı. Ankarayı zaptetti. Bu felâketten sora Teofilos ta kederinden öldü.

Abbasi İmparatorluğunda Türkler, yalnız askerlik işlerinde değil, idare ve maliye işlerinde de en yüksek mevkilere geçmişlerdir. Bunun üzerine müslümanlık Türkler arasında daha ziyade süratle yayılmağa başladı. Çünkü Abbasiler zamanındaki müslüman Türkler, Emeviler zamanında olduğu gibi *mevali* (köle) sayılmıyorlardı. Abbasi İmparatorluğunda hâkim olanlar hakikatte Araplar değil Türklerdi.

Abbasi İmparatorluğunda, Mutasım zamanında pek çok artan Türk nüfuzu, onun oğlu *Vasık* Halife devrinde bir kat daha ziyadeleşti. Seyhun boylarından Iraka doğru bir Türk akını başlamıştı. Iraktaki ve İmparatorluğun diğer yerlerindeki Türklerin sayısı gittikçe artıyordu.

ABBASİ DEVLETİNİN YIKILMASI

Abbasi Devleti *Vasıktan* sora yıkılmağa yüz tutmuştur. Bu devirde sık sık değişen 28 halife gelmiştir. Son zamanlarda Abbasi Devletinde Türk kumandanına *Emirül ümera,* yani *Beylerbeyi* rütbesi verildi. Bundan sora devletin bütün nüfuz ve kudreti Beylerbeyinin eline geçti. Abbasi halifesi, yalnız bir unvan taşıyan fakat hakikatte, nüfuz ve kudrete malik olmıyan

bir adam haline geldi. Türk kumandanları ve Türk askerleri iktidarsız ve liyakatsiz buldukları Abbasi halifelerini halifelikten çıkarıyorlar ve onların yerine istediklerini halife yapıyorlardı. Öyle zamanlar oldu ki, 10 yıl içinde Türkler 5 kere halife değiştirdiler. Demek ki, bu devirde Abbasi halifeleri, tamamile Türk kumandanlarının ve Türk askerlerinin nüfuzu altına girmişlerdi.

Türkler, Bağdatta mutlak surette hâkim oldukları devirlerde vilâyetlerin başındaki valilerin de ekseriyetini Türkler teşkil ediyorlardı. Bunlardan bazıları bilâhare kendi başlarına hareket etmeğe ve Bağdat halifesini tanımamağa başladılar. Müstakil birer devlet kurdular.

Bu devletlerden bazıları şunlardır:

Samanoğulları Devleti, Horasan ve Maveraünnehirde 874 tarihinde kurulmuş kuvvetli bir Türk devletidir. Bu devlet 125 sene sürdü.

Tulunoğulları Devleti, Bu devlet Tulunoğlu Ahmet tarafından Mısırda tesis edilmiş bir Türk devletidir. Otuz yedi sene sürmüştür.

Fatimiler Devleti. Bu devlet Afrikanın şimalinde 910 senesinde Fatimiler tarafından kuruldu. Fatimiler, nesil itibarile Muhammedin kızı ve Halife Alinin zevcesi *Fatma* nın sülâlesinden geldiklerini iddia ederlerdi. Fatimi Devletinin başına geçenler de Ali evlâtlarından olduklarını ileri sürerek Halife unvanını takınırlardı. Şu halde biri Bağdatta, biri Endülüste, üçüncüsü de Kahirede olmak üzere üç kişi birden halifelik iddiasında bulunuyorlardı.

Selçuk Türkleri. Bunlar Bağdadı zaptettiler; Mısır ve Hindistan hariçolmak üzere Abbasi İmparatorluğunu hakimiyetleri altında birleştirdiler. Fazla olarak Anadoluyu da fethettiler ve büyük İmparatorluğa ilhak ettiler.

Bir asır kadar bir müddetle Abbasi Halifeleri Selçuk sultanlarının hakimiyetleri altında yaşadılar. Fakat bu esnada bu halifelere devlet idaresinde hiçbir nüfuz ve kudret vermediler. Halifelerin vazifesi, Türk sultanlarının isimlerini hutpelerde okutmaktan ibaretti.

ABBASİ HALİFELİĞİNİN SONU

Abbasi Halifeliği artık son derece zayıflamıştı. Diğer taraftan da Asyada ehemmiyetli bir devlet kurmuş olan *Cengizoğulları* İranı baştanbaşa zaptettikten sora, Bağdada doğru yaklaşmışlardı.

Cengizoğullarından *Hulâgû* Bağdadı zapta karar verdi. Abbasi Halifesine Hemedandan bir mektup gönderdi. Abbasi Halifesi, Hulâgûnun mektubuna yüksek perdeden bir cevap verdi. Halifenin bu cevabı Hulâgûyu hiddetlendirdi. Hulâgû askerlerile Bağdadın etrafını kuşattı. Elli gün sora Abbasi Halifesi teslim oldu (1258). Halife bu suretle teslim olunca Hulâgû nezdinde eyi kabul göreceğini ümit ediyordu. Fakat Halife bu ümidinde aldandı. Hulâgûya teslim olduktan sora derhal hapsedildi, bunca senelerdenberi Abbasi halifelerinin topladıkları paraları nereye sakladıkları kendisinden soruldu.

Halife saraydaki gizli hazinelerin yerlerini gösterdikten sora sarığı boynuna dolanarak idam edildi.

Bu suretle 508 senedenberi devam eden Abbasi Hanedanı münkariz oldu; tarihe gömüldü.

İSLÂM DEVRİNDE MEDENİYET

İslâmiyet devrinde ilim ve maarif çok ileri gitmiştir. Fakat bu devirde ilim ile uğraşanların çoğu Araplara değil, diğer kavimlere mensup adamlardır. İslâm medeniyeti, kendi teessüsünü diğer milletlere ve bilhassa Türklere ve İranlılara borçludur. İslâmiyet ortaya çıktığı zaman, Türkler yüksek bir seviyeye ve eski bir medeniyete sahip idiler. Bunlar islâmiyeti kabul ettikten sora da bu dinin teessüs ve inkişafında kuvvetli bir amil olmuşlardır.

İslâm dünyasının Aristosu sayılan filozof *İbni Sina* Buhara köylerinden birinde doğmuş bir Türktür. İslâm dünyasının en büyük filozofu olan *Farabi,* Türkmenelinde *Farap* ta doğmuştur.

Bağdatta kurulmuş olan *Akademinin* (Darülhikmenin) azaları arasında birçok Türkler vardı.

Abbasiler devrinde teşekkül eden müslüman Türk devletlerinin merkezleri, ayni zamanda birer ilim ve medeniyet merkezi olmuştur. Meselâ *Samanoğulları* devrinde *Buhara* şehri en büyük ilim merkezi sayılan Bağdadı gölgede bırakmıştır. O zamanın en mühim eserleri Buharada yazılmıştır. *İbni Sina* gibi beynelmilel ilim âlemince tanınan âlimler ve filozoflar orada yetişmiştir.

Samanoğulları Devletinin enkazı üzerine kurulan Gazneliler Devletinin merkezi olan *Gazne şehri,* Asyanın en mühim ilim merkezlerinden biri oldu. *Gazneli Mahmut* zamanında Gaznede o devrin en yüksek akademisi sayılabilecek bir ilim muhiti vücuda geldi.

Tarih vesikalarile edinilen bilgilere istinat ederek denilebilir ki, islâmdan evel bir arap medeniyeti olmamıştır. İslâm devrinde de medeniyet yaratan Araplar değil, onlardan başka ırktan olanlar ve bilhassa Türklerdir.

Hulâsa, islâm medeniyeti bütün islâm kavimlerin müşterek malı olan bir medeniyettir. Arap olmıyan milletler islâmlaştıktan sora her sahada bir kaynaşma husule geldi. İslâmlaşmış olan her kavim, medeniyet sahasına kendi gayret ve kabiliyetini aşıladı. İlim ve fennin her sahasında birçok eserler vücuda getirildi. Arap dilinin yayılması neticesinde muhtelif milletler arasında bir kültür iştiraki oldu.

Ticaret, seyahat, orduların ve milletlerin hareketleri islâm milletlerin biribirine olan tesirini çoğalttı. Şam, Bağdat, Kurtuba, Kahire, Semerkant, Buhara, Gazne gibi şehirler birer ilim ve medeniyet merkezi oldu.

Ziraat, sanayi, ticaret, edebiyat, fen ve felsefe inkişaf ve terakki etti. Ziraate dair eserler telif olundu. Sebze, çiçek yetiştirmek, güzel bağlar ve bahçeler yapmak için ilmî bir surette çalışıldı. İcap eden heryerde fenne muvafık kanallar açıldı, su bentleri vücuda getirildi.

İslâm âleminde sanayi de zamanına göre çok terakki etmişti. Harp silâhları, vazolar, ibrikler, tepsiler, kandiller, şamdanlar ve saire yapan imalâthanelerin sayısı pek ziyade çoğalmıştı.

Heryerde kumaş dokumahaneleri, şeker fabrikaları, kağıt imalâthaneleri tesis edilmişti.

İslâmlarda, riyazıye, felsefe, tababet, eczacılık ve cerrahlık çok ileri gitti.

Bu devirlerde mimarî de çok inkişaf etti. İslâm diyarının her tarafında büyük ve süslü saraylar, camiler, kaleler ve köprüler yapıldı.

Türk mimarları bilhassa muhteşem camiler ve saraylar bina etmek hususunda yüksek san'at kudreti gösterdiler.

H. İSPANYADA ENDÜLÜS İSLÂM DEVLETİ (756—1031)

İspanyanın Emeviler devrinde fetholunduğunu evelce görmüştük. Araplar İspanyaya *Endülüs* derlerdi. İspanyaya ilk geçen ve fethe başlayan *Berber-Hazar* kumandanlarından Tarıktır Tarıkın ordusu efradı da Berber kabilelerinden toplanmıştı.

Endülüs 138 sene kadar Emevi halifeleri tarafından gönderilen valiler vasıtasile idare olundu.

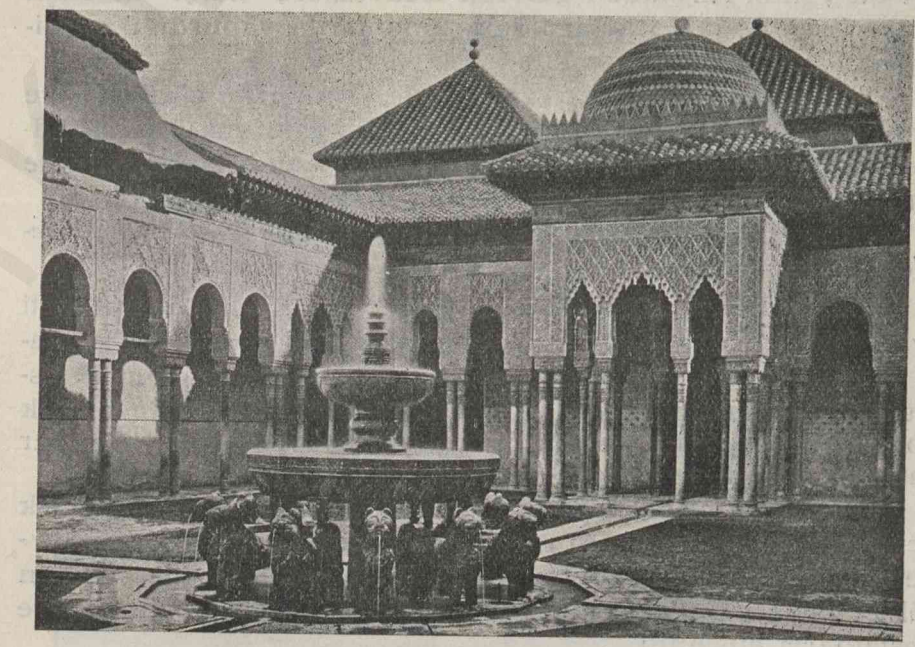

Elhamra Sarayında Aslanlı avlu

ABDURRAHMAN I. Şamdaki Emevi Devleti yıkıldıktan sora, Abbasilerin birinci halifesi olan *Seffah* rasgeldiği yerde Emevileri telef etmeğe başlamıştı. Seffahın kılıcından kurtulanlar arasında *Abdurrahman* isminde, yirmi yaşında bir genç vardı ki, bu genç Emevi halifelerinden birinin torunu idi.

Abdurrahman, adını ve kıyafetini değiştirerek Afrikadaki Berberlerin yanına kaçtı. Orada beş altı sene kaldı. Fakat

Seffah kendisini oralarda da aratmağa başladığından Abdurrahman İspanyaya kaçmağa karar verdi.

O zaman İspanya ahvali çok karışıktı. Oradaki islâm reisleri biribirlerile boğuşuyorlardı. Halk bundan bizar oldu ve Abdurrahmanı İspanyaya davet etti. Abdurrahman birkaç yüz Berber süvarisi ile İspanyaya geçti. İşbiliye ahalisi 20,000 askerle Abdurrahmanı karşıladı. Abdurrahman az zamanda biribirlerile uğraşan reisleri yendi ve Endülüse hâkim oldu.

Abbasi halifeleri bunu haber alınca, Afrikadaki valileri vasıtasile İspanyaya asker gönderdiler. Abdurrahman bunları da yendi. Afrikadan gelecek tecavüzlere karşı durmak üzere *Septe* Boğazı kıyılarındaki limanlarda yaptırdığı gemilerden bir *Donanma* tesis etti.

Abdurrahman dahilde ve hariçte muvaffak olduktan ve emniyet kazandıktan sora, İspanyada üç asra yakın bir müddet süren yeni bir devlet kurmuş oldu. Kendi adına camide hutpe okuttu ve Kurtubada kendi adı ile para bastırdı.

Abdurrahmanın kurmuş olduğu bu devlete *Endülüs Emevileri Devleti* veya *Kurtuba Emevileri Devleti* denir.

Abdurrahman Kurtubayı payitaht yaptı. Bütün memleketi eyaletlere ayırdı ve her eyaleti emniyet ettiği adamlarla idare ettirdi. Müslüman ve hıristiyan tebaanın vergilerini tesbit ve rahatlarını temin etti. Memleket sahillerinin birçok noktalarında yeni limanlar, dahilde birçok yollar ve kanallar yaptırdı. Deniz yolu ile memleketin ticaretini genişletti.

Abdurrahman, müslüman ve hıristiyan halk arasında ırk ve din kavgalarını kaldırarak bütün halkı çalışmağa sevketti. Çiftçiliğe çok ehemmiyet verdi. Bu sayede memleketin çöl ve çıplak olan yerleri bile tarlalar, bağlar, bahçeler ve bostanlarla süslendi.

Abdurrahman idare, siyaset ve askerlikte olduğu kadar ilim ve fen yolunda da çalışmıştır. Heryerde mektepler, hastaneler, camiler yaptırdı. İspanyanın büyük şehirlerinde büyük kütüphaneler vücuda getirdi. Kurtubadaki sarayında âlimlerden, filozoflardan, şairlerden mürekkep bir *bilgi meclisi* kurdu.

Abdurrahman, bu tarzda ömrünün sonuna kadar, memleketin imarı, halkın talim ve terbiyesi ile meşgul oldu. Mekteplerin çoğunun tahsili meccanî idi.

Abdurrahman 32 sene (756—788) saltanattan sora, 60 yaşında iken öldü.

İSPANYADA İSLÂM İSTİLÂSI

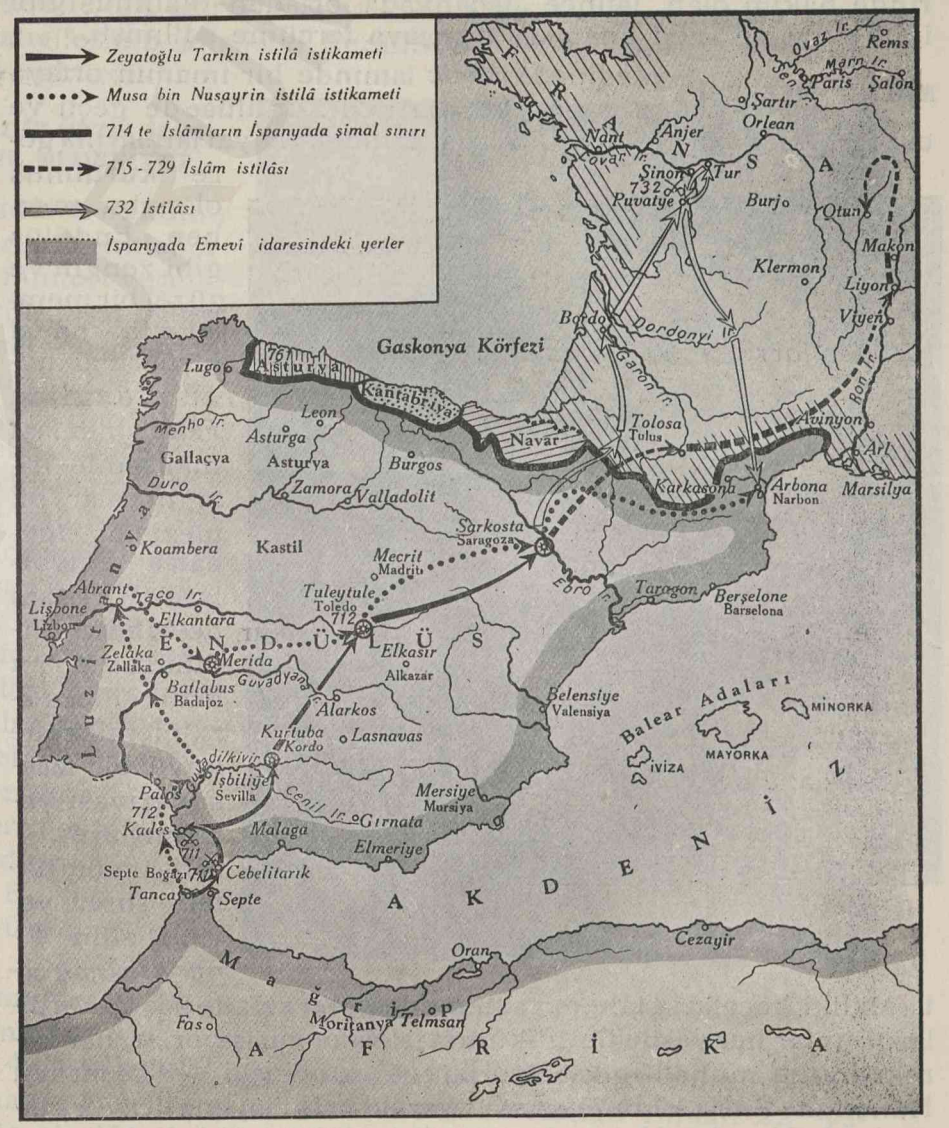

ARAPÇANIN YAYILMASI

Abdurrahmandan sora yerine geçen küçük oğlu *Hişam* zamanında arapça İspanyada çok yayıldı. O zaman Avrupa memleketlerinde hâkim olan lâtince İspanyada ortadan kalkmış gibi idi. Tevrat ve İncil kitapları arapçaya tercüme edilmişti.

MALİKÎ MEZHEBİ

Medinede *Malik* isminde bir imamın ortaya koyduğu bir mezhep Endülüse de geçti ve orada yayılmaya başladı. Hicaz çöllerindeki hayat tarzlarına göre kurulmuş olan bu mezhep, Endülüs gibi zengin ve güzel bir memleketin hayat şartlarına uygun değildi. Fakat menfaat maksadile bazı hocalar bu mezhebi müdafaa ediyorlardı. Hişam devrinde Endülüse dolan Malikî hocaları, memlekette koyu bir taassup havası yaratmışlardı.

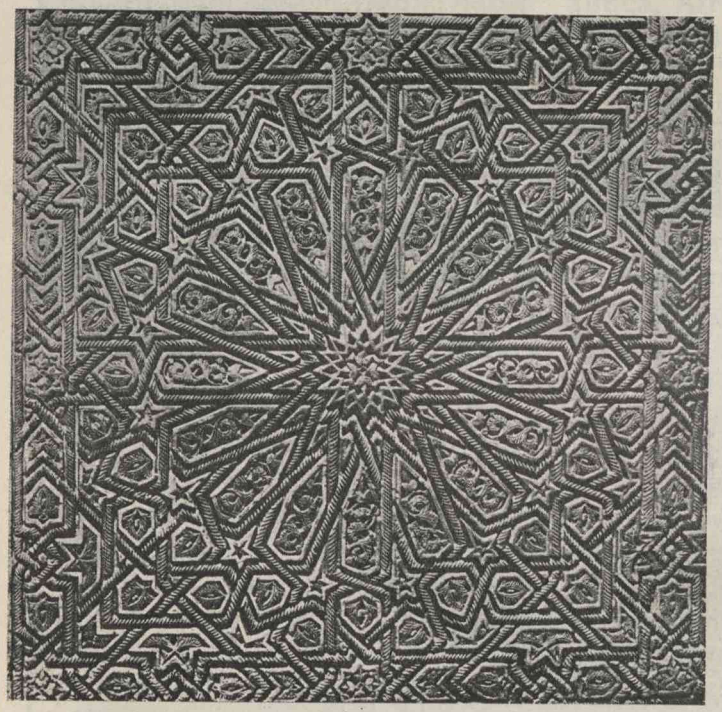

Elhamra Sarayında bir tavan

Hişam öldükten sora, yerine oğlu *Birinci Hakem* geçti. Malikî hocaları Hakem zamanında daha ziyade baş kaldırdılar. Bunlar her vesile ile hükûmet işlerine karışıyorlar, her hareketi dine muhalif gösteriyorlar ve camilerde va'zederken Hakemin dinsiz olduğunu söyliyerek halkı isyana teşvik ediyorlardı. Hocalar Hakemin ava gitmesini, musiki dinlemesini eyi görmiyorlardı. Bütün bunlar cahil halkı kandırmak için ileri sürülen sebeplerdi. Hakikî sebep ise, Hakemin bunlara yüz vermemesi, devlet işlerine müdahale ettirmemesi idi.

Mutaassıp hocalar Hakemi öldürmek için bir suikast tertip ettiler. Cuma günü namaz kılarken camide öldüreceklerdi. Fakat Hakem bunu haber aldı. Suikasti tertip edenlerden 300 kişiyi tevkif ettirerek kafalarını kestirdi. Kurtubadaki Kıble mahallesinin ahalisini Endülüsten sürüp çıkarttı. Mahalleyi de yaktırdı.

ENDÜLÜSTE İLİM VE MEDENİYET

Endülüs hükümdarları memlekette ilimleri ve fenleri inkişaf ettirmek için çok çalıştılar. Bermek oğullarının himmetile Bağdatta parlıyan medeniyet ışığından istifade için, hiçbir fırsatı kaçırmadılar. Bol paralar sarfederek Bağdattan birçok âlimler getirttiler. Edebiyata, musikiye, güzel san'atlere ehemmiyet verdiler.

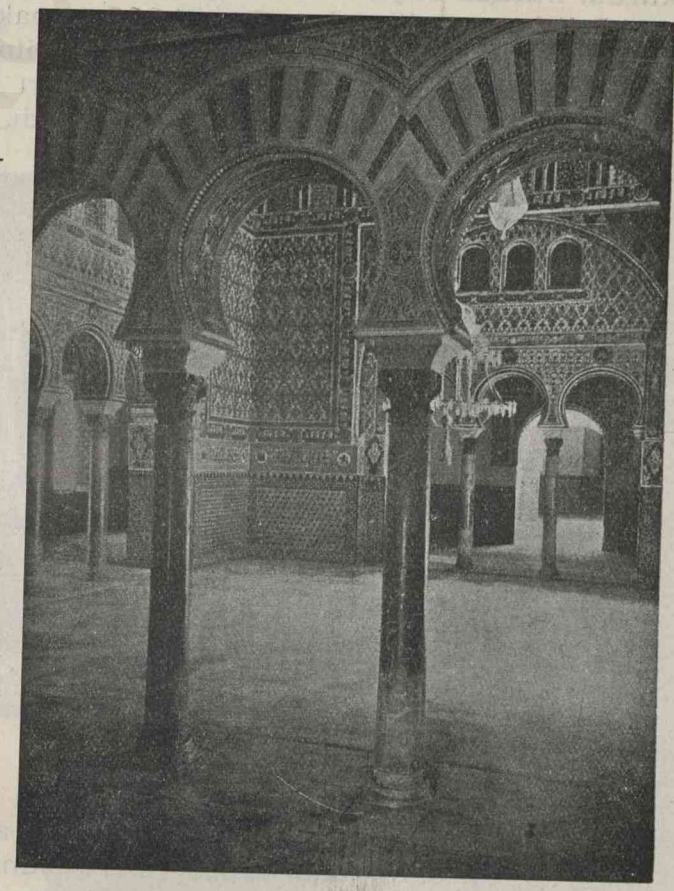

Sevillada Elkasır Sarayında sefirlere mahsus kabul salonu

Bu hususlarda *Abdurrahman II.* nin çok büyük himmetleri görülmüştür.

Abdurrahman III. devri de Endülüs Emevilerinin en parlak zamanıdır. Abdurrahman hükümdar olduğu zaman 22 yaşında idi. Memleket dahilen karışıklık içinde idi. Bazı valilelerin başlarında istiklâl yelleri esiyordu. Haricen de hıristiyan kırallar Endülüs Devletini sıkıştırıyorlardı.

Abdurrahman III. üzücü bir gayretle dahildeki isyancı-

ları sındırmıştı. Hıristiyan kırallarının tecavüzleri de durdurulduktan sora, memlekette bir sükûn ve inkişaf devresi açıldı.

Abdurrahman artık memleketin imarına başladı. Kurtubaya üç saat mesafede, *Medinetüzzehra* namile yeni bir şehir kurdu. Burada büyük bir saray yaptırdı. Enkazı hâlâ hayret ve takdirle seyredilen bu saray 4,300 somaki mermer direk üstüne kurulmuş ve inşası 25 senede bitmiştir. Duvarları mermer ve çinilerle kaplı idi. Tavanları altın nakışlarla süslenmişti. Ortada büyük bir havuz vardı. Havuzun orta-

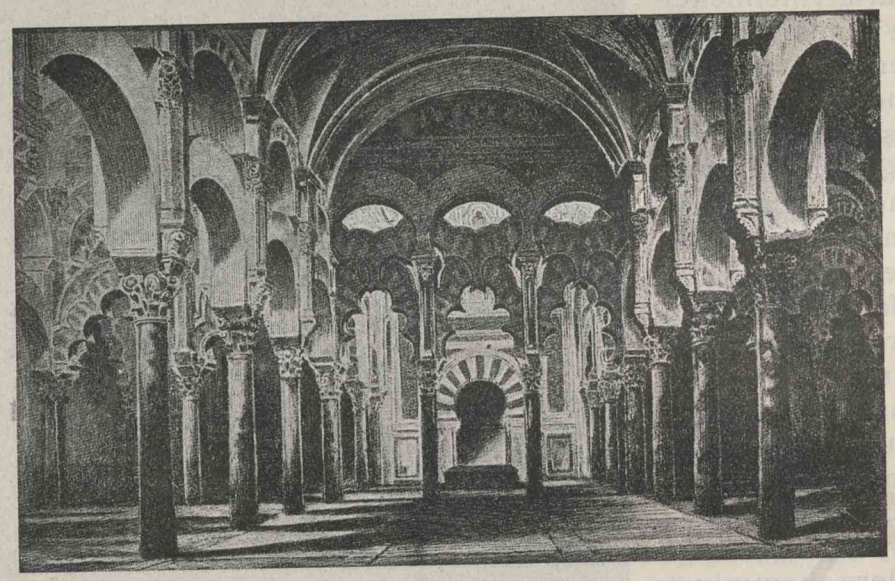

Kurtubada Büyük Camiin içi

sında da başında büyük bir inci bulunan altın bir kuş bulunuyordu. Huvuza akan sular, bu kuşun ağzından fıskıye şeklinde dökülüyordu. Sarayın etrafı güzel bahçelerle çevrilmişti. Saray civarında asker kışlaları ile ileri gelen hükûmet adamlarının konakları bulunuyordu.

Memleketin her tarafında Medinetüzzehrayı taklit ederek binalar yapıldı. Memleketin servet membaı ziraatle san'at olduğunu takdir eden Abdurrahman, Endülüste sürülmedik bir karış yer kalmamasına çok dikkat ediyordu. Bu hükümdar kanallar açtırdı, ticaret donanmaları vücuda getirdi. Ak-

deniz ticaretini eline aldı. Endülüs sahillerinden kalkan ticaret gemileri İskenderiyeye, İtalyaya, hatta İstanbula kadar Endülüs mallarını taşıyorlardı.

Abdurrahmandan sora yerine oğlu *Hakem II.* geçti. Hakem devri de Endülüs Emevilerinin en parlak bir devridir.

Hakemin, hayatını kitaplara ve ilme hasretmesi, Endülüste ilmî bir faaliyet devresi açtı. Vezirler, yüksek memurlar da hükümdarı taklit ederek, ilmi himayeye ve yaymağa çalıştılar.

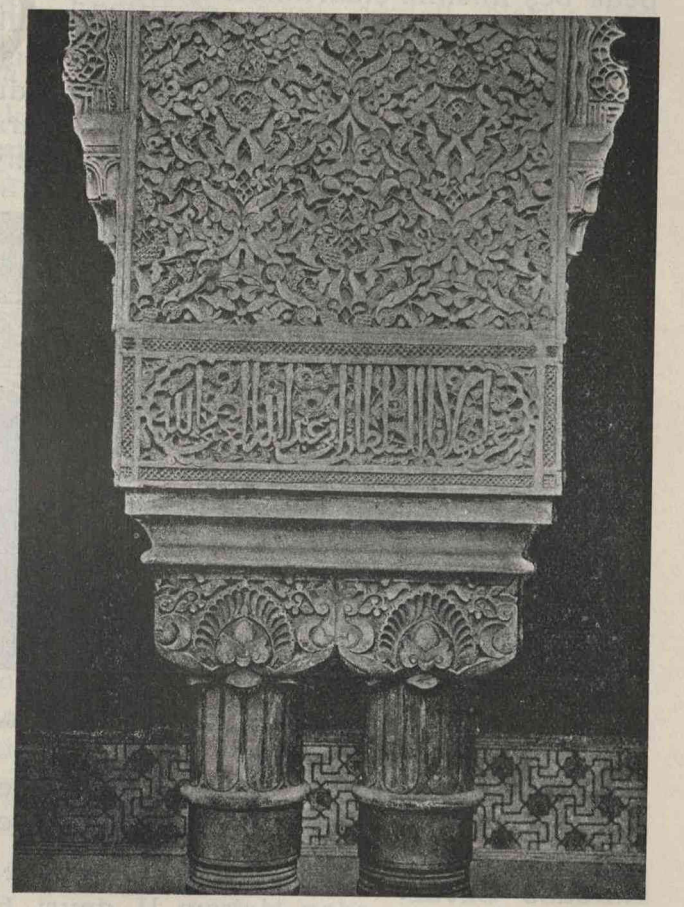

Elhamrada aslanlı avluda direk başlığı

Hakem II. birçok paralar sarfederek, islâm dünyasının her tarafında yazılan kıymetli kitapları Kurtubaya topladı. Kurtuba medreselerinde yüksek ilimler ve felsefe tedrisatına başlandı. Endülüste yetişen arap filozoflarının en meşhuru *İbnirrüşt* tür. Avrupanın birçok yerlerinden kalkan hıristiyan gençleri de ilim ve felsefe tahsili için Endülüs medreselerine geliyorlardı. Daha sora bunlardan papalık mevkiine geçenler bile vardır. Hakem II. zamanında Kurtubada küçük çocuklara mahsus 33 mektep vardı.

Fakat Endülüsün ilim merkezi yalnız Kurtubadan ibaret değildi. Başta Tuleytule olmak üzere Endülüsün diğer şehirleri ilmî faaliyette Kurtuba ile yarış yapıyorlardı.

Hakem II. Endülüste umum nüfusu yazdırdı. Ziraat istatistikleri tanzim ettirdi. Ekilen şeylerin, mevcut nüfusa nispetle beş misline çıkarılması için tedbirler aldı. Fazla mahsul memleket haricine gönderiliyordu. İstanbul pazarlarında bile bol bol Endülüs mahsulleri satılıyordu. Dışarı satılan mallardan alınan para 12 milyon altına varıyordu.

Hakem II. devrinde *Endülüs kadınları* arasında da ilmî bir faaliyet başladı. Lisan, edebiyat ve riyazıyatta tanınmış ka-

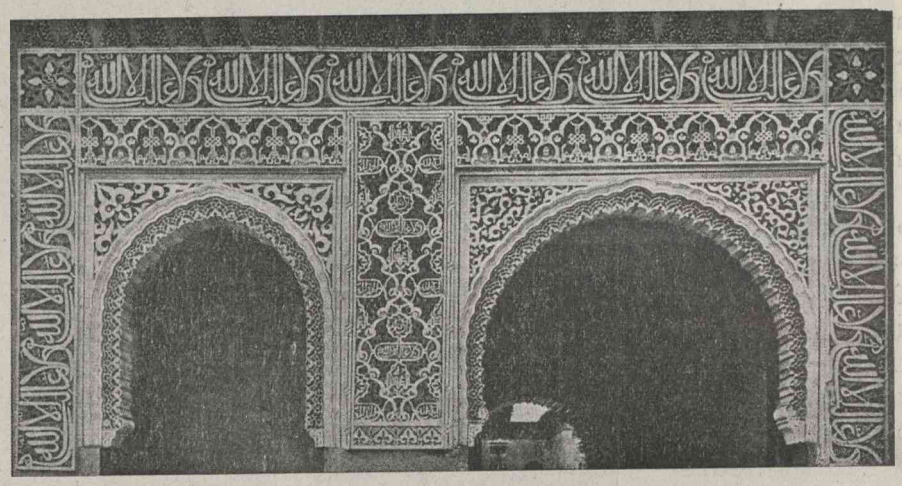

Elhamra sarayında kapı kemerlerinin süsleri

dınlar yetişti. Kurtubalı *Ayşe* ile *Lebine* ve *Hatice* ismindeki hanımlar, ilmî faaliyetin başında bulunuyorlardı.

ENDÜLÜS DEVLETİNİN GERİLEMESİ

961 den 976 senesine kadar hükümdarlık eden Hakem II. devri, Endülüs Devletinin en parlak zamanı idi. 1000 tarihinden sora Endülüs Devleti gerigitmeğe başladı. Hükümdarlar sık sık tahttan indiriliyor, Endülüs prensleri tahta geçmek için biribirile uğraşıyorlar, memleketi harabeye çeviriyorlardı. Kurtuba bile birkaç defa yağmaya uğradı. Medreseler, mektepler yıkıldı. Zehra sarayının bir kısmı yandı.

Endülüs memleketi birtakım serserilerin elinde oyuncak

oldu. Valiler Kurtuba Hükûmetini dinlememeğe başladılar. En nihayet Endülüste küçük küçük devletler peyda oldu. Buna *Tavaifi Mülûk* derler.

Şimalden gelen hıristiyanlar bu küçük devletleri birer birer mahvettiler.

1269 senesinde Endülüste islâm devleti olarak *Beni Ahmer* (Beni Nasır) Devleti kalmıştı. Bu devlet 1232 tarihindenberi *Gırnata* ve havalisinde hüküm sürüyordu.

İki buçuk asır kadar süren hükûmetleri zamanında Gırnata parlak bir medeniyet merkezi oldu. Gırnatada hâlâ mevcut olan *Elhamra Sarayı* gibi yüksek san'at eserleri meydana getirildi.

ENDÜLÜS DEVLETİNİN İNKIRAZI

Beni Ahmer yaşadığı müddetçe, gittikçe daralan hıristiyan çemberinden kurtulmak için çarpıştı. Nihayet Kastil ve Aragon Kıralı *Katolik Ferdinant* ile zevcesi *İzabel*, hakimiyetleri Gırnata şehrine inhisar eden müslümanları burada şiddetli bir muhasara altına aldılar. Beni Ahmerin son hükümdarı olan *Ebu Abdullah Mehmet* şehri teslim ettikten sora verilen müsaade üzerine bir müddet kendine tahsis olunan yerde kaldı ve sora Fas emîrine iltica etti.

İslâmlar elinde kalan bu son şehir de hıristiyan hakimiyeti altına girdi. Koyu bir katolik taassubile hareket eden Ferdinant ile İzabel, müslümanların imhası için her şeyi yaptılar. İspanyollaşan enkazı bile 1609 tarihinde sürüp çıkardılar. 800 sene kadar İspanyada hâkim yaşayan bir medeniyetten Elhamra Sarayı ile kiliseye çevrilen Kurtuba camiinden başka ehemiyetli bir iz bırakılmadı.

XIV

İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİ

A ASYADA

SAMANOĞULLARI DEVLETİ

Abbasi Halifesi Memun, kendi hizmetinde bulunan Horasanlı Samanoğlu Esetin dört oğluna mükâfat olmak üzere Semerkant, Fergane, Taşkent, Herat valiliklerini vermişti. Horasanın idaresi *Tahirilerin* eline geçtikten sora da Samanoğulları ailesine mensup olan valiler yerlerini muhafaza ettiler. Bunların içinden *Nasır* Abbasilerden *Menşur* aldı ve Semerkantte hükümdar oldu (874).

Samanoğulları Devleti gayet muntazam idare teşkilâtına malikti. Devletin başında hükümdar bulunur ve bir vezir vasıtasile bütün işleri idare ederdi. Vezir idare makinesinin en büyük âmiri ve hükümdarın vekili idi. Payitahtta muhtelif işlere mahsus on daire vardı. Maliye, adliye, posta işleri çok muntazamdı.

Samanoğullarının ilk zamanlarında asayiş temin edildiği cihetle ticaret, ziraat, sanayi çok inkişaf etmişti. Bilhassa sanayi faaliyeti çok büyüktü: Sabun, halı, hasır, bakır fenerler, muhtelif kumaşlar, türlü türlü silâhlar, şişe ve kâğıt gibi şeyler başlıca ihracat eşyasını teşkil ederdi.

Gazneliler saltanatının kuvvetlenmesi ve Mahmudun Horasanı zaptetmesi, Samanoğullarını zayıf düşürdü. Karahanlılar, Maveraünnehri zaptederek Samanoğulları Devletine nihayet verdiler (999).

GAZNELİLER DEVLETİ
(962 — 1183)

Gazneliler Devleti ilk teşekkül eden müslüman Türk devletlerinden biridir. Şimdiki Bülûcistan ve Afganistanın bulunduğu yerlerde bulunuyordu. Merkezi *Gazne* şehri olduğu için devletin ismine de *Gazneliler Devleti* denilmiştir.

Gazne hükümdarlarının en meşhuru *Gazneli Mahmuttur.* Samanoğulları Devleti yıkıldıktan sora Gazneli Mahmut, Horasanda kuvvetle yerleşti. Maveraünnehri ve Harzemi de zaptederek büyük bir devlet kurdu. Mahmut on yedi defa

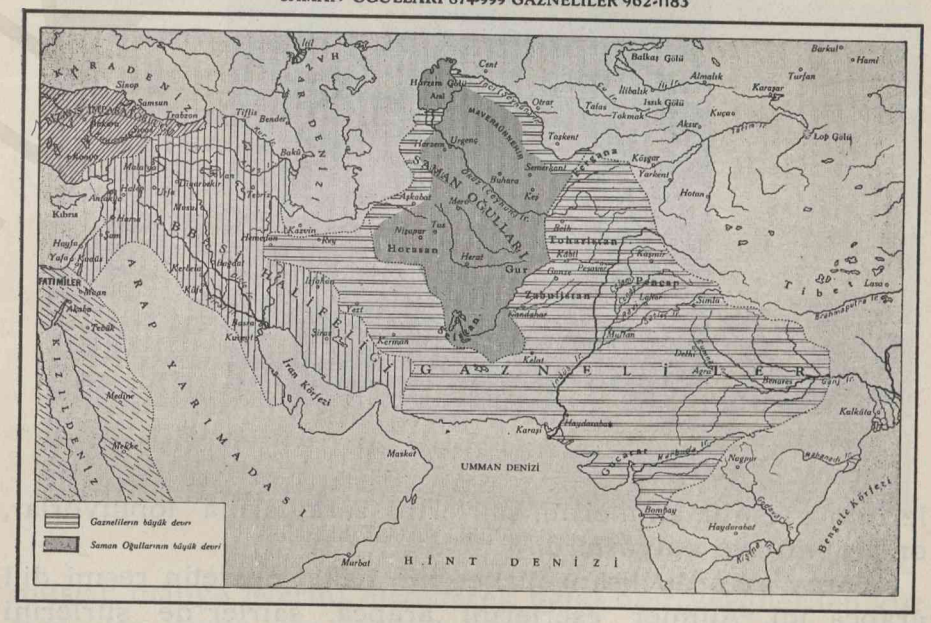

Hindistana sefer yaparak büyük zaferler kazandı. Pencap kıt'ası doğrudan doğruya idaresine geçti. Gazneliler saltanatının tarihte en büyük rolü, Şimalî Hindistan fütuhatına yol açarak islâmiyete Pencapta bir istinat noktası vücuda getirmesi ve Türklerin daha soraki Hint fütuhatına sağlam bir esas hazırlamış olmasıdır.

Daha soraları Gazneliler Devleti zayıflamağa başladı.

O sıralarda Selçuk beyleri Horasanda istiklâl için uğraşıyorlardı. Gazneliler Selçuklar üzerine kuvvetli bir ordu gönderdiler. Fakat Selçukların reisi *Tuğrul Bey* Gaznelilere karşı parlak bir zafer kazandı; bütün Horasanı zaptederek Selçuk Devletinin esasını kurdu. İran, Harzem, Maveraünnehirde Gaznelilere tâbi sahalar kâmilen Selçukların eline geçti.

MEDENİYET

Gazneliler devrinde ilim ve san'at hayatı büyük bir inkişafa mazhar oldu. Fikrî terbiyeleri itibarile çok yüksek olan bu Türk sultanları, devir-

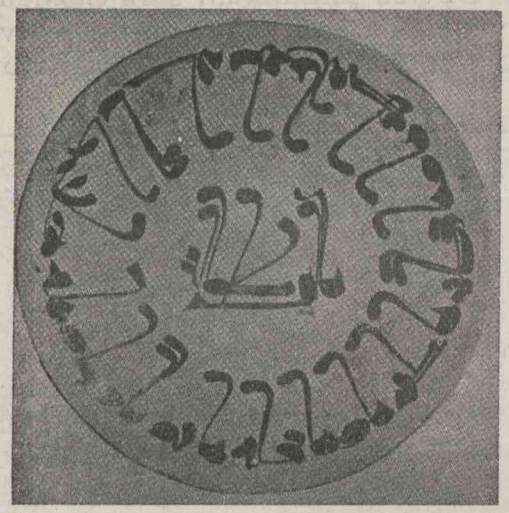

Bir çini tabak

lerinin meşhur âlimlerini, şairlerini saraylarına topluyorlar, onları himaye ediyorlardı.

Saray ve ordu lisanı türkçe idi. Fakat devletin resmî dili arapça idi. Âlimler eserlerini arapça, şairler de şiirlerini acemce yazarlardı. Acem edebiyatı, Gazne sarayında kuvvetle inkişaf etmiştir. Acem edebiyatının en güzel eserlerinden birisi olan Firdevsinin *Şehname*si Gaznede yazılmıştır.

B. MISIRDA

TULUNLULAR DEVLETİ
(868 — 905)

Bu devleti kuran zatin ismi *Ahmet* tir. Ahmet, *Tulun* adlı bir Oğuz Türkünün oğludur. Abbasi idaresinde mühim bir mevki sahibi olan Tulunoğlu Ahmet, 868 de Mısırın idaresini eline aldı. On sene çalıştıktan sora Mısır ve Suriyede müstakil bir Türk Devleti kurdu. 100,000 kişilik bir ordu vücuda getirdi.

Tulunlular Mısır ve Suriyede muntazam bir idare kur-

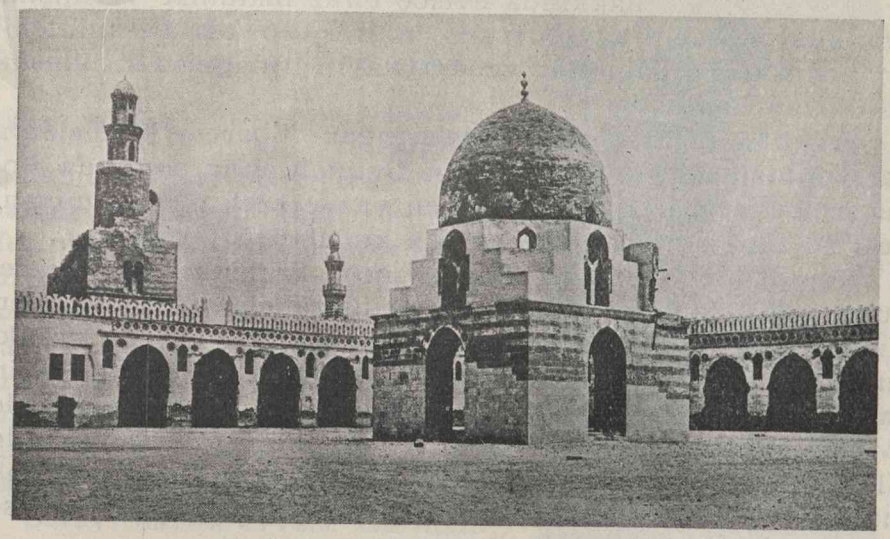

Kahirede Tulunoğulları camiinin avlusu

muşlar, maliye işlerini düzelterek halkı ağır vergilerden kurtarmışlar, yarım asır zarfında Mısırda çok güzel ve büyük binalar yaptırmışlardır. Tulunluların yaptırdıkları binalarda Türk zevki ve Türk san'at unsurları çok barizdir.

Ahmedin yerine geçen hükümdarlar zamanında kumandanların rekabetleri ve maliye işlerinin fena gitmesi yüzünden Tulun Devletinin idaresi bozuldu. Bunu fırsat bilen Abbasiler, bir donanma ile Mısıra hücum ettiler ve Tulunlular Devletini ortadan kaldırdılar.

XV

KAROLENJ İMPARATORLUĞU

FRANKLAR Galya ülkesi ile burada oturan kavimler hakkında evelce biraz malûmat vermiştik. Franklar, muhtelif kavimlerden mürekkep olarak müttehit bir heyet teşkil ediyorlar ve *Ren* (Rayn) ırmağının sahillerinde oturuyorlardı.

Franklar üçüncü asrın ortalarından itibaren, Romalılara karşı mütemadi bir harp açtılar. Üçüncü asrın sonunda Roma artık Franklarla harbetmekten vazgeçerek onlarla uyuştu ve Frankları kendi hizmetlerinde kullanmağa başladı.

Roma İmparatorluğu zayıflayınca, Franklar gittikçe cenuba doğru indiler ve Galyanın geniş sahalarını işgal ettiler. Kıralları Merove Hanedanından *Klodvik* idi. O esnada Franklar putlara taparlardı. Klodvik hıristiyan oldu ve kilisenin yardımı ile mevkiini sağlamlaştırdı. Hıristiyan bir prensesle evlenince piskoposların daha ziyade muhabbetini kazandı. Klodviğin hıristiyan dinini kabul etmesi garp âlemi için çok mühim bir hâdisedir. Buna en ziyade papalar ve sair kilise erkânı seviniyorlardı.

Klodvik, Galyadaki müteaddit kırallıkları da Frank Kırallığına ilhak ederek millî bir vahdet tesis etti.

MEROVENJLER Klodvik Merove Hanedanına mensup olduğundan bu sülâleden gelen kırallara Merovenjler denir.

Merovenjler, iki asırdan fazla bir müddet Galyada hükûmet sürdüler. Fakat soradan gelen kıralların hiçbiri Klodvik derecesinde muvaffakıyet gösteremedi. Klodviğin vefatından sora, memleketin vahdeti bozuldu; ayrı ayrı kırallıklar tekrar peyda oldu.

TEMBEL KIRALLAR Merovenjlerin son kırallarına Tembel Kırallar unvanı verilmiştir. Bunlar çok uyuşuk adamlardı, yanlarına birkaç hizmetçi alıp sayfiyelerinde tembel tembel vakit geçirirlerdi. İçlerinden çoğu daha otuz yaşına gelmeden öldü.

SARAY NAZIRLARI Tembel Kıralların elinde artık hiçbir kuvvet ve nüfuz kalmamıştı. Asılzadelerin birbirine karşı rekabetleri memleketin harabisini tamamlıyordu. Tembel Kıralların ellerinden çıkan hükûmet kuvveti saray nazırlarının ellerine geçti. Merovenj sarayındaki nazırın mevki ve ehemmiyeti büyüktü. Nazır, sarayın iaşesile meşgul olur, kıralın malikânelerini idare ederdi.

Karolenj devrinde bir Frank muharibi

ŞARL MARTEL Saray nazırlarının meşhurlarından biri Şarl Martel'dir. O zamanlar hıristiyan ahali ile meskûn olan Galyayı iki tehlike tehdit ediyordu: Şarktaki ve şimaldeki putperest Germenler herzaman Galyaya girmeğe hazırlanıyorlardı. Cenupta ise müslüman araplar Pirene dağlarını aşarak memleketi istilâya başlamışlardı. Şarl Martel bu iki istilâyı da durdurdu.

Saray nazırı, evvelâ Germenleri mağlup etti; sora Araplara karşı döndü. İspanya tarihini okurken, Abdurrahmanül Gafikinin Pirene dağlarını aşarak Fransayı istilâya giriştiğini, Bordo, Puatye ve Tur şehirlerini zaptettiğini görmüştük. Bu büyük tehlike karşısında kalan Şarl daha büyük bir ordu toplıyarak Abdurrahmanın karşısına çıktı. Yağmacılığa koşması yüzünden perişan bir hale gelmiş olan Abdurrahmanın ordusunu Puatye civarında bozdu. Muharebede Abdurahmanül Gafiki de telef olduğundan asker büsbütün bozularak cenuba doğru çekildi.

Şarl bu suretle Avrupaya doğru başlamış olan islâm istilâsının önüne geçti ve Şarl Martel lâkabını aldı. (Martel fransızca çekiç demektir).

Bu muharebe tarihte Puatye Muharebesi diye meşhurdur.

KAROLENJ HANEDANI

Şarl Martel öldüğü zaman Germanyada Vezer ırmağından cenupta Akdenize ve garpta Atlas Denizine kadar uzanan büyük bir imparatorluk arazisine sahip olduğu halde, henüz taç giymemişti.

Şarl Martelin oğlu Kısa Pepen saray nazırlığı ile iktifa etmiyerek kıral olmağa karar verdi. Merovenjlerin sonuncusunu bir manastıra hapsetti. Kilise ile de anlaşarak kırallık tacını giydi. Bu suretle yeni bir kırallık hanedanı kuruldu. Bu hanedanın ismi Karolenj Hanedanıdır.

Fransada tembel kırallar

Pepen, Germanyada Saksonyayı ve Fransada Pirene dağlarına kadar olan araziyi zaptetti. Bütün bu topraklarda *Frank* unvanı altında muhtelif ırk tiplerine mensup birçok kabileler oturuyorlardı. Germanyadaki Franklardan Alamanlar, Galyadaki Franklardan Fransızlar çıkacaktır.

A. BÜYÜK KARL = ŞARLMAN
(768 — 814)

Pepen ölmeden evvel kırallığını oğulları *Karloman* ile *Karl (Şarl)* arasında taksim etti. Bu iki kardeş geçinemediler. Üç sene sora Karloman öldü. Şarl tek başına kıral kaldı. Bu kıral, Karlos Magnus (Charlemagne)=Büyük Karl unvanile şöhret bulmuştur.

Babası öldüğü zaman Şarlman 26 yaşında idi. Azamet ve şanla 46 sene hükümdarlık etti. Şarlman zaferleri sayesinde büyük oldu. Fakat medeniyeti ilerletmek hususundaki hizmetile daha büyük şöhret kazandı.

Sekizinci asırda okumak ve yazmak hemen hemen papazlara mahsus bir san'at olduğundan prensler tahsil görmüyorlardı. Diğer asılzadeler gibi Şarlmanın da tahsili noksandı. Hükümdar olduğu zaman biraz okuyabiliyordu. Fakat yazması kıttı. Şarlman, sarayına âlimleri topladı. Hayatının sonuna kadar okuyarak malûmatını arttırmaktan geri durmadı. İmparator, kendi sarayında bir akademi ile bir de mektep tesis etti. Akademinin azaları, zamanın en büyük âlimleri arasından seçildi. Bunlar imparatorun huzurunda toplanarak ilâhiyata, hukuka, edebiyata ait meseleleri konuşurlardı.

Büyük Karl (Şarlman)

(Romada bulunan bir mozaik resmi)

Hıristiyanlığın kabulünden sora papazlar, Yunanlıların ve Romalıların putperestlik zamanında vücuda getirdikleri yüksek felsefe ve edebiyat kitaplarını şiddetle menetmişler, fakat bunların yerine geçebilecek eserler de vücuda getirememişlerdi. Bu suretle halk arasında cahillik gittikçe arttı. Beşinci asırdan sekizinci asra kadar garp âlemi kesif bir karanlık içinde kaldı; ilim ortadan kalktı; felsefe ve edebiyat unutuldu. İşte sekizinci asırda garp âlemi Şarlman zamanında ilk defa olarak gözlerini nura doğru dikti. Şarlman İtalyadan ve Britanyadan âlimler getirerek ilim ve edebiyatı canlandırdı.

ŞARLMANIN SEFERLERİ

Şarlmanın uzun hayatı mütemadi harpler içinde geçmiştir. 46 sene süren saltanatı esnasında Şarlman 53 kadar muharebe yaptı. Bu muharebeler başlıca dört harp sahnesinde vukubuldu: İtalyada, İspanyada, Germanyada, şark hudutlarında.

Italya seferi. Şarlman Alp dağlarını geçti; Lombardiyayı (İtalyanın şimalini) zaptetti; Lombardiya kıralı unvanını aldı. Orasını bir oğlu vasıtasile idare etti.

İspanya seferi. Şarlman, İspanyada halife aleyhinde çalışan müslüman emirlerin daveti üzerine Pirene dağlarını geçti. Araplarla yaptığı muharebeyi kaybettiğinden geriçekildi.

Büyük Karl (Şarlman)

(Meşhur ressam Albert Dürer tarafından yapılan bir resim).

Saksonya seferi. Şarlmanın yaptığı seferlerin en uzunu Germanyadaki Saksonya seferidir. Şarlmanın dedeleri olan Franklar, eskiden Saksonlara vergi verirlerdi. Şarlman bunun intikamını almak istiyordu. Saksonlar henüz putperest olduklarından Şarlmanın gönderdiği misyonerlere fena muamelelerde bulunuyorlardı. İşte Şarlman bunları hıristiyan yapmak maksadile üzerlerine yürüdü. Pek çok uğraştıktan sora maksadına nail oldu. Bu hareketinden dolayı Papanın takdirini kazandı. Romada Şarlmanın başına Roma imparatorunun tacı giydirildi.

Şark hudutlarında. Şarlman en ziyade Avar Türkleri ile uğraştı. Avarlar o zaman şimdiki Macaristanda otururlardı. Şarlman, çok cesur olan Avarları mağlûp edebilmek için sekiz sene uğraştı.

Şarlmanın şöhreti dünyaya yayıldı. Abbasi Halifesi Harun Reşit Şarlmana bir sefaret heyeti gönderdi. Heyetin getirdiği hediyeler çok makbule geçti.

KAROLENJ İMPARATORLUĞUNUN ERİMESİ

Şarlmanın kocaman imparatorluğu uzun sürmedi. Vefatından sora, çabuk parçalandı. Şarlmanın hayatta bulunan biricik oğlu *Dindar Lui*, imparatorluğu oğulları arasında taksim etti. Fakat Luinin büyük oğlu *Lotar*, kardeşleri *Kel Şarl* ve Alaman Lui ile geçinemedi. Üç kardeş biribirlerile

harbettikten sora Verdönde bir muahede aktederek imparatorluğu üçe böldüler:

Kel Şarl, Galyanın garp ve cenup taraflarını aldı. Bu parça bugünkü Fransanın esası oldu.

Lui, İmparatorluğun şimalişarkî taraflarını aldı. Burası da Alamanyanın esası oldu.

Lotar, bu ikisinin arasındaki araziyi aldı. Bunun Alsas ve Loreni ihtiva eden kısmı Fransızlarla Alamanlar arasında uzun zamanlar münazaa mevzuu oldu. Eski Lotar Kırallığının bir kısmı şimdi İtalyaya aittir *(Renkli harita-11)*.

XVI

NORMANLAR

Şarlmanın ölümünden sora, Fransa cenupta müslümanların, şarkta Macarların istilâsına uğramıştı. Fakat en mühim istilâ Normanlar tarafından vukubuldu.

Normanlar (Şimal Adamları) İskandinavyadan ve Danimarkadan geliyorlardı. Bunlar daha iyi iklim ve zengin toprak arıyorlardı. Dokuzuncu asrın başlangıcında Fransa ve İngiltere sahillerine çıkmağa başladılar.

Normanların Paris kalesini kuşatmaları

Normanlar gemici idiler; kürek ve yelkenle hareket eden uzun kayıklara binerlerdi.

Normanlar sahillerde yerleştikten sora, ırmaklar yolu ile içerilere sokulmağa, kilise ve manastırları yağma etmeğe başladılar. Parisi on üç ay muhasara altında tuttular. Nihayet Karolenj kıralları Normanlarla anlaşmaya mecbur oldular. Onlara Manş Denizi sahillerini bıraktılar. Bu kıt'aya ondan sora Normandiya denildi. Normandiya az zamanda Fransanın en mamur yeri oldu.

BRİTANYA SEFERİ Bundan sora Normanlar mühim seferler yaptılar. Bunların en mühimmi, Norman reislerinden Fatih unvanını alan Giyyomun İngiltereyi zaptıdır (1066). Fatih Giyyom, İngiltere kıralı oldu. Kendisile beraber oraya giden Normanlar, orada bulunan Angıllar ve Saksonlarla ve diğer birtakım küçük kavimlerle karışarak bugünkü İngiliz milletini vücuda getirdiler.

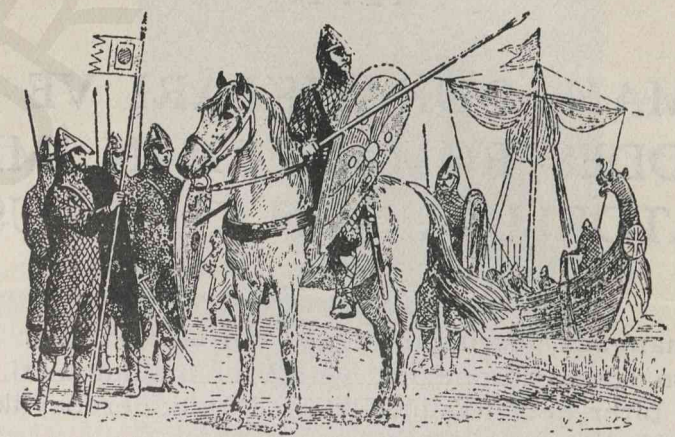

Norman akıncıları

Normanların bir kısmı şarka giderek Rusyayı vücuda getirdiler. Bir kısmı da İtalyanın cenubunu zaptettiler. Napoli ve Sicilyadan terekküp eden iki Sicilya Kırallığını kurdular.

KAPE SÜLALESİ Onuncu asrın sonunda Fransada Karolenj sülâlesi zayıfladı. Onun yerine Kape sülâlesi geldi. 1848 senesine kadar Fransa kıralları bu sülâleden geldiler.

XVII

ALAMAN DÜKALIKLARI VE MUKADDES ROMA-GERMEN İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞU

Germanyada, Şarlman ailesine mensup kırallar ortadan kalktıktan sora, derebeylik ve kilise malikâneleri hemen müstakil birer devlet halini aldılar. Büyük derebeylikler başlıca şu dükalıkları teşkil ettiler:

1. Suap Dükalığı
2. Bavyera „
3. Frankonya „
4. Saksonya „

Bu dükalıklardan herbirinin başında dük yahut herzog dedikleri millî bir reis vardı. Her dükalığın kendine mahsus kanunları vardı. Siyasî teşkilâtları, ayni tarihte Fransada olduğu gibi derebeyliklerden ibaretti.

Bu dört dükalıktan herbiri sıra ile bütün Germanyaya şamil, hükûmdarlar yetiştirmiştir. Bunlardan bilhassa Saksonya Hanedanından Hanri I. ki, Müessis lâkabını almıştır, memleketi ve orduyu tensik etti ve o devirde şarktan taarruz eden Macarlarla muvaffakıyetle uğraştı (919—936).

Hanri I. in oğlu *Büyük Oton* I. (936—973), Ortazamanın en mühim kırallarından biri oldu. Muhtelif Alaman dükalarile akrabalıklar tesis ederek, onların birleşmesini hazırladı. Macarları durdurdu. İtalyaya indi. Lombardiya tacını giyerek

Franklar ve Lombartlar Kıralı unvanını takındı. Ondan sora Romaya gidip imparatorluk tacını giydi (962).

Oton, bu suretle Şarlman İmparatorluğunu ihyaya başladı. İdaresi altına giren memleketlerin hepsi birden Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu adını aldı *(Renkli harita - 12).*

Büyük Oton ve zevcesi

Otonun 962 de Romada taç giymesi ile başlıyan bu İmparatorluk, 1806 da Napolyon I. tarafından yıkıldığı zamana kadar sürdü.

XVIII

PAPALARLA İMPARATORLAR MÜCADELESİ

Otonun bu muvaffakıyetleri hıristiyan âlemi üzerinde imparatorun nüfuzunu arttırdı. Bu ise papanın nüfuzunun azalmasına sebep oldu. Bu suretle papalarla imparatorlar mücadelesi hazırlanmış oldu.

Papalar hıristiyanlar üzerinde haiz oldukları kuvvetli dinî nüfuzla kanaat etmiyerek kıralları da kendi nüfuzları altına almağa temayül gösterdiler. Bu iddia Alamanya imparatorunun mukabil iddiasını uyandırdı. Bundan, iki asra yakın süren papalarla imparatorlar mücadelesi doğdu (1076-1250).

Ortazamanlarda bütün hıristiyan memleketlerinde kilise teşkilâtı ikmal edilmişti. Heryerde memleket birtakım ruhanî dairelere taksim olunmuş, herbir ruhanî daire bir piskoposun idaresine verilmişti. Her piskoposun gayet büyük malikânesi, maiyetinde şövaliyeleri vardı. Piskoposlar zadegân gibi yaşarlardı. Hele Alamanyada kıral kendilerine geniş arazi vermiş olduğundan piskoposların prenslerden farkı yoktu.

Piskoposların en nüfuzlusu ve kuvvetlisi Roma piskoposu idi. Bu piskopos havarilerden Sen Piyerin halefi sayılır ve Papa unvanını taşırdı.

Papaların ve piskoposların ve alelûmum papazların nüfuzu çok büyüktü. Papa ve piskoposlar bütün dinî ayinleri yaparlar, para ve emlâk mukabilinde hıristiyanların günahlarını çıkarırlardı. Bu sayede kilise çok zengin oluyordu.

Papalar ve piskoposlar hoşlanmadıkları kimseleri aforoz ederler, yani cemaat haricine çıkarırlardı. Piskopos ve rahip bir kimseyi aforoz edeceği zaman eline yanmış bir mum alır, sora şöyle bir lânetleme duası okurdu:

"Sen Piyerin piskoposlara bahşettiği ilâhî nüfuza dayanarak günahkârı mukaddes kiliseden kovuyoruz ve ebediyen lânete mahkûm ediyoruz. Gerek şehirde, gerek kırda kendisine lânet olsun. Hiçbir hıristiyan ona selâm vermesin. Hiçbir rahip onun için bir ayin yapmasın. Eşekler mezarlığına gömülsün. Ellerimizden atılan şu mumlar bugün nasıl sönüyorsa onun hayatı da böyle sönsün. Meğerki pişman olup nefsini ıslah etmekle ve dinî riyazette bulunmakla kiliseyi memnun ede„. Rahip son sözlerini söyledikten sora elindeki mumu yere atardı.

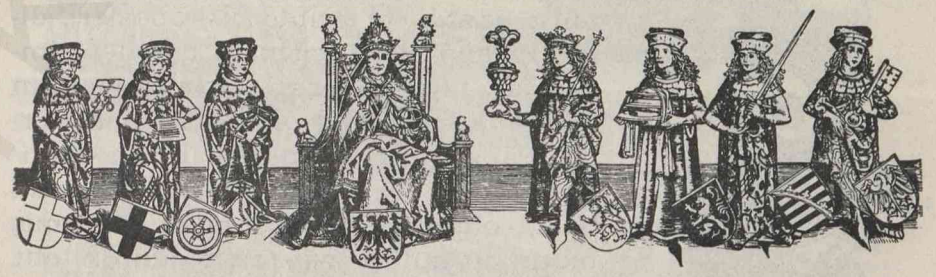

Alamanya İmpraratoru ve her iki tarafında imparatoru seçmek hakkına malik olan Alaman uç beyleri

Aforoz kilisenin elinde kuvvetli bir silâh oldu. Bir kıral veya şövaliye papazlara fena muamele yaptığı veyahut kiliselerin ve manastırların emlâk ve arazisini zaptettiği zaman aforoz edilirdi.

Papaların elinde bundan başka bir kuvvet daha var idi ki, o da kırallara imparatorluk *tacını giydirmek* ten ibaretti. İmparator unvanını almazdan evel kıralın, Romaya gidip papa tarafından kendisine imparatorluk tacının giydirilmesi lâzımgeliyordu. Oton da böylece taç giyerek Roma-Germen İmparatoru olmuştu.

Fakat papa daha sora imparator aleyhine dolaplar çevirmeğe başladığından Oton, ordusile Romaya geldi ve papayı azletti. Bundan sora da imparatorlar birkaç defa papaları azlettiler ve yerlerine istediklerini geçirdiler. Bu suretle Alaman

imparatorları, hıristiyanların da hakikî reisleri oldular. Papaların artık nüfuzu kalmamıştı. Fakat bu sırada Hildebrant isminde bir papaz ortaya çıkıp papaların nüfuzunu tekrar arttırdı. Hildebrandın İmparator Hanri IV. ile mücadelesi meşhurdur.

Hildebrant, Toskana köylülerinden bir doğramacının oğlu idi. Bir manastıra girdi, keşiş oldu. O zaman kiliseyi ve manastırları ıslah etmek fikrine düştü. Sora Romaya gelerek yerleşti; papanın müşaviri oldu. Yirmi sene içinde gelen beş papanın müşavirliğini yaptı. Nihayet kendisi de papa intihap olundu. *Yedinci Gregoar,* unvanile papalık tahtına oturdu.

Papa VII. Gregoar

Gregoar, papalık nüfuzunun, imparatorluk nüfuzundan üstün olduğunu iddia ederdi. O tarihte piskoposları, dinî cihetten Papa, cismanî cihetten imparator tayin ederdi. Papa bu hakkın yalnız kendine ait olduğunu ileri sürdü. Papazlık makamını para ile satınalmış olan veyahut ruhanî bir sıfatı haiz olmıyanlar tarafından seçilmiş bulunan bütün papazları aforoz etti. Halbuki, Alamanya ve İtalyada bulunan bütün piskoposlar ve papazlar imparator tarafından intihap edilmişlerdi.

Bu mesele yüzünden İmparator *Dördüncü Hanri* ile Papa Yedinci Gregoarın arası şiddetle açıldı. Gregoar, bizzat Hanriyi de aforozla tehdit etti. Hanri hiddetlenerek kendisine sadık olan piskoposlardan mürekkep olmak üzere Vormsta bir meclis topladı. Piskoposlar meclisi Gregoarı papalık tahtından indirmeye karar verdi.

Bunun üzerine Gregoar, derhal Hanriyi *aforoz* etti ve şu sözleri söyledi: "Bütün Alamanya ve İtalya Hükûmetini kendisinden geri alıyorum. Kendisine sadakat yemini etmiş olan bütün hıristiyanların yeminlerinin artık hükmü yoktur. Hiç kimsenin kıral sıfatile ona itaat etmemesini emrediyorum.„

Bunun üzerine Hanrinin vaziyeti fenalaştı. Alamanya

prenslerinden çoğu Hanriden memnun değildiler. Papanın affini istihsal etmezse, başka bir kıral intihap edeceklerini Hanriye söylediler.

Hanri kış ortasında karısı ve küçük çocuğu ile birlikte Alamanyadan hareket etti. Karlı dağları aşarak bin güçlükle İtalyaya indi. Yedinci Gregoar, Hanrinin geldiğini haber alınca, Apenin dağlarında bulunan *Kanossa şatosuna* kapandı. Hanri günahkârlara mahsus esvapla yalınayak olarak şatonun kapısında, soğukta iki gün bekledi. Nihayet papa

Alamanya İmparatoru Dördüncü Hanrinin, kışın yerlere kapanarak Papaya yalvarması

imparatoru kabule razı oldu. Kapı açıldı. Hanri ağlıya ağlıya papanın ayaklarına kapandı. Papa kendisini affetti (1077).

Hanri bir müddet sora, papadan gördüğü hakaretin intikamını aldı. Almanyada mevkiini sağlamlaştırdıktan sora Romaya gitti ve oradan Papa Gerogarı kovdu.

Hanri IV. te oğulları tarafından tahttan indirildi, menfada öldü. Oğulları papalıkla anlaştılar.

Fakat papalarla imparatorlar arasındaki mücadele daha bir hayli zaman sürdü. Neticede papalar pek ziyade kuvvet kazandılar.

Alamanya İmparatorluğu tahtına geçen *Frederik Barbaros,* Ortazaman hükümdarlarının en kuvvetlilerindendir. Alamanyada bütün prenslerin, derebeylerin itaatini temin etti. İtalyanın şimalindeki *Lombardiya* şehirlerini dahi bu suretle idare etmek istedi. Fakat Lombartlarla yaptığı muharebelerde muvaffak olamadı. Nihayet Lombardiya şehirlerinin istiklâlini kabul etti.

Frederik Barbaros Haçlı Seferine de iştirak etti. 100,000 kişilik bir ordu ile Anadoluya geçti. Fakat İkinci Kılıç Aslanın yaptığı baskınlar neticesinde bu ordu mahvoldu. Frederik Barbaros ta *Tarsus* çayında yıkanırken boğuldu.

O sıralarda papalık makamını işgal eden Üçüncü İnosanın sözlerine göre: "Papa dünya yüzünde Allahın vekili idi. Allah Sen Piyere yalnız kilisenin değil, bütün dünyanın idaresini tevdi etmiştir.„

İnosan III., zamanının en kuvvetli kırallarına karşı mücadele etmekten geridurmamıştır.

XIX

DEREBEYLİK

(FEODALİTE)

Kırallar bir memleketi zaptettikleri zaman, o memleketin arazisini kısım kısım ayırarak, bunları fütuhata iştirak etmiş olan silâh arkadaşlarına vermişlerdi. Fakat Normanlar, Macarlar, Müslümanlar bu memlekete hücum etmeğe başladıkları zaman kırallar ahaliyi muhafaza etmediler. Büyük arazi sahipleri asker toplayarak kendi kendilerini müdafaaya mecbur oldular. Bunlar birtakım kaleler yaptırarak içine kapandılar. Daha küçük arazi sahipleri de, civardaki büyük arazi sahibinin himayesi altına girdi.

Bu suretle Avrupada yeni bir idare şekli meydana geldi ki, buna *Derebeylik* idaresi veyahut *Feodalite* derler. Her derebeyi kıraldan ayrılarak kendi arazisini müstakil bir kıral gibi idare etmeğe başladı. Derebeyler asker topladılar ve bu askerlere kumanda ettiler; mahkemeler açtılar ve bu mahkemelerde hâkim sıfatile halkın davalarına baktılar, hükümler verdiler; ahaliden vergiler topladılar, kendi namlarına para bastırdılar; kırallar gibi saraylarda, şatolarda yaşamağa, muhafızlar ve uşaklar kullanmağa başladılar. Bütün bu âdetleri ve usulleri arazi ile birlikte oğullarına ve hafitlerine miras bırakmağa başladılar. Bütün bu şeyler kırallara mahsus imtiyazlardandı. Demek ki, derebeylik (feodalite) zamanında memleket birçok küçük kırallıklara ayrıldı.

Derebeyleri asılzade sayılırlardı; Şövaliye, Baron, Kont, Düka gibi zadegân unvanları taşırlardı. Derebeylerine

umumî olarak *senyör* denilirdi. Bir vakitler Fransada büyük küçük olmak üzere üç bin kadar senyörlük vardı. Küçük senyörler büyük senyörlere itaat ediyorlar; büyük senyörler de Fransa kıralını reis olarak tanıyorlardı. Küçük senyörler tâbi oldukları büyük senyörlere, büyük senyörler de kıralara sadakat yemini ederlerdi.

Derebeyleri, müstahkem *şatolarda* otururlardı. Şatolar malikâneye hâkim bir tepe üstünde, su kenarında veyahut tırmanılması güç kayalıklar üzerinde inşa edilir ve kara tarafı derin bir hendekle çevrilirdi. Muhasara zamanında bu

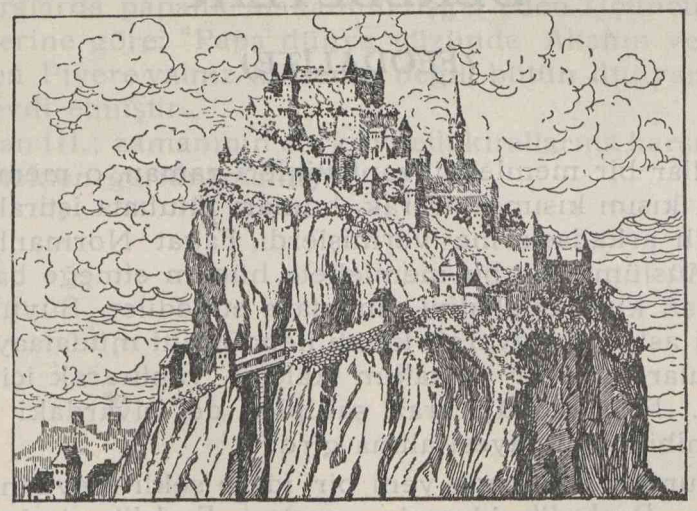

Ortazamanda Avusturyada bir şato

hendeğin içi su ile doldurulurdu. Şato kapısının hizasına müteharrik bir köprü yapılırdı. Geceleri ve muhasara zamanında gündüzleri de bu köprü kaldırılırdı. Derebeyler şatolarında kendileri ve tebaaları için kâfi miktarda erzak depo ettiklerinden uzun zaman düşmanın muhasarasına karşı koyabilirlerdi.

Şatolarda yaşayan derebeyler, zamanlarını muharebe ve avcılıkla geçirirlerdi. Muharebe olmadığı zamanlarda kendi aralarında harp oyunları yaparlardı. Bu harp oyunları bazan çok kanlı neticeler verirdi.

Asılzadeler at üstünde vuruşurlardı. Şövaliyelerin iki atları vardı. Birile seyahat ederler; diğerine binerek vuruşurlardı.

O zamanlar henüz barut icat edilmemiş olduğu için top tüfek korkusu yoktu. Muharebe kılıçla, mızrakla, topuzla ve sair bunlara benziyen silâhlarla yapılırdı. Şövaliyeler bu silâhlardan vücutlarını korumak için sırtlarına zırh denilen

Zırhlar kuşanmış bir derebeyi

On beşinci asırda bir derebeyi

demir elbiseler giyerlerdi. Başlarını muhafaza için de demirden miğferler giyerlerdi. Bu miğferlerin yalnız ağız, burun ve göz delikleri vardı. Bazı şövaliyeler atlarının bile birçok kısımlarını demir zırhlarla örterlerdi.

Biribirile güreşe çıkan senyörler, baştan aşağıya kadar demir zırhlara bürünerek, zırhlı atların üstüne binerler ve biribirlerile çarpışırlardı. Diğer asılzadeler ve ahali bunların çarpışmalarını merak ve heyecanla seyrederlerdi.

Şövaliyeler kendi arazilerinden geçen tüccarları ve kervanları da vurmaktan geri durmazlardı.

ORTAZAMANDA HALK SINIFLARI

Ortazamanda Avrupada yaşayan insanlar şu sınıflara ayrılmışlardı:

a) Asılzadeler: bunlar geniş topraklara sahip ve çok zengindiler. Yukarda söylendiği gibi birtakım asalet unvanları taşırlar, vakitlerini harp veya eğlence ile geçirirlerdi.

b) Papazlar: bunlar zengin hıristiyanların kiliseye vakfettikleri arazi sayesinde zengin olmuşlardı. İyi hayat yaşarlardı. Din kuvvetinden de iyi istifadeler temin etmesini bilirlerdi.

c) Burjuvalar: bunlar şehirlerde çalışan ahali idi.

d) Köylüler: bunlar kırlarda çalışırlar ve toprağı işlerlerdi. Fakat toprak sahibi değil idiler. Köylüler, küçük kulübemsi yerlerde otururlardı; hayatları çok sefilâne idi. Yemeleri, giymeleri, yatmaları acınacak halde idi. Başlıca işleri toprağı işlemekti. Fakat çiftçilik aletleri çok basitti.

e) Esir köylüler (serfler): bunların hali köylülerden çok daha fena idi. Çünkü bunlar toprak sahibi olmadıkları gibi, ekip biçtikleri toprağa bir hayvan gibi bağlı bulunurlardı. Bir senyör çiftliğini başka birine sattığı zaman bu çiftlikte oturan serfleri de satmış olurdu. Bunların eski esirlerden farkı, ailece satılmaları idi. Serf olan bir köylü: "Ben bu arazide çalışmak istemiyorum, başka memlekete gidip çalışacağım geçineceğim„ diyemezdi.

XX

BÜYÜK SELÇUK İMPARATORLUĞU

A. TARİH

Selçuk Devleti, Şarkî Türkelinden Marmara ve Akdeniz kıyılarına, Kafkas dağlarından büyük Hint Denizine kadar yayılan muazzam bir Müslüman Türk İmparatorluğu şeklinde inkişaf etti. Mezhep ihtilâflarile sarsılmış olan islâm dünyası, Selçuk sultanlarının hakimiyeti altında taze hayat buldu.

Selçuk Devletini kuranlar *Oğuz Türkleridir.*

Selçuk ailesine bu ismi veren *Selçuk* (veya Selçik) tir. Selçuk Oğuzların *Üç Ok koluna* mensup bir beyin oğludur. *Subaşı* yani kumandan unvanını almış olan Selçuk, bütün adamlarile ve sürülerile birlikte *Seyhun* ırmağı kenarına gelip yerleşmiş ve müslüman olmuştur. O sırada zayıf düşmüş olan *Samanoğullarına* yardım ettiği esnada Selçuk öldü. Yerine oğlu Aslan geçti. Fakat Gazneli Mahmut hile ile Aslanı yanına getirerek Hindistanda bir kaleye hapsetti.

Selçuk ailesine tâbi Oğuzların en kesif kütlesi *Tuğrul* ve *Çakır* Beylerin idaresi altında Maveraünnehirde kalmışlardı. Buradaki Selçuklar da Gazne hükümdarı Mesuda karşı isyan ettiler. Selçuk reislerile Gazneliler orduları arasında muhtelif harpler oldu. Selçuklar hemen daima muvaffak oluyorlardı. Nihayet Mesut büyük bir ordu ile bunların üstüne yürüdü. Fakat Oğuzların tecrübeli süvari kuvveti, adetçe daha çok olmakla beraber manevra kabiliyetinden mahrum olan Mesudun ordusunu büyük bir mağlûbiyete uğrattı.

En büyük ve kuvvetli düşmanından kurtulmuş olan Tuğrul bütün Horasanı zaptederek Selçuk Saltanatının temellerini kurdu (1040) *(Renkli harita - 12)*.

Gaznelilere karşı manevî bir merbutiyet besliyen Horasanlılar, epey zaman Selçuk Saltanatına ısınamadılar. Fakat Tuğrulun büyük bir süratle Taberistan, Köhistan, Hemedan, Isfahan, Azerbaycan sahalarını zaptederek merkezi Rey şehri olmak üzere büyük bir devlet kurması, her tarafı derin bir korku içinde bıraktı.

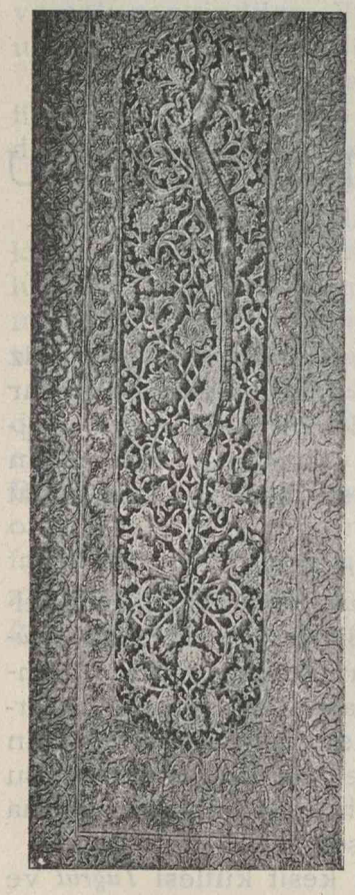

Garbî Türkelinde ağaç oyması bir kapı

Tuğrul bu kadar fütuhatla kanaat etmedi. Bu Türk saltanatını büyük bir islâm imparatorluğu haline getirmek için Abbasî Halifeliğine de hâkim olmak lâzımdı. Tuğrul bu maksatla Bağdada gitti. Şiî mezhebindeki İranlı Büveyh ailesinin son emîrini yakalayarak bunların Bağdattaki hakimiyetine nihayet verdi. Halifeyi tekrar makamına geçirdi. Bu suretle Abbasî Halifeliğine dahil olan memleketlerin hepsi Türk nüfuzu altına girmiş bulunuyordu (1059).

Tuğrul öldüğü zaman, Selçuk Devleti artık kuvvetli bir İmparatorluk halini almıştı (1063).

ALP ASLAN Tuğrulun yerine üvey oğlu Çakıroğlu Süleyman geçmişse de, Çakırın diğer oğlu Alp Aslan bunu kabul etmedi; kendi namına hutpe okutarak memleketi kolayca hükmü altına aldı. O zamana kadar birçok askerî muvaffakıyetler kazanmış olan Alp Aslan, derhal fütuhata başladı. Gürcistan ve Ermenistanı süratle zaptettiği gibi, Diyarbekir ve Halep Emîrlerine de kendini metbu olarak tanıttı.

Fakat Alp Aslanın en büyük zaferi, Bizans İmparatoru

Romen Diyojene karşı kazandığı Malazgirt Meydan muharebesidir (26 Ağustos 1071). Oğuzların daha Tuğrul zamanındanberi başlıyan Anadolu istilâsı, bu zaferle kat'î neticeyi kazanmış oluyordu.

Nizamülmülk gibi büyük bir devlet adamını kendisine vezir tayin eden Alp Aslan, onun himmetile muntazam bir idare makinesi de vücuda getirdi.

Alp Aslan Ceyhun civarında bir kaleyi zaptettiği esnada kale muhafızının suikastine kurban oldu (1072).

MELİKŞAH DEVRİ Alp Aslanın yerine oğlu Melikşah geçti. Melikşah ta Nizamülmülkün mahirane siyasetinden istifade ederek isyanları bastırdı.

Melikşah devri, Selçuk İmparatorluğunun yükselme devridir. Bu devirde Selçuklar Anadolunun dörtte üçünü zaptederek Marmara kıyılarına kadar geldiler; Suriyede muvaffakıyetler kazandılar; Fatimilerden Kudüsü ve Bizanslılardan da Halep ve Şamı aldılar.

Tanrı (Tiyanşan) dağlarından Marmara ve Akdenize, Kafkas dağlarından Basra ve Yemene, Mısır hudutlarına kadar olan yerlerde okunan hutpelerde hep Melikşahın ismi zikrolunuyordu. Fakat kıymetli vezir Nizamülmülk bir batınî fedaisi tarafından katledildi. Bundan biraz sora da, Melikşah Bağdatta henüz 38 yaşında iken vefat etti. Bunun üzerine bu muazzam Türk saltanatı, veraset gürültüleri yüzünden birçok dahilî harpler içinde parçalandı.

Bu veraset gürültüleri esnasında, Horasanda hâkim olan Melikşah oğlu *Sultan Sancar* kendisini büyük sultan olarak ilân etti. Sultan Sancar, Selçuk silsilesinin son büyük sultanıdır. Bir müddet için Asya müslümanlarını, Melikşah zamanında olduğu gibi, yine Selçuk ailesinin hakimiyeti altına aldı. Ailenin diğer azasına kendisini imparator olarak tanıttı. Bazı muzafferiyetler kazandı. Horasandaki göçebe Oğuzlar, Sancara senede yirmi dört bin koyun vermekle mükelleftiler. Bir aralık bu göçebe Oğuzlar Sancara bu vergiyi vermek istemediklerinden isyan ettiler. Sancar bu isyanı bastırmak maksadile üzerlerine yürüdü. Fakat isyanı bastırmağa muvaffak olamadıktan başka, göçebe Oğuzların eline esir düştü. Oğuzlar Sancara karşı büyük hürmet göstermekle beraber, onu üç seneden fazla esarette bıraktılar. Nihayet kaçmağa muvaffak oldu ise de, çok yaşamadı ve öldü (1157).

SELÇUK İMPARATORLUĞUNUN PARÇALANMASI

Sancarın vefatı büyük Selçuk İmparatorluğunun kat'î surette parçalanmasını mucip oldu. Harzemşahlar artık tamamile müstakil olarak Horasanı elde ettiler. Irak Selçuk sultanlığı kumandanlar elinde dahilî mücadeleden kurtulamadı. Anadolu Selçuk İmparatorluğundan ilerde ayrıca bahsolunacaktır.

Seçuk İmparatorluğu parçalandıktan sora yerine Atabeyler kaim oldu. Atabey diye Selçuk hizmetinde bulunan emîrlere denirdi. Bu Atabeyler Elcezire, Suriye, Musul, Halep ve Azerbaycanda müstakil küçük devletler kurdular. Ekseriya biribirlerile mücadelede bulunan bu küçük devletlerden bazıları Haçlılar harplerinde büyük hizmetler görmüşlerdir.

Mısır ve Suriyede Eyyubî Türk İmparatorluğunu kurmuş olan Salâhaddin, Haçlılara karşı yaptığı seferlerde şöhret kazanmış bir kumandandır.

Mısırda Eyyubî Devleti yıkıldıktan sora, yerine Memlûk İmparatorluğu kaim oldu. Memlûkler de Haçlılar seferinde mühim rol oynamışlardır. Bunlardan da aşağıda ayrıca bahsedilecektir.

Her halde, Büyük Selçuk İmparatorluğu parçalandıktan sora da, bütün Ortazamanda İslâm dünyasının başında daima Türkler bulunmuştur.

B. MEDENİYET

Sair müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuk Devletinin merkezinde muntazam bir idare mevcuttu. İdare teşkilâtının başında hükümdarın vekili sıfatile bir vezir bulunurdu. Muhtelif işler için muhtelif divanlar mevcuttu. Her divanın başında da bir nazır bulunurdu. Bu vezirlerin içinde devlete büyük hizmetleri dokunanlar vardır. Bilhassa Alp Aslan ve Melikşah zamanında vezirlik etmiş olan Nizamülmülk idare adamı sıfatile haklı bir şöhret kazanmıştır.

ASKER VE ORDU

Sair Türk devletlerinde olduğu gibi, Selçuklarda da, ordunun büyük bir ehemmiyeti vardı. Devlet esas itibarile, askerî bir mahiyette idi. Selçuk İmparatorluğu kurulduktan sora, doğrudan doğruya hükümdarın şahsına bağlı bir hassa kuvveti teşkil edildi.

Selçuk İmparatorluğu eski Türk an'anesini takip ederek imparatorluk arazisinde askerî timar vücuda getirdi.

Onlardan evel Samanoğulları ve Gazneliler devrinde, orduyu teşkil eden askerlere yalnız maaş verilir, toprak verilmezdi. Selçuk Devleti kendisine ait olan toprak vergisini çiftçilerden doğrudan doğruya alacak yerde, araziyi muayyen parçalara böldü ve her askere muayyen bir sahanın vergisini tahsis etti. Bu suretle Selçuk İmparatorluğu arazisinde de bir nevi Türk feodalitesi hasıl oldu. Bu askerî timar sahipleri, kendi timarlarının mamur olmasına çok gayret ederlerdi. Çünkü çiftçilerin varidatı arttıkça, vergi miktarı da o nispette artacaktı.

Selçuk İmparatorluğu bu suretle devlet hazinesinden hiçbir para sarfetmeden timar sahiplerinden mürekkep büyük bir süvari kuvvetine malik bulunuyordu. Diğer taraftan bu tedbir sayesinde arazinin mamur olduğunu, toprak kıymetinin Selçuklardan evelki devre nispetle çok arttığını görüyoruz. Bu timarcı teşkilâtına Anadolu Selçuk Devletinde ve Osmanlılarda da tesadüf edeceğiz.

Selçuk ordusu, İmparatorluğun en şevketli devrinde 400,000 kişiye baliğ olmuştur.

Eski Türk an'anesine göre Selçuk ordularında askerî muzika ile ordu şairleri bulunurdu. Büyük sultanın sarayında günde beş defa, sair Selçuk sultanlarının saraylarında üç defa nöbet çalınırdı. Selçuk ordularında deve katarlarile nakledilen askerî hastaneler de mevcuttu.

İLİM HAYATI

Selçuk hükümdarları ilim ve san'ati himayeden geri durmuyorlardı. Bilhassa Alp Aslan zamanında büyük imparatorluğun idare teşkilâtını tanzim eden Nizamülmülk, maarifi terakki ettirmek için her tarafta medreseler açtı. Müderrislerden başka talebeye de ayrıca erzak ve maaş verilmesi için zengin vakıflar yaptı. İslâm dünyasının meşhur âlimlerini o medreselere topladı.

Bütün Selçuk hükümdarları, büyük rical, Atabeyler bu an'aneyi devam ettirdiler. Her tarafta medreseler, mektepler, yollar, köprüler, kervansaraylar, hastaneler yaptırdılar. Bunların masraflarına karşılık olmak üzere vakıflar tahsis ettiler.

Horasan ve Maveraünnehirde Selçuk İmparatorluğu zamanında zengin kütüphaneler de vücuda geldi. Bu kütüpha-

nelere binlerce kitap kondu. İşte bu izahat, Selçuk devrinin yalnız maddeten değil, ilim ve san'at itibarile de parlak bir devir olduğunu gösterir.

LİSAN VE EDEBİYAT

Gaznelilerin sarayında olduğu gibi, Selçuk sarayında da Acem edebiyatı inkişaf ediyordu. Başta hükümdarlar olduğu halde bütün Selçuk ileri gelirleri şairlere, âlimlere büyük teveccüh gösteriyorlar, onları himaye ediyorlardı. Eser yazan âlimlere ve şairlere bol bol ihsanlar veriyorlardı. Selçuk ailesine mensup prensler namına yazılmış tarihe, coğrafyaya, felsefe ve edebiyata dair eserler pek çoktur.

Bu devirde acemce şiirlerile şöhret kazanan şairlerin birçoğu esasen Türk oldukları halde, sırf o devrin modasına uyarak farisî şiirler yazmışlardır. Sarayda ve orduda kullanılan lisan türkçe idi.

XXI

HAÇLILAR SEFERİ

İsa'nın doğduğu ve hıristiyan dinini neşrettiği yerlerin islâm elinde bulunması eskidenberi hıristiyanların gücüne gidiyordu. Bilhassa kendileri için mukaddes bir şehir sayılan Kudüsü almak istiyorlardı. On birinci asırda Selçuklar Anadoluya ve Suriyeye hâkim bulunuyorlardı. Bu devirde Avrupa hıristiyanları Türklerin elinden Kudüsü almak için müteaddit ve uzun seferler tertip etmişlerdir ki, bu seferlere Haçlılar Seferleri denir.

Bu seferlere ve harplere bu ismin verilmesi, şarka yürüyen hıristiyanların elbiselerine, kalkanlarına ve silâhlarına haç resmî yaptırmalarındandır.

1094 ten 1270 tarihine kadar başlıca sekiz Haçlılar Harbi olmuştur. Bunların sebepleri şöyle hulâsa edilebilir:

1. *Dinî itikat.* Garp hıristiyanları, kendi dinlerince mukaddes saydıkları Kudüsü ve Palestini kurtarmak istiyorlardı.

2. *O devirde Avrupanın sefaleti.* Köylüler kendilerini çok fena besliyen topraklardan memnun değildiler. Şarka gidince orada servet ve refah bulacaklarını umuyorlardı.

3. *Türklerden korku.* Selçuklar gittikçe kuvvetleniyorlar, Bizans ise gittikçe zayıflıyordu. Bizanslılar Türklere karşı Avrupadan yardım istiyorlardı.

4. *Asılzadelerin çapul ve macera hevesleri.* Avrupada dinî kanunlar yüzünden çapulculukları tahdit edilen asılzadeler ve şövaliyeler, şarkta yeni maceralar aramak sevdasına düşmüşlerdi.

BİRİNCİ SEFER Birinci Haçlı Seferi, gidenlerin sayısı ve alınan neticeler itibarile, hepsinden mühim oldu. Bu sefer Papa *Ürben II.* ile *Piyer Lermit* isminde bir papaz tarafından teşvik olundu. Piyer Lermit bir eşeğe binerek köyleri dolaştı. Başına birçok çeteler topladı. Bunlar kadınları, çocukları ve ihtiyarlarile birlikte yola koyuldular. Yolda yapmadıkları yağmacılık ve rezalet kalmadı. Bunlardan mühim bir kısmı yollarda döküldüler kaldılar. Bir kısmı da İstanbula vararak Anadoluya geçtiler. Orada Türkler tarafından kâmilen öldürüldüler (1096).

Piyer Lermit adlı bir papazın, Kudüsü islâmlardan zaptetmek üzere Avrupa halkını ayaklandırması

Ayni sene içinde 600,000 kişilik bir haçlı ordusu Avrupadan hareket etti. Üç koldan ibaret olan bu ordu, İstanbulda birleşti. Anadoluya geçti. Eskişehirde Selçuk Sultanı Kılıç Aslan I. tarafından karşılandı ve çok zedelendi. Bu ordu muharebede ve yollarda çok zayiat vermekle beraber yoluna devam etti.

Bu haçlılar iki sene yürüyüşten sora Kudüse girdiler (1099). Kudüs o zaman Mısırda hükûmet süren Fatimiler elinde idi. Haçlılar Kudüste 70,000 islâmı öldürdüler.

Haçlılar, Kudüsü zaptettikten sora, Suriye ve Palestinde bir Kudüs kırallığı kurdular. Dinî ve askerî birtakım teşkilât yaptılar. Kudüste tutunmaya çalıştılar.

Kudüs Kırallığı derekap her taraftan islâmların hücumuna uğradı. Türklerden Musul Atabeyi, Halebi ve Şamı Haçlılardan geri aldı ve Kudüs Kıralını esir etti.

Bunun üzerine Avrupada yeniden teşekkül eden büyük bir Haçlı ordu, şarka yürüdü. Konya civarına kadar gelebildi. Fakat orada Türkler tarafından kâmilen mahvedildi.

İKİNCİ SEFER İkinci Haçlı Seferi, birinci seferden elli sene kadar sora başladı. *Sen-Bernar* isminde mutaassıp bir papaz Fransada ve Alamanyada dolaşarak halkı sefere teşvik etti. Fransa Kıralı *Lui VII.* ile Alamanya İmparatoru *Konrat III.* Haçlı ordularının başına geçtiler. Kudüs yolunu tuttular. Konrat III. Fransızları beklemeden Anadoluya geçti. Konya civarında Türkler tarafından tamamen imha edildi. Konrat geri kaçıp kurtuldu.

Sora, Fransız Kıralı Lui VII. ile buluşup hep beraber Kudüse doğru yürüdüler.

Türkler, ardı arası kesilmiyen baskınlarla bu orduyu da perişan ettiler. Kudüse, birkaç şövaliye kıt'asile iki kıraldan başka kimse giremedi. Bunlar Kudüsteki hıristiyanlarla birleşerek Şamı zaptetmek istediler. Muvaffak olamadılar. Lui ve Konrat perişan bir halde memleketlerine döndüler (1149).

Haçlı seferine giden bir derebeyi

ÜÇÜNCÜ SEFER Mısırda saltanat süren Türklerden Salâhaddin Eyyubi, Kudüsü zaptetti. Bunun üzerine Avrupada yeni bir Haçlı seferi yapılmasına karar verildi. Bu sefere başlıyan Alamanya İmparatoru *Frederik Barbaros* 100,000 kişilik bir ordu ile Anadoluya geçti.

Kılıç Aslan II., baskınlarla Alaman ordusunu imha etti. Frederik Barbaros ta Tarsus çayında yıkanırken boğuldu. Türklerin elinden kurtulabilen Alamanlar Akkâya kadar gittiler ve orasını kuşattılar.

Bu sefere Fransa Kıralı Filip Ogüst ile İngiltere Kıralı *Aslanyürekli Rişar* da iştirak ediyorlardı. Bunlar daha kısa ve

daha emniyetli olduğu için deniz yolundan geldiler. Akkâ önüne gelerek orasını zaptettiler. Fakat Kudüsü Türklerden alamadılar. Meyus olarak Avrupaya döndüler.

DÖRDÜNCÜ SEFER Bu sefere Haçlı seferi denilmemesi daha doğrudur. Çünkü bu sefere iştirak eden Haçlılar gemilere bindikten sora Kudüse gidecek yerde yine hıristiyanların idaresi altında bulunan İstanbula geldiler. Burasını yağma ettiler ve burada bir *Lâtin İmparatorluğu* kurdular. Papanın aforozlarına kulak asmadılar. Fakat bu Lâtin İmparatorluğu da çok sürmedi. Bulgarların ve Bizanslıların hücumlarile yıkıldı.

HAÇLI ORDULAR SEFERLERİ ve YÜRÜYÜŞ YOLLARI

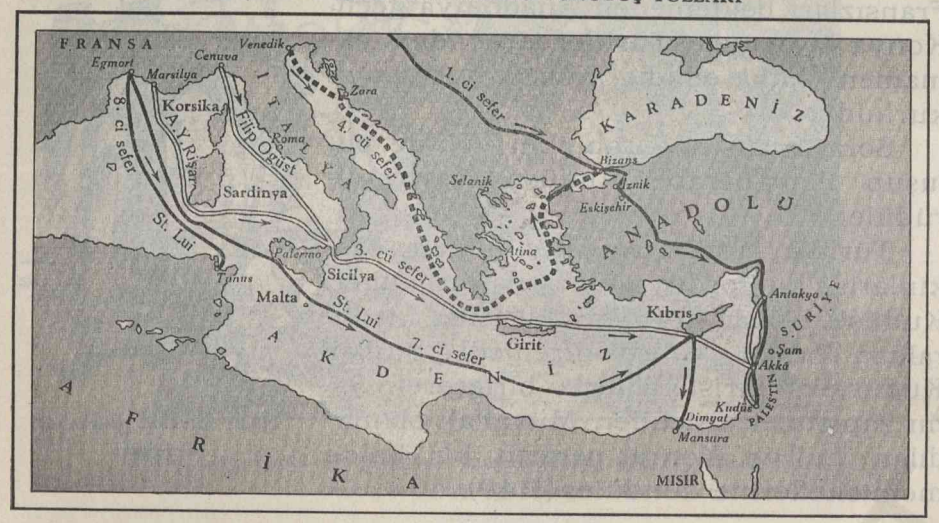

SON HAÇLI SEFERLERİ Beşinci ve altıncı Haçlı seferleri hiçbir ehemmiyeti haiz değildirler.

Yedinci ve sekizinci Haçlı seferleri, Fransa Kıralı *Sen Lui* tarafından idare edildi. Mısırda Dimyatı zaptettiler. Fakat Sen Lui Mansurede yaptığı bir muharebede ordusunun bir kısmı ile beraber esir edildi. Dimyatı geri vermek sayesinde serbest bırakıldı. Dört sene Palestinde kaldıktan sora Fransaya döndü.

Sonuncu olan *Sekizinci Haçlı Seferi* yine Sen Lui tarafından idare olundu. Fakat bu defa Kudüse gidilmedi. Akdenizde dolaşan müslüman korsanları ortadan kaldırmak için Tunus

üzerine asker yolladılar. Sen Lui orada vebadan öldü. Bu suretle bu sefer de neticesiz bitti (1270).

HAÇLI SEFERLERİNİN NETİCELERİ Haçlı seferlerine Kudüsü kurtarmak maksadile girişilmişti. Bu kadar emekler ve paralar sarfedildiği, insanlar telef olduğu halde bu maksat hasıl olmadı. Fakat Haçlı seferlerinden mühim neticeler meydana geldi. Bir kere şark ile garp âlemi biribirlerile tanıştılar. Aralarında ticarî muamele ziyadeleşti. Cenova, Venedik, Marsilya limanları çok işlek oldu. Bu limanların gemileri Şarktan Avrupaya türlü türlü baharlar, kokular, güzel dokumalar taşımağa başladılar. Asılzade hanımlar, kokular ve pomatlar kullanmaya başladılar. Senyörlerin o zamana kadar çıplak olan şatolarındaki oda duvarları, şark kumaşlarile süslendi.

Avrupalılar, büyük icatlardan olan pusulayı, kâğıdı ve top barutunu da şarkta Türklerden öğrendiler.

XXII

HARZEM DEVLETİ

(1077—1231)

Harzem, şimdiki Hıyvenin bulunduğu yerde, Ceyhun ırmağının aşağı mecrasında ve Aral gölünün (Harzem gölünün) bulunduğu yerdedir. Burası, Ortaasyanın siyasî ve medenî tarihinde eskidenberi hususî bir ehemmiyeti haizdir. Daha dördüncü asırdanberi burada bulunan hükümdarlara Harzemşah adı verilirdi. İslâm istilâsından sora da buradaki Harzemşahlar sülâlesi mevkiini muhafaza etti. Evvelâ Emevilere, sora Abbasilere ve daha sora Samanoğullarına tâbi oldular.

Garbî Türkistanda bulunmuş bir miğfer

Abbasî Halifesi Me'mun eski Harzemşahlar sülâlesine nihayet verdi ve kendisi Harzemşah unvanını aldı. Oğulları bir müddet Gazneli Mahmuda tâbi oldular.

Nihayet Gazneli Mahmut Harzemi zaptederek büyük kumandanlarından Altıntaşı Harzemşah yaptı. Altıntaşın ölümünden sora karışıklık içinde kalan Harzem, nihayet Selçuklular tarafından zaptedildi. Daha sora Moğollar garba doğru yürümeğe başlayınca Cengiz Han Harzem üzerine bir ordu sevkederek buralarını aldı.

MEDENİYETLERİ Harzemşahlar devrinde, Harzemde büyük bir ilmî ve edebî faaliyet vardı. Zengin Harzem şehirlerinde muntazam medreseler, mükemmel kütüphaneler vardı. Harzemşahlar bütün Türk hükümdarları gibi âlimleri daima himaye ediyorlar, saraylarında ilim meclisleri kuruyorlardı. Bunların himayesi altında Harzemde birçoğu neslen Türk olan büyük acem şairleri yetişmiştir.

Harzemşahlar Devletinde ordu ve saray lisanı olan türkçe, edebiyat lisanı olarak ta epey mühim bir mevki kazanmıştır. Harzemşahlar devrinde bazı mühim türkçe eserler de yazılmıştır.

XXIII

TÜRK-MOĞOL İMPARATORLUĞU

Türk-Moğol İmparatorluğunu kuran *Temuçin* (Cengiz) dir. Temuçin 1155 te doğdu. Kendisi beylerden olmakla beraber babasından Temuçine hiçbir şey kalmamıştı. Sırf kendi şahsiyetinin kuvvetile bir mevki sahibi olmuştur.

Temuçin, şarkî ve garbî Moğolistandaki bütün kabileleri hükmü altına aldı. Bir kurultay topladı ve bu kurultayda Cengiz unvanını aldı. Bu suretle devletin esasını kurmuş oldu (1206).

Cengiz çok büyük bir devlet adamı idi. Az zamanda sağlam bir idare kurmaya ve inzıbatı çok kuvvetli bir ordu vücuda getirmeğe muvaffak oldu. Uygurlardan, müslüman Türklerden ve Çinlilerden her türlü harp levazımı ve muallimler getirtti. Bu suretle kuvvetlendikten sora, evvelâ Şimalî Çindeki *Kin İmparatorluğu* ile çetin bir muharebeye girişti. Uzun süren bu harplerden sora Çinlilerin payitahtı olan Pekini de zaptetti.

Şarktaki bu zaferlerden sora, sıra garba gelmişti. Karahataları, Harzemlileri mağlûp etti. Cengiz orduları, yalnız Harzemşahlar İmparatorluğunu yıkmakla kalmadılar; istilâlarını daha çok uzak sahalara kadar ilerlettiler.

Moğolistanda otararak şark ve garptaki istilâ hareketlerini idare eden Cengiz öldüğü sırada (1227) Türk-Moğol orduları her tarafta fütuhata devam ediyorlar, İmparatorluk hudutlarını genişletiyorlardı. Cengiz İmparatorluğu yeryüzünde kurulan devletlerin en genişi idi *(Renkli Harita - 13.)*

Cengiz daha sağlığında, oğullarına muayyen sahalar ayırmıştı. İmparatorluk eski merkeziyetini kaybettikten sora

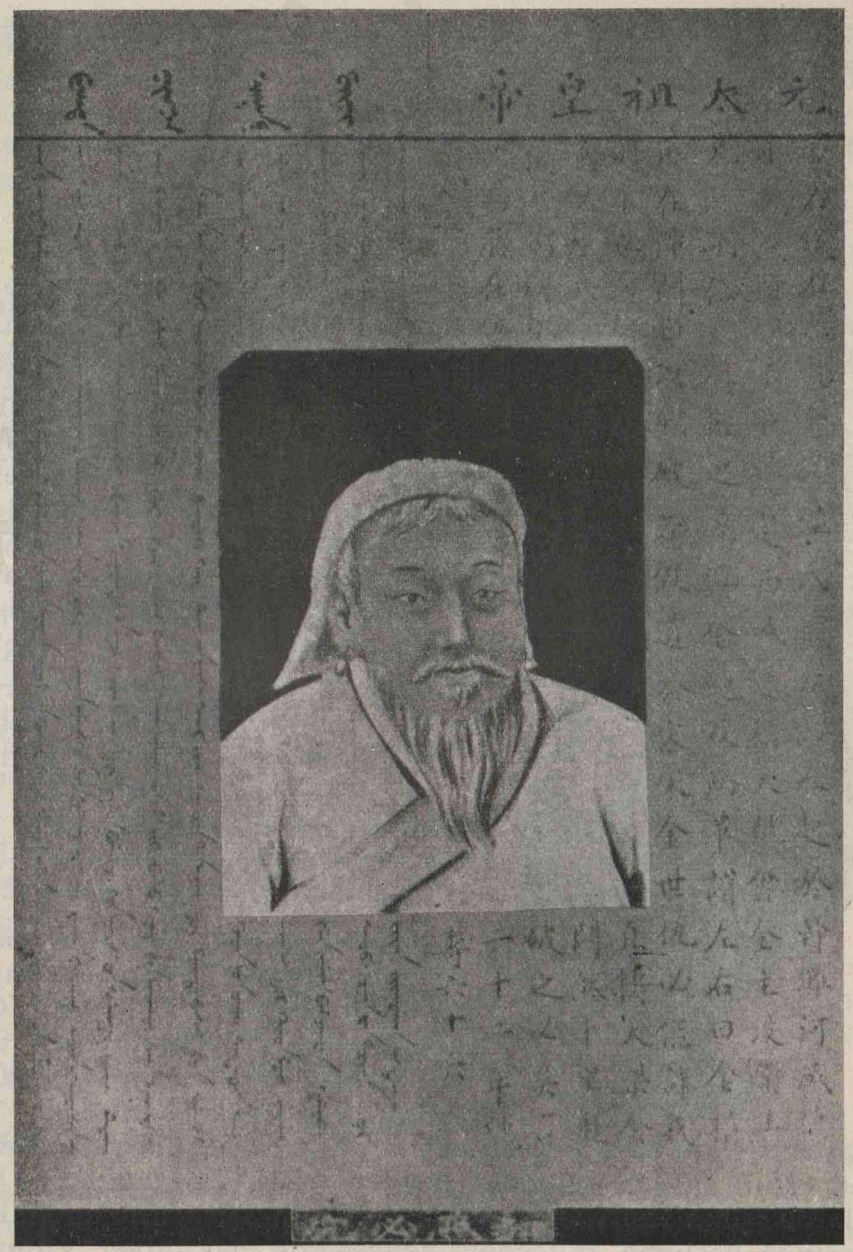

Cengiz Han

"1155 te doğmuş, 1206 da imparator olmuş, 1227 de ölmüştür. Bu resim Pekin sarayındaki imparatorlar albümünden alınmıştır."

bazan biribirine son derece rakip dört büyük İmparatorluk meydana geldi ki, onlar da şunlardır:

1. Çinde Türk-Moğol İmparatorluğu.
2. Türkistan İmparatorluğu.
3. Kıpçak İmparatorluğu.
4. İranda Türk-Moğol İmparatorluğu.

Bunları şimdi kısaca gözden geçirelim:

Kubilây ve Çinde Türk-Moğol İmparatorluğu. Kubilây Çindeki en kuvvetli Türk - Moğol ordusunun başında bulunuyordu. Bu kumandan bir kurultay toplayarak kendisini Büyük Kaan intihap ettirdi. Pekini payitaht yaptı. Kubilây bu harap ve eski şehri imar ederek burada saraylar, devlet daireleri, parklar, kanallar, yollar yaptırdı.

Kubilây yirmi sene uğraşarak cenubî Çini zaptetti ve Suang sülâlesinin hakimiyetine nihayet verdi. Bütün Çinin yegâne meşru İmparatoru oldu. Kubilây sülâlesi Yuen sülâlesi adını alarak Çin tarihinde parlak bir devir açtı. Fakat bu sülâle soraları yavaş yavaş çinlileşti ve kuvvetten düştü.

Çagatay sülâlesi. Türkistan İmparatorluğu. Cengiz, Şarkî ve Garbî Türkistan ile şarkî İranı oğlu Çagataya vermişti. Çagatayın torunları burada bir Ortaasya İmparatorluğu kurdular. Bunlardan Tamaşirin isminde biri 1326 da tahta geçti. Tamaşirin, islâmiyeti kabul ederek Alâeddin lâkabını aldı. Bundan sora buralarda islâm tesiri arttı. Fakat hanlarla Türk kumandanları arasında başlıyan mücadele neticesinde hakimiyet kumandanların eline geçti.

Kıpçak İmparatorluğu. Altınordu. Bu İmparatorluk Karadenizin şimalinde, bugünkü Ukraynadan Aral gölüne (Harzem de-

nizine) kadar uzanan sahada kurulmuştur. Cengiz sağlığında buralarını oğlu Cuciye vermişti. Cucinin oğlu Batu Han Kıpçakta büyük bir İmparatorluk kurdu. Batu Volga Bulgarlarını ve Kıpçak Türklerini hakimiyeti altına aldı. Batunun kurduğu bu devlete Altınordu devleti denir.

Batunun haleflerinden Berke Han islâmiyeti kabul etti. İrandaki Türk-Moğol İmparatorluğunu kurmuş olan Hulâgû ile Berke Han arasında çok şiddetli kavgalar oldu. Sora taht kavgaları yüzünden Altınordu Devleti zayıf düştü. Toktamış zamanında tekrar kuvvetlendi. Toktamış Rusları mağlûp ederek Moskovayı zaptetti (1382). Fakat Toktamış Timur ile yaptığı harplerde birkaç defa yenildi. Nihayet ecnebi memleketine kaçarak orada öldü (1406).

İran Moğol-Türk İmparatorluğu. İlhanlılar. Bu İmparatorluk Cengiz sülâlesinden Hulâgû tarafından kurulmuştur. Hulâgû iptida İranda yerleşti. Sora Bağdadı da zaptederek son Abbasi Halifesini öldürttü. Daha sora bütün İran, Mezopotamya Cenubî Kafkasya, Anadolu Hulâgûnun hakimiyeti altına girdi. Hulâgû, islâmiyeti kabul etmiş olan Berke Hanla da çetin muharebelerde bulundu. Fakat bu harpte mağlûp olduğundan geri çekildi. Hulâgûnun kurduğu bu devlete İlhanlılar Devleti denir.

Hulâgûdan sora gelen Hanlar içinde meşhur olanı Gazan Handır. Gazan Han müslüman dinini kabul etti ve Mahmut adını aldı. Bundan sora müslümanlık İlhanlılar arasında süratle yayıldı.

İlhanlılar Devletinin büyüklüğü uzun zaman sürmedi. Kumandanlarla Hanlar arasındaki ihtilâflar yüzünden İmparatorluk parçalandı. İlhanlıların hakimiyeti altında yaşayan mahallî sülâleler istiklâl kazandılar.

MEDENİYET

Türk-Moğol devri, medeniyet tarihi için çok mühim bir devirdir. Çinden Akdenize kadar bütün Asyanın Türk-Moğol hakimiyeti altına geçmasi, Avrupa ile Çin ve Hint arasındaki ticaret yollarını tekrar açmıştır. Bu sayede İmparatorluk dahilinde ticaret çok ilerlemiş; büyük şehirler tesis edilmiştir.

Türk-Moğol İmparatorluğunun dikkate alınmağa değer bir hadisesi de, Cengiz evlâtlarının müslümanlığı kabul et-

meleridir. Çin müstesna olmak üzere müslümanlık İmparatorluğun her tarafına yayıldı.

Cengiz istilâsı, iptida ilim ve san'at hayatına ağır bir darbe indirmişti. Fakat bu istilâ devri geçtikten sora hükümdarlar ilim ve san'ati himaye etmeğe ve saraylarına âlimleri, şairler toplamağa başladılar. İlhanlıların sarayında toplanan âlimler ilk defa olarak bir cihan tarihi yazdılar.

Türk - Moğol devrinde Türk lisanı Garbî Asyada yayıldı. Muhtelif ilmî ve edebî Türkçe eserler yazıldı.

XXIV

MISIR - SURİYE TÜRK DEVLETLERİ

Daha Abbasiler zamanında Suriye ve Mısırdaki askerî kuvvetler arasında Türkler mühim bir ekseriyet teşkil ediyorlardı. Evvelce anlattığımız gibi burada Tulunlular Devletinin kurulması, buralarda Türklerin ehemmiyetini arttırdı.

Fatimiler Devleti, Mısır ve Suriyede hâkim olduktan sora da Türklerin bu ehemmiyeti devam etti. Fatimilerin ordularında yalnız Türklerden mürekkep askerî kıta'lar mevcuttu.

Her halde daha Selçuk İmparatorluğunun kuruluşundan evel, Mısır ve Suriyedeki Türkler, Fatimî ordularında ve devlet teşkilâtında, bir nevi askerî aristokrasi teşkil etmek üzere, oldukça ehemmiyet kazanmışlardı. Selçuk İmparatorluğunun kuruluşundan sora garba gelen kuvvetli Oğuz kütleleri sayesinde Suriyede Türkler büsbütün çoğaldılar.

Büyük Selçuk İmparatorluğu parçalandıktan sora Musul ve İmadeddin Zengi ile oğlu Nurettin Haçlılara karşı büyük zaferler kazandılar.

Halep ve Şam Atabeyi olan Nurettin, Haçlıların Türkler ve alelûmum müslümanlar için nekadar büyük bir tehlike teşkil ettiklerini takdir ediyordu. Nurettin, Haçlıları Kudüsten çıkarmak için bir plân tertip etti. Bu plân mucibince, bir taraftan Haçlıları cenuptan ve cenubugarbîden sıkıştırmak için, oralarda hüküm sürmekte olan Fatimî halifelerini oralardan kaldırmak icap ediyordu. Diğer taraftan bütün müslüman memleketlerinin maddî kuvvetlerini haçlılara karşı çevirmek lâzımgeliyordu.

Nureddin bu iki vasıtanın her ikisini de elde edebilmişti. Ancak asıl gayeye ermek, yani Kudüsü almak işi Salâhaddin Eyyubi'ye nasip oldu. Lâkin Suriyenin, Palestinin, Kudusün istirdadı plânını hazırlamak ve bir kısmını tatbik edebilmek şerefi Zengi oğlu Nurettine aittir.

Mısırda Fatimiler Devleti yıkılarak Salâhaddin Eyyubi tarafından Mısır ve Suriyeye hâkim büyük bir Türk Devleti kuruldu. Gerek bu devlet zamanında, gerek onun yerine kaim olan Memlûkler İmparatorluğu zamanında, Mısır ve Suriyede maddeten ve manen daima Türk nüfuzu hâkim olmuştur.

A. EYYUBİLER DEVLETİ

(1174 — 1250)

Eyyubiler Devleti 1174 tarihinde *Eyyup oğlu Salâhaddin* tarafından kurulmuştur. Bunun için bu devlete Eyyubiler Devleti denilmiştir. O zaman Mısırda Fatimî Halifesi bulunuyordu. Fakat bunların hiçbir nüfuzu yoktu. Bütün nüfuz vezirin elinde toplanıyordu. Fatimî halifeleri şiî mezhebinde idiler. Bu hal Salâhaddinin hoşuna gitmiyordu. Bir gün Mısırda vezir olunca, ölüm halinde bulunan son Fatimî halifesini halederek hutpeyi Bağdattaki Abbasi halifesi namına okuttu. Bu suretle Fatimîler devrinde Mısırın resmî mezhebi olan şiilik ortadan kalktı, onun yerine sünnilik kaim oldu.

Kahirede bulunmuş bir cilt

Salâhaddin Mısırda mevkiini kuvvetlendirdikten sora, Mısırda istiklâlini ilân etti. Biraz daha kuvvetlenince Suriyeyi zaptetti.

Salâhaddinin hutpeyi Bağdat halifesi namına okutması halifenin hoşuna gitti. Halife ona bir menşur göndererek Mısır, Yemen, Hicaz, Palestin ve Suriyedeki saltanatını tasdik etti.

Palestindeki Haçlılarla yaptığı harpler Salâhaddine büyük bir şöhret kazandırmıştır. Salâhaddin eyice hazırlandıktan sora Palestindeki Haçlılar üzerine yürüdü. Taberiye gölü civarında Kudüs Kırallığının bütün kuvvetlerini mahvetti. Üç ay sora da Kudüsü aldı. Bu suretle Haçlı harplerinden garp hıristiyanlarının elde ettikleri neticeler mahvolmuştu. Salâhaddinin bu büyük zaferi, Üçüncü Haçlılar harbine sebep olmuşsa da, bu da vaziyeti esaslı bir surette değiştirememiştir.

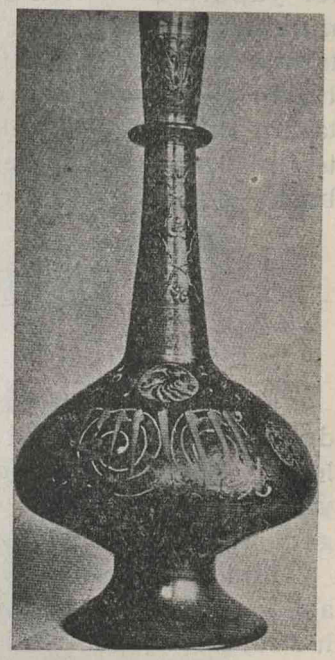

Suriyede bulunmuş bir ibrik

Salâhaddinin tarihteki rolü çok mühimdir. Salâhaddin Nilden Fırata kadar olan islâm dünyasını Türk hakimiyeti altında birleştirdi. Bu sayede Haçlıların Palestinde tutunmalarına ve yerleşmelerine mâni oldu. Eyyubiler olmasaydı, Haçlılara karşı Mısır ve Suriyenin müdafaası kabil olamazdı.

Salâhaddin daha ölmeden evel, Devletini kardeşi ve çocukları arasında taksim etmişti. Ölümünden sora bunlar arasında kavgalar başladı. Nihayet diğer yerlerde olduğu gibi nüfuz Mısırda da Türk kumandanlarının eline geçti.

1250 senesinde Türk kumandanı Aybey, sultan unvanını aldı ve Eyyubilerin Mısırdaki hakimiyetine nihayet verdi. Bununla Mısırda Türk Memlûkler devri başladı.

MEDENİYET Mısırdaki Eyyubiler Devleti Büyük Selçuk İmparatorluğunun bir şubesi olduğu için, idare ve ordu teşkilâtı Selçukluların ayni idi. Oğuz Türklerinden mürekkep olan orduda ve sarayda türkçe konuşulu-

yordu. Selçuk İmparatorluğunda mevcut olan askerî timarlar sistemi Mısırda da tatbik olundu. Bundan başka Türk memlûklerinden askerî kıt'alar da teşkil edildi.

Eyyubi Devletile, Mısırda ve Suriyede medeniyet noktasından yeni bir devir açıldı ki, buna doğrudan doğruya Türk Devri demek lâzımdır. Bu devirde vücuda gelen bütün mimarî eserlerinde Türk ruhu gayet barizdir.

Eyyubi hükümdarları, Mısırda kanallar açtırarak ve setler yaptırarak çiftçiliği ilerlettiler. Garp devletlerile ticaret muahedeleri yaparak ticareti ve sanayii ileri götürdüler. Her tarafta mektepler, kütüphaneler, hanlar yaptırdılar. Haçlılar Harbi esnasında, Avrupalılar, bu Türk medeniyetinden birtakım iktibaslarda bulundular. Eyyubiler devri, medeniyet tarihi noktasından, Selçuk devrinin parlak bir devamından başka bir şey değildir.

B. MISIRDA MEMLÛKLER DEVRİ (1250 — 1517)

Eyyubi hükümdarları, çoğu Oğuz ve Kıpçak Türklerinden mürekkep askerî kıt'alar ve muhafız alayları teşkil ederlerdi. Bunlar arasında cesaret ve zekâlarile yükselenler, yavaş yavaş devletin en büyük askerî ve idarî mevkilerine geçerler, büyük nüfuz kazanırlardı.

Mısırdaki son Eyyubi hükümdarları zamanında bu Türk askerlerinin ve onların başında bulunan kumandanların nüfuzu pek çoğaldı. Hakikî hakimiyet onların eline geçti. Bunlar arasında yetişen *Aybey* ismindeki Türk kumandanı, Eyyubiler hakimiyetine nihayet verdi. Sultan unvanını alarak Mısırda Memlûkler İmparatorluğunu kurdu. Bunu kuran Türk askerleridir. Bu askerler arasında zekâları ve cesaretleri ile kendini gösterenlerden birisi Sultan intihap olunuyordu. Sultanlığın babadan oğula kalması pek nadirdi.

Memlûkler iki buçuk asırdan fazla bir müddet Mısırda ve Suriyede hâkim oldular. Bu müddet zarfında, İlhanlılar tarafından Mısır ve Suriye üzerine yapılan müteaddit hücumları defettiler. Suriyedeki Haçlıların son bakıyelerini temizlediler. Haçlıların himayesinde kurulmuş olan Küçük Ermenistan Kırallığını da ortadan kaldırdılar.

Memlûkler İmparatorluğunun hudutları en ziyade genişlediği zaman şöyle idi: Garpta Bingazi çölü, cenupta Nubi kıt'ası, vardı. Suriye hudutları şarkta Fırata, şimalde Toroslara, cenupta Arabistan çöllerine kadar uzanıyordu. Mekke ve Medine Memlûk Sultanının hakimiyeti altında idi *(Renkli Harita-14)*.

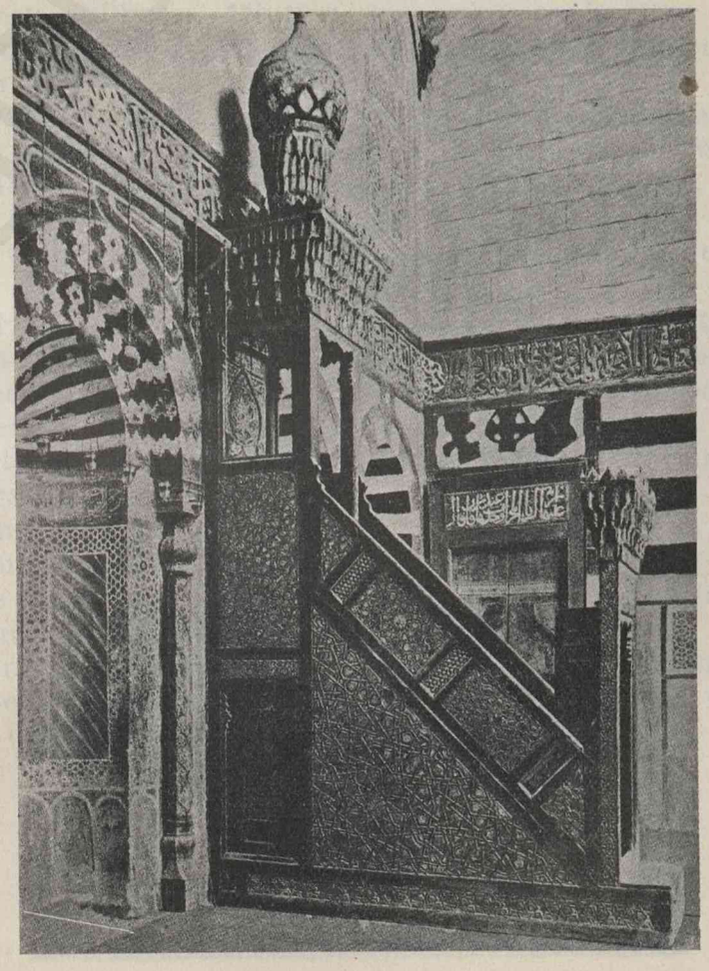

Kahirede Kayıtbay camiinin mihrabı

Mütemadi harpler, dahilî mücadeleler, kumandanlar arasındaki rekabet ve ihtiraslar Memlûk saltanatını zayıflatmıştı. Son zamanlarda devletin maliye ve para işleri de bozulmuştu.

Memlûkler, İlhanlılara ve bir aralık Timura karşı memleketi korumaya çalıştılar. Fakat Memlûkler için en büyük tehlike Osmanlılar tarafından geliyordu. Bayazıt II. ile Memlûkler arasındaki harpler, Memlûklerin muvaffakıyetile neticelendi. Fakat bundan sonra başlayan Yavuzun hücumlarına karşı duramadılar.

Kahirede Kayıtbay cam'i ve türbesi

Yavuz, Mercidabık meydan muharebesini kazandıktan sora Suriyeyi zaptetti (1516).

Bu muzafferiyetten sora Yavuz Mısır üzerine yürüyerek Kahireye girdi ve Memlûkler Devletine nihayet verdi (1517).

MEMLÛKLERİN MEDENİYETİ

Memlûkler devrinde Mısır ve Suriye medeniyet itibarile çok yükseldi. Çiftçiliği ilerletmek için Mısırda arklar açıldı, setler yapıldı. Sanayii ileri götürmek için de çok çalışıldı. Ticaret ziyadeleşti. Bilhassa Hintten Avrupaya sevkedilen mallar Mısırdan geçiyordu. Memlûkler bu mallardan gümrük alıyorlardı.

İmparatorluğun bu kadar bol varidata malik olması neticesinde büyük bir inşa ve imar faaliyeti başladı. Mısır ve Suriyede muazzam binalar vücuda getirildi. Kahire, Halep ve Şam kaleleri, Türk mimarlarının birer şaheseridir. Ayrıca birçok türbeler, çeşmeler, medreseler, hamamlar, camiler hep bu devrin yadigârıdır. Kahirede Sultan Kalavun camisi, Sultan Hasan Camisi, Sultan Barkukun türbesi, Sultan Kayıtbayın türbesi ve camisi Memlûk saltanatının şaheserleridir. Memlûkler devrinde Mısır ve Suriyede tunç, bakır ve cam işleri, oymacılık, dokumacılık çok ilerlemişti.

Devletin resmî posta teşkilâtı çok düzgündü. Suriye ile Mısır arasında güvercin postaları bile vardı.

Memlûkler devrinde Mısır ve Suriyede eserlerini arapça yazan birçok Türk âlim ve müverrihleri yetişmişti. Fakat ordu ve saray lisanı türkçe olduğu için, bu devirde Türk dili Mısır ve Suriyede büyük ehemmiyet kazanmıştı.

Mısır ve Suriyede Memlûkler devri, Türk kültürünün sair şubeleri gibi Türk lisan ve edebiyatı için de bir inkişaf devresi olmuştur.

XXV

ORTAZAMANLARDA ANADOLU TÜRK DEVLETLERİ

A. SELÇUKLARIN ANADOLUYU İSTİLÂSI

Horasan ve İranda yerleşen Selçuk Devleti, Maveraünnehirden mütemadi surette gelen oğuz kabilelerini garp hudutlarına göndermek ve onları yeni zaptedilecek memleketlere yerleştirmek siyasetini takip ediyordu. Tuğrul Bey Selçuk kumandanlarının idaresi altında büyük Oğuz kuvvetlerini Azerbaycan, Elcezire, Cenubî Kafkasya fütuhatı için garba göndermişti. Daha evel bu taraflara gelen Oğuzlar da bu kuvvetlere katıldılar. Bizanslılar fena halde sıkışmağa başladılar.

MALAZGİRT ZAFERİ VE NETİCELERİ

Anadoluyu tehdit eden bu Türk tehlikesinden kurtulmak için İmparator, Bizansın bütün kuvvetlerini topladı. Iki yüz bin kişiye yakın ordusu ile Selçuk İmparatorluğuna kat'î bir darbe indirmek istiyordu. Ordusunu toplamaya vakit bulamayan Alp Aslan sulh teklifinde bulundu ise de mağrur İmparator bunu kabul etmedi. Alp Aslan 20—30 bin kişilik küçük ordusile harbi kabule mecbur oldu. 26 ağustos 1071 de Malazgirtte vukua gelen büyük harp Alp Aslanın kat'î galebesile neticelendi. Bizans İmparatoru esir düştü. Alp Aslan İmparatora karşı çok alicenaplık gösterdi. Onu serbest bıraktığı gibi, rakiplerini ezerek tekrar İmparatorluk tahtına geçebilmesi için yanına askerî bir kuvvet te verdi.

Fakat Bizanslılar arasında müthiş bir tefrika başlamış, dahilî harp bütün şiddetile baş göstermişti. Bizansın son bir

gayretle çıkardığı büyük ordu Malazgirtte mahvolmuş, bütün Anadolu Türkler karşısında adeta müdafaasız kalmıştı. Bu zaferden birkaç ay sora Türk süvarileri Üsküdara kadar geldiler.

Alp Aslan Kızılırmağa kadar olan memleketleri, maiyetindeki Türkmen emîrlerine taksim etti. Onlar da Anadolunun bu zamanki vaziyetinden istifade ederek birtakım beylikler kurdular. Bunların en mühimleri Saltuklar, Mengüçler, Danişmentlilerdir.

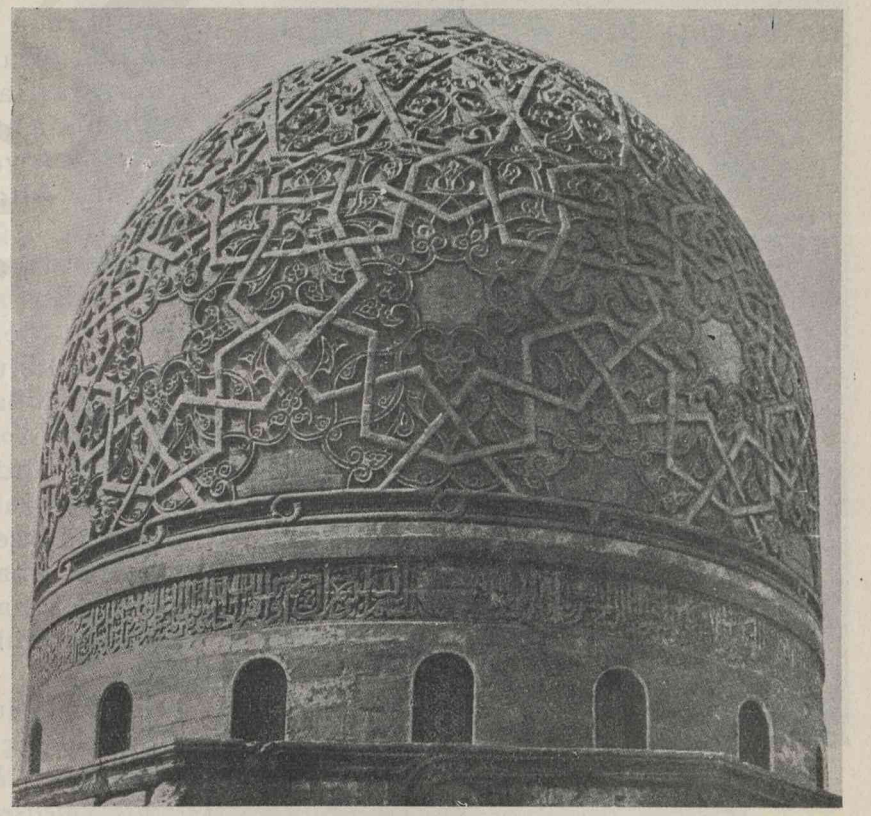

Kahirede Kayıtbay türbesinin üst tarafı

Danişmentliler Devleti, Türkmen beylerinden Danişment Gazi tarafından kurulmuş ve yüz sene kadar sürmüştü (1071-1177). Bu devletin merkezi Sıvas şehri idi. Amasya, Çankırı, Çorum, Malatya şehirleri de buna dahil idi. Danişmentliler Bizanslılara ve Haçlılara karşı mühim muvaffakıyetler kazanmışlar ve Anadoluda birçok san'at eserleri bırakmışlardır.

B. ANADOLU SELÇUK İMPARATORLUĞU (1077—1308)

Alp Aslanın yerine oğlu Melikşah tahta geçince, Selçuk torunlarından Süleyman isminde birini Bizanslılarla harbe memur etti. Anadoludaki bütün Türkmen kuvvetlerinin kumandasını ona verdi.

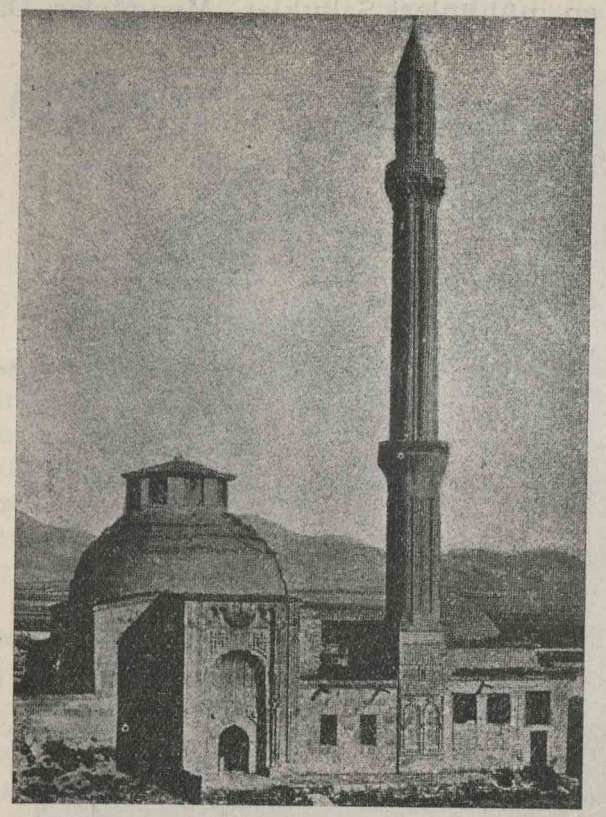

Konyada ince minare *(Yıkılmadan evel)*

Bu sırada Anadoluda Bizans kumandanları arasında dahilî harpler kuvvetlenmişti. Ahali vergilerin ağır yükü altında eziliyordu. Bu sebeplerden dolayı Anadolunun fethi kolaylaşmıştı. *İsak Komnenos* kumandasındaki Bizans ordusu Kayseri civarında mağlûp ve kumandanı esir edildi (1073).

İmparatorluk tacını ele geçirmek istiyen *Nikeforus Melisenis* Süleymanla ittifak ederek Türk kuvvetlerinin zaptedeceği yerleri ona bırakmağa razı oldu. İşte bu fırsattan istifade eden Süleyman, yalnız Orta Anadoluyu değil Garbî Anadolunun mühim bir kısmını ele geçirdi. Alaşehir, İzmir, İznik gibi mühim merkezler artık Türklerin elinde idi (1081).

Süleyman bundan sora şarka döndü. Antakyayı zaptetti. Fakat Halebi almak için yaptığı haprte mağlûp oldu ve öldü.

ANADOLU SELÇUK İMPARATORLUĞUNUN KUVVETLENMESİ

Süleyman öldükten sora, Büyük Selçuk İmaparatoru Melikşah Antakyaya kadar gelerek Anadolu ve Suriye işlerini tekrar yoluna koydu. Süleymanın henüz küçük olan oğlu Kılıç Aslan I. i Iraka götürdü.

Kılıç Aslan büyüdükten sora, Selçuk İmparatoru onu

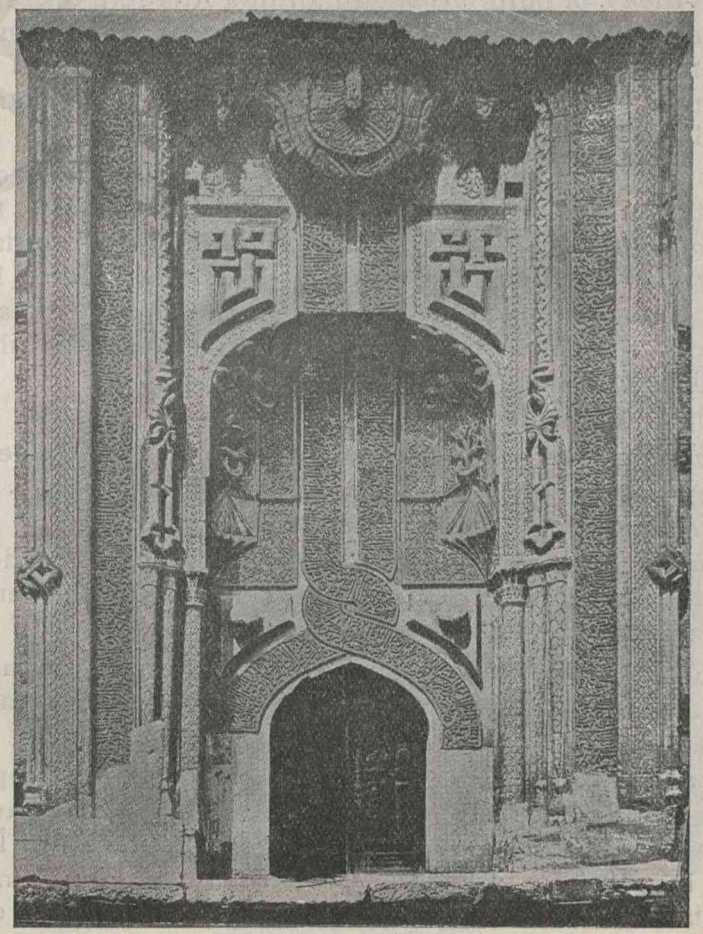

Konyada İnce minarenin ön tarafı ve kapısı

Anadoluya yolladı. Kılıç Aslan, yine İznik merkez olmak üzere babasının devletini tekrar kuvvetlendirdi.

Kılıç Aslan I. zamanında Haçlılar seferi başladı. Bizanslılar bu fırsattan istifade ederek kaybettikleri yerleri geri almıya kalktılar. Kılıç Aslan Haçlılarla ve Bizanslılarla birçok harpler etmek mecburiyetinde kaldı. Payitahtı olan İznik şehri Bizanslıların eline düştü. Fakat bu kahraman hükümdar, Danişmentlilerle birleşerek, Haçlı sürülerini Anadoluda büyük mağlûbiyetlere uğrattı.

Kılıç Aslan I. in oğlu *Mes'ut* zamanında Anadolu tekrar Haçlı ordularının hücumuna uğradı. Sultan Mes'ut, Haçlıların başında bulunan Alaman İmparatoru Konradın ordusunu Tarsus geçitlerinde mağlûp etti. Fransa Kıralı Lui VII. kumandasındaki orduyu da perişan etti.

Sultan Mes'uttan sora yerine *Kılıç Aslan II.* geçti. Bu zat Anadolu Türklerini kendi hakimiyeti altında topladı. Fakat Bizans İmparatoru Manüel Komnenos bundan hiç hoşlanmıyarak Kılıç Aslan üzerine yürüdü. Harp Bizanslıların müthiş bir bozgunluğu ile neticelendi. Niksar üzerine yürüyen diğer bir Bizans ordusu da perişan edildi. Artık bundan sora, Anadolu Selçuk İmparatorluğu için Bizans tehlikesi kalmadı.

Kılıç Aslandan sora, Konyada Selçuk tahtına geçen *Gıyaseddin Keyhusrev, İzzedain Keykâvus I., Alâeddin Keykubat I.* devirlerinde Anadolu Selçuk Devleti çok yükseldi.

Keyhusrev I. kudretli bir hükümdardı. Cenubî Anadolunun çok mühim bir limanı olan Antalyayı zaptederek Venediklilerle ticarî münasebetlere girişti.

İzzeddin Keykâvus I. Trabzon Rum İmparatorluğundan Sinobu aldı. Bu sayede Karadeniz ticareti için de bir liman tedarik edilmiş oldu.

Alâeddin Keykubat I. devrinde Anadolu Selçuk İmparatorluğu en haşmetli devrine vâsıl oldu. Eyi bir idare adamı, tedbirli bir kumandan, mahir diplomat olan Alâeddin, İmparatorluğu büyülttü ve yükseltti. Akdeniz kıyılarında Ermenilere ait müstahkem mevkileri zaptetti. Bunlardan Antalya civarındaki *Kandelor*u tahkim ederek ve yeni binalarla süsleyerek ismini *Alâiye* ye çevirdi ve burasını kendisine kışlık merkez yaptı. Ermenileri senelik vergiye bağladı. Şarkta da Erzurum, Erzincan ve Harputu almak suretile İmparatorluğun hudutlarını genişletti.

Gıyaseddin Keyhusrev I., İzzeddin Keykâvus I., Alâeddin Keykubat I. devirleri yalnız siyasî ve iktisadî noktalardan değil, medeniyet tarihi noktasından da Anadolu Türklerinin en parlak zamanıdır. En meşhur Selçuk abideleri bu devirde meydana gelmiştir.

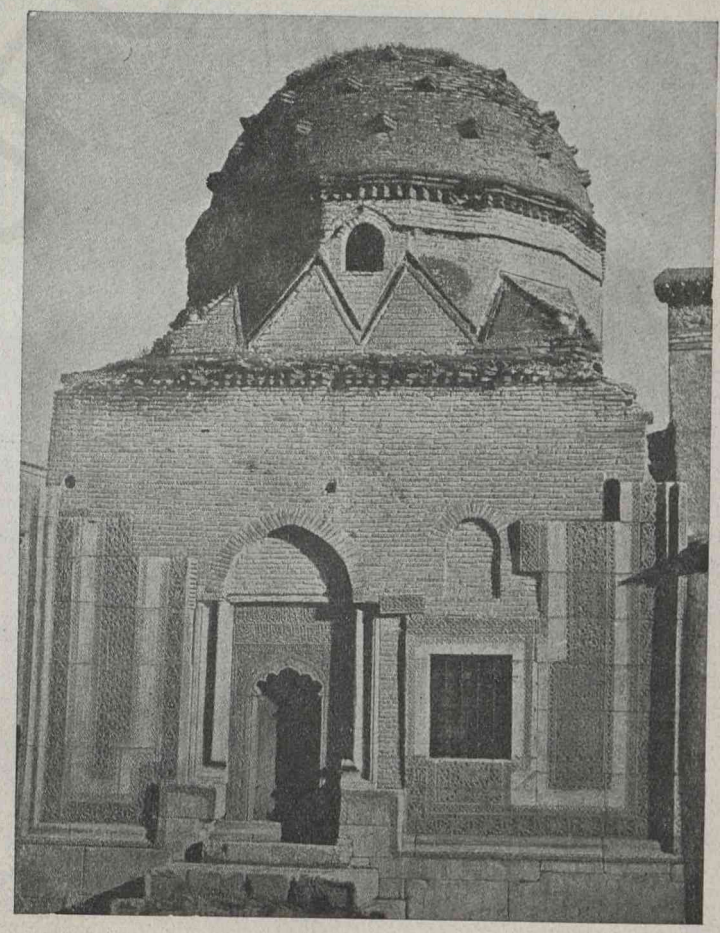

Konyada bir Selçuk eseri

Alâeddin Keykubat I. Eyyubilerle hoş geçinmek niyetinde olduğundan onlardan bir kızla evlenmişti. Bu karısından doğan küçük oğlunu veliaht yapmıştı. Fakat Alâeddin öldükten sora, vasiyetini tutmadılar. Büyük oğlu Gıyaseddin Key-

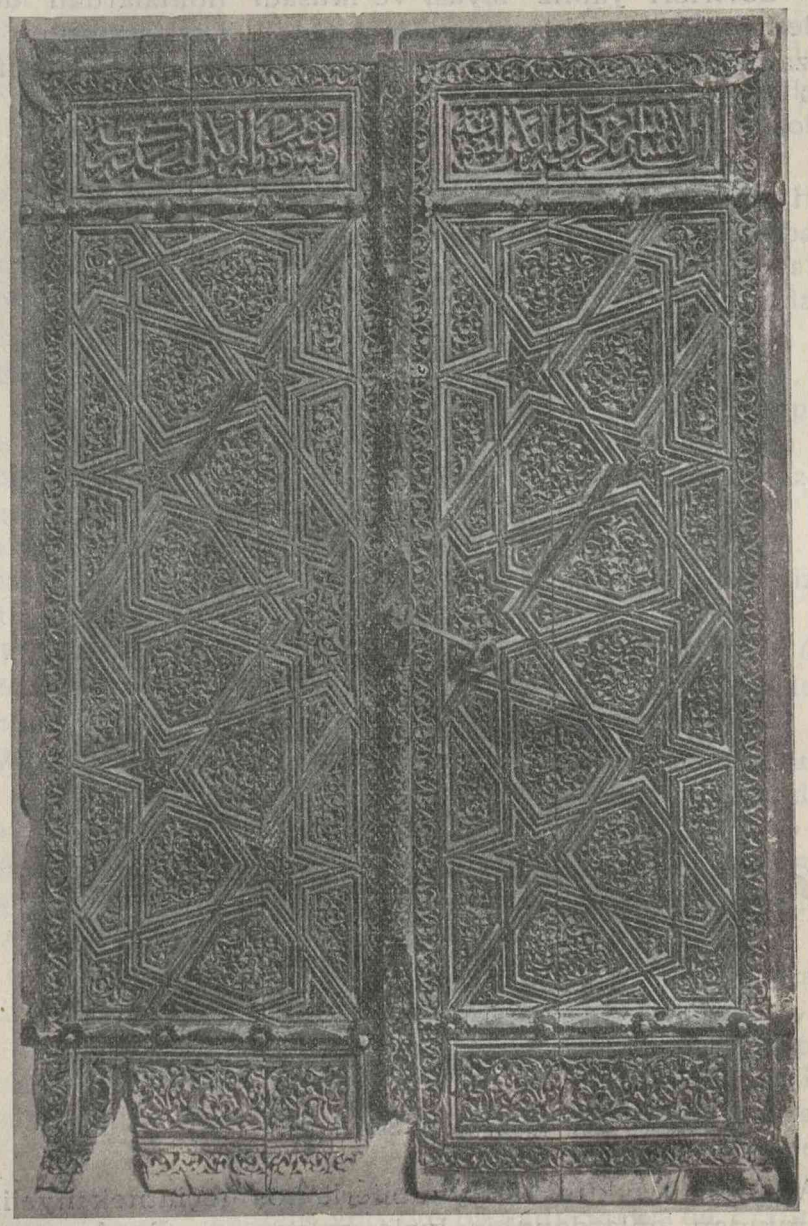

Konyada Selçuk eserlerinden bir kapı

kâvus II. tahta çıktı. Hatta Eyyubi ailesine mensup küçük oğlunu veliaht yapmasından müteessir olan Gıyaseddin Keyhusrevin, babasını zehirlediği de rivayet olunmaktadır.

Gıyaseddin Keyhusrev II. zamanında işler geri gitmeğe başladı. Bu sırada Selçuk Devleti şarkta yeni ve büyük bir tehlike karşısında kaldı: Gittikçe sınırlarını genişleten Moğollar Selçuk memleketleri üzerine de yürümeğe başladılar.

Bayçu kumandasında bir Moğol ordusu, Selçuk kuvvetlerini yenerek Erzurumu aldı. Bunun üzerine Keyhusrev II. bir ordu toplayarak Bayçu üzerine yürüdü. Fakat intizamdan mahrum Selçuk ordusu Sıvasın 60 kilometre kadar şarkında bulunan Köse dağında fena halde bozuldu (1243). Sıvas müdafaasız teslim oldu. Kayseri hücumla zaptedildiği için tahrip edildi ve halk kılıçtan geçirildi.

Keyhusrev II. Kösedağ harbinden sora, Moğollara karşı durmanın imkânsız olduğunu anladı. Her yıl vergi vermek şartı ile Bayçu ile sulh yapmağa mecbur oldu. Bu vergi çok bir şey tutuyordu. Büyük Hana her sene 1,200,000 altın, 500 parça sırma işlemeli ipek kumaş, 500 at, 500 deve, 5,000 koyun ve bundan başka hemen bu kıymette münasip hediyeler verilecekti. Kösedağı mağlûbiyetinden sora Anadolu İlhanlıların bir vilâyeti haline geldi. Moğollar istedikleri adamı Selçuk tahtına çıkarıyorlar, istemediklerini tahttan indiriyorlardı.

Vakıâ, Türkmen Beyleri, ötede beride İlhanlılar aleyhine isyanlar tertip ettilerse de İlhanlılar bu isyanları şiddetle bastırdılar. Bu sırada ise Selçuk hükümdarlarının nüfuzu gittikçe azalıyordu. 1308 de son hükümdarın Kayseride vefatı üzerine Selçuk Sultanlığı nihayet buldu.

Anadolu epey zamandanberi İlhanlıların kumandanları tarafından idare edilmekte olduğundan, Selçuk Sultanlığının yıkılması hiç hissedilmedi. İlhanlıların nüfuzu daha ziyade Orta ve Şarkî Anadoluda idi.

1335 senesine doğru Anadoluda İlhanlıların nüfuzu çok azalmış olduğundan Anadoludaki Türkmen beyleri yer yer istiklâllerini ilân ettiler. Bu küçük beylikler arasında da kavgalar eksik olmadı. Nihayet Osmanlılar gelip bu küçük beylikleri birer birer ortadan kaldırdılar; Anadolunun siyasî birliğini yeniden kurdular.

XXVI

ANADOLU BEYLİKLERİ

(SELÇUK FEODALİTESİ)

Selçuk Devletininin son zamanlarında Anadolunun muhtelif yerlerinde müstakil Beylikler peyda olmuştur. Bunları kısaca gözden geçireceğiz: *(Renkli Harita - 14)*

KARAMAN BEYLİĞİ Konyanın cenubundadır. Oğuz boylarından olan Karamanlılar, Akdeniz kıyılarındaki Ermenilere karşı Uç Beyi olarak yerleştirilmişlerdi. Karamanlılar Ermenilerden bazı yerler alarak memleketlerini genişlettiler.

Karaman Beyliği iki yüz sene kadar sürmüştür. Bu müddet içinde Karamanlılar İlhanlılarla ve daha sora Osmanlılarla müteaddit defalar çarpışmışlardır. En nihayet Osmanlılar Karaman Beyliğini tamamen ortadan kaldırmışlardır (1487).

Karaman kasabasında, Karamanoğullarından kalma camiler ve medreseler hâlâ mevcuttur.

GERMİYAN BEYLİĞİ Germiyan Türkleri Ankara ve Kütahya taraflarına yerleştirilmişlerdi. Bunlardan iptida hükümdar olarak gördüğümüz zat Yakup Beydir. Yakup Beyin, Aydın Bey, Saruhan Bey ve Karasi Bey Kumandalarında Garbî Anadoluya gönderdiği ordular Ege denizi kıyılarına kadar gelmişler ve Aydın, Saruhan, Karasi Hükûmetlerini kurmuşlardır.

Germiyan Hükûmeti, on dördüncü asrın ilk yarısında Anadolu Beyliklerinin en kuvvetlisi idi. Bu devletin son hü-

Ankarada Selçuklardan kalma bir cami kapısı

kümdarı İkinci Yakup Bey, hükûmetini hemşiresinin torunu Osmanlı hükümdarı İkinci Sultan Murada vasiyet etmiş ve vefatında arazisi Osmanlı mülküne ilâve edilmiştir.

MENTEŞEOĞULLARI İlk emîrlerinden Menteşe Beyin ismini alan bu beylik Selçuk varislerindendir. Bunlar Anadolunun garbıcenubisine yerleşmişlerdi. Merkezi Milâs kasabası idi. Bir aralık Ege Denizi kıyılarına yayılmışlar, hatta Rumlardan Rodosu bile almışlardı. Sora bu adayı Sen Jan şövaliyeleri zaptetmişlerdi.

Osmanlı Padişahı Bayazıt I. bu beyliğin istiklâline nihayet vermiştir (1391).

AYDINOĞULLARI Bu hükûmeti kuran Aydınoğlu Mehmet Bey, Germiyan beyinin kumandanlarındandı. Bu hükûmet, Aydın, İzmir, Tire taraflarında kurulmuştur.

Mehmet Beyin oğlu Umur Bey, kuvvetli bir donanma yaptırarak Ege ve Yunan Denizlerine hâkim olmuş, Rumeli kıyılarına, Moraya akınlar yapmıştır.

Aydınoğulları da Osmanlı istilâsına karşı duarmadıklarından hükûmetleri nihayet buldu (1403).

SARUHANOĞULLARI Saruhan hükûmetini kuran Saruhan Bey de Germiyan Beylerindendi. 1305 senesinde garba doğru gönderilen Saruhan Bey Manisayı zaptederek kendisine merkez yapmıştır. Saruhan Bey de bir donanma yaptırmış ve deniz seferlerine girişmiştir. Bazı seferleri Aydınoğullarile birlikte yapmıştır. Saruhan Beyliği yüz sene kadar sürdükten sora Osmanlı eline geçmiştir (1410).

KARASİ BEYLİĞİ Bu hükûmete adını veren Karasi Bey de Germiyan ordusu kumandanlarındandı. Bu zat Balıkesir, Edremit, Bergama taraflarını elde ederek Balıkesiri kendisine merkez yapmıştır. Karasi Bey de Çanakkale kıyılarında bir donanma yaptırmıştır. 1341 senesinde Karasi Beyliği arazisi Osmanlı eline geçmiştir.

XXVII

ANADOLU TÜRK DEVLETLERİ DEVRİNDE MEDENİYET

İDARE TEŞKİLÂTI Anadolu Selçuk Devletinin idare teşkilâtı, tamamile büyük Selçuk İmparatorluğundan alınmıştır. Merkezde divan teşkilâtı, devletin idarî, malî, askerî bütün işlerini idare eden muhtelif şubelerden terekküp eder. Divana vezir riyaset eder. Vezir hükümdarın mutlak vekilidir; devletin bütün işlerini tanzım eden odur.

Vilâyetlerdeki Selçuk şehzadelerinin maiyetinde tıpkı merkezde olduğu gibi, fakat ondan daha küçük mikyasta divan ve saray teşkilâtı mevcuttu.

ORDU TEŞKİLÂTI Anadolu Selçuk Devleti askerî teşkilâta daima büyük bir ehemmiyet vermiştir. Selçuk ordusu başlıca şu kısımlardan terekküp ederdi.

Hassa kuvveti. Sultanın şahsına bağlı idi ve daima merkezde bulunurdu.

Daimî muhafaza kuvveti. Mühim ordu merkezlerinde bulunurdu. Mıntakanın kumandanına Subaşı adı verilirdi.

Timar sahiplerine bağlı kuvvetler. Devlet ricalinden bazılarına muayyen bir arazinin timarı verilirdi. Bunlar o araziyi işleyenlerden bir vergi alırlar; buna mukabil ücretli asker beslerler; harp zamanında bu askerleri giydirirler, silâhlandırırlar ve beslerlerdi.

Ücretli askerler. Harp zamanında ihtiyaç görüldükçe ekseriyetle Türklerden ve kısmen diğer kavimlerden ücretle asker tutulurdu.

Evelce Büyük Selçuk İmparatorluğunda ve daha sora Osmanlı İmparatorluğunda gördüğümüz askerî timarlar ve

muayyen kıymette timarlara malik olanların o kıymetle mütenasip olarak asker tedarik etmeleri usulü, Anadolu Selçuk Devletinde ve bütün Anadolu beyliklerinde mevcut idi. Bu teşkilât bir nevi Türk feodalitesi demektir.

AHALİ, ŞEHİRLER VE KÖYLER Bizanslıların, Emeviler ve Abbasiler ve daha sora Selçuklularla yaptıkları harpler neticesinde Anadolu harap olmuş, şehirler boşalmış, tarlalar bakımsız kalmıştı. Selçuklular devrinde Anadolu tekrar mamur oldu. Alâeddin Keykubat I. Anadoluyu o devrin en zengin ve mes'ut memleketi haline getirdi. Konya, Kayseri, Sıvas gibi merkezlerde şehir hayatı yükseldi.

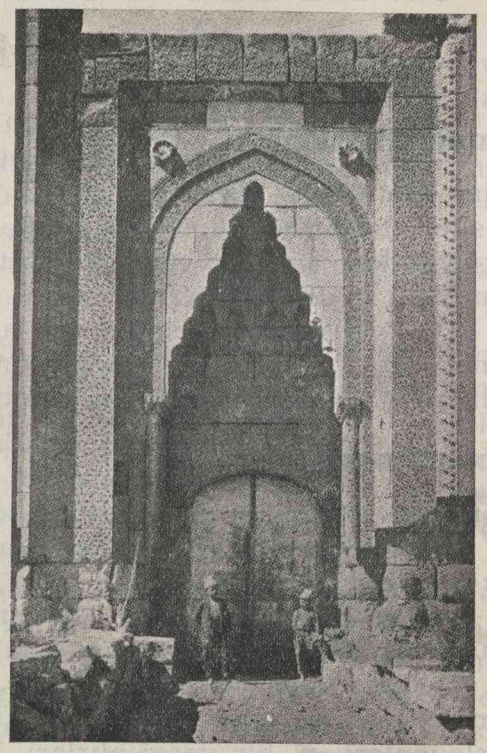

Kayseride Selçuklardan kalma bir medrese kapısı

Kuvvetli surlarla çevrilmiş olan büyük şehirlerdeki halk, muhtelif içtimaî sınıflara ayrılıyordu: din âlimleri (hocalar), devlet memurları, askerler, tacirler, zanaatçılar.

Köylüler çiftçilikle ve hayvan yetiştirmekle geçiniyorlardı. Mahsullerini civardaki şehirlere getirerek satıyorlar, çamaşır, çorap, elbise gibi ihtiyaçlarını kendi vasıtalarile temin ediyorlardı.

İKTİSADÎ HAYAT Alâeddin Keykubat I. zamanında Anadolu, iktisatça çok yükselmiş ve zenginleşmişti. Akdenizde Antalya, Alâiye limanlarile Karadenizde Sinop limanına malik olan Selçuk Devleti, İtalyan tüccarları ve gemicileri vasıtasile Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki şehirlerle ticarî münasebetlere girişmişti.

Alâeddin Keykubat I. haricî ticarete büyük ehemmiyet verdiği için, dahilî yolların emniyetini temine çok çalıştı. Kervanların muhafazası için kale kadar büyük kervansaraylar, hanlar yaptırdı. Tüccarlara birçok imtiyazlar verdi.

Kösedağ mağlubiyetinden sora Anadoluda sükûn ve asayiş bozuldu, istihsal faaliyeti kısmen azaldı. Fakat Konya, Sıvas gibi işlek ticaret şehirleri İlhanlılar zamanında da ticarî ehemmiyetlerini kaybetmediler.

İLİM VE EDEBİYAT Selçuklular zamanında Anadolunun her tarafında medreseler açıldı. Bu devirde yetişen Selçuk sultanları, ilmî ve edebî yüksek tahsil görmüş insanlardı. Bundan dolayı Anadoludaki ilim ve san'at hareketlerini himaye ederlerdi. Cengiz ordularından kaçan birçok Türk âlimleri, şairleri Anadoluya gelip yerleştiler. Birçok eserler yazdılar. Bunların arasında Konyada Mevlâna Celâleddini Rumî çok büyük şöhret kazanmıştı. Mevlânanın Mesnevi adlı farsça şiir kitabı meşhurdur. Mevlâna Celâleddin, halis bir Türk olmakla beraber, eserlerini o zamanın modasına göre, farsça yazıyordu. Onun türkçe eserleri pek azdır.

Kayseride döner kümbet

Devlet dairelerinde de arapça ve farsça kullanılıyordu. O devirde edebî ve tarihî eserler farsça yazılıyordu. Bununla beraber, halk arasında dolaşan saz şairleri de eksik değildi. Ozan denilen Oğuz halk şairleri ellerinde kobuzlarile halk toplantılarında ve orduda kahramanlık destanları terennüm ediyorlardı.

On dördüncü asırda, saraylarında acem kültürüne fazla mevki veren Selçuk Devleti yerine, Anadolunun muhtelif yerlerinde müstakil beyliklerin kurulması, Türk diline büyük bir ehemmiyet verdirdi. Yine Türklerin Arap ve Acem dilinde yazmış oldukları eserlerden yüzlercesi türkçeye çevrildi. Anadoluda Türk dilile şiir yazan şairler yetişti. Türkçe, ilim ve san'at sahasında gittikçe hâkim bir dil oldu. On dördüncü asrın sonunda Anadoluda yabancı dillerin hakimiyetine nihayet verildi.

GÜZEL SAN'ATLER Anadolu Türk Devletleri, hâkim oldukları büyük merkezlerde camiler, medreseler, türbeler, hanlar, hamamlar, kaleler yaptırarak memleketi büyük san'at eserlerile süslediler. Konya, Kayseri, Sıvas, Erzurum gibi büyük merkezlerde ve sair Anadolu şehirlerinde muhtelif Anadolu Türk Devletlerine mensup hükümdarlar ve beyler tarafından yaptırılan bu abideler, asırların tahribatına rağmen, hâlâ haşmetle göze çarparlar.

Anadolu beyliklerinden bazıları da muazzam abideler vücuda getirdiler ve Selçuk devri Türk san'atini devam ettirdiler. Selçuk Saltanatının varisleri arasında en kuvvetlisi olan Karamanoğulları, sora Aydınoğulları, Menteşeoğulları muazzam mimarî abideler bırakmışlardır.

Anadolu Selçukluları devrinde vücuda getirilen san'at eserlerinde, islâm taassubuna rağmen hayvan ve insan resimleri de vardır.

Bu devirlere ait taş ve tahta oymaları, demir ve bakır işleri, çiniler, halılar, kumaşlar, işlemeler Anadolu Türklerinde bedîî zevkın nekadar yüksek olduğunu göstermektedir. Her halde Ortazaman Anadolu san'ati, Türk san'ati tarihinin çok parlak devirlerinden birini teşkil etmektedir. Anadolunun her tarafına dağılmış olan bu san'at eserlerini zamanın tahribinden korumak için çalışmak herbir münevver insan için bir borçtur.

XXVIII

MÜSLÜMAN TÜRKLER İDARESİNDE HİNT

Tarihten evelki devirlerde ve tarih zamanlarında Ortaasyada ve Afganistanda kuvvetli reisler idaresinde fütuhat ariyan muhtelif Türk kavimleri kolaylıkla Kâbil vadisi yolu ile Hindistana girmişler ve asırlarca süren devletler kurmuşlardı.

Bilhassa İran yaylâsının şark taraflarında kurulan müslüman Türk devletlerinin de Hindistanı istilâları kadar tabiî bir şey olamazdı. Müslüman Türk istilâsı Gaznelilerden Sevük Tekin ile başlar. Pencap kıt'asından başlıyarak yavaş yavaş bütün Hindistanı kaplıyan Türk hakimiyeti bu memleketin hayat ve mukadderatı üzerinde birinci derecede müessir olmuştur.

Hintte müslüman Türk hakimiyeti, 1001 den 1857 ye kadar, yani sekiz buçuk asır kadar sürer. Bu zamanı muhtelif devirlere ayırmak icap eder. Bu devirlerin başlıca hadiselerini kısaca gözden geçireceğiz.

GAZNELİLER DEVRİ Hindistanda müslüman Türk hakimiyetini kuranlar Gazne Türkleridir. Bu sülâleden olan Sevük Tekin, İndüse kadar Kâbil vadisini zaptederek Hint yolunu açtı. Gazneli Mahmut ise, Afganistan ve Hindistana on yedi sefer yaptı. Gazneli Mahmut bu seferlerde, muhtelif racaları biribiri ardı sıra mağlûp ederek Ganj vadisinin orta kısmına ve Gucarat Yarımadası sahillerine kadar ilerledi.

İndüs havzası merkezi Lâhor şehri olan Pencap havalisi Gazneliler Devletine ilhak olundu (1025).

Gaznelilerin Hindistandaki istilâlarının neticeleri büyüktür. Bu istilâ hareketile Şimalî Hindistandaki racalar zayıflamış, birçok ganimetler alınmış ve müstakbel fütuhat için zemin hazırlanmıştı. Bu ganimetler sayesinde, Gazne şehri mühim bir müslüman Türk merkezi oldu.

Hint sarayında kadınlar

GORLULAR DEVRİ Gorlular, Gaznelilere halef oldular. Gor, Herat ile Gazne arasındaki dağlık mıntakanın adıdır. Burada yaşayan Türklere, mıntakalarına nispetle Gorlular denir.

Gorlu Muizüddin, Delhinin şimalindeki ovada Hint racasile yaptığı muharebeyi kazandı. Türkler meşhur Delhi şehrini ve bütün şimalî Hindistanı aldılar (1193).

Gorlu Muizüddin, Delhinin zaptından sora, payitahtı olan Gazneye dönmüş ve seferin devam ettirilmesini ordu kumandanlarına bırakmıştı.

İMPARATORLUK Sultan Muizüddinin evlâdı yoktu. Bunun ölümünden sora, zaten orduyu idare etmekte olan Ay Bey, Hindistanda istiklâlini ilân etti. Bu suretle ilk müslüman Türk-Hint İmparatorluğu kurulmuş oldu. Bu imparatorluğun merkezi Delhi şehri idi.

Delhinin ilk Türk Sultanı Ay Bey, oğlunu veliaht yapmadı. Saltanat, ordunun en muktedir kumandanına geçecekti. Bunun için Ay Beyle başlıyan ve bir asır kadar süren bu Türk emîrleri hakimiyetine Memlûkler Sülâlesi derler.

Memlûkler sülâlesinin en meşhur hükümdarı *İltutmuş* tur. Bu sülâle arasında İltutmuşun kızı Raziye de üç buçuk sene muvaffakıyetle hükümdarlık tahtını işgal etmiştir.

Memlûk sülâlesinin son hükümdarı Balaban, başvekil ve kıral olarak yirmi sene demir elle idareyi tanzim etti; çiftçiliği ilerletti; asayiş ve refahı temin etti.

Hindistandaki Türk Devletini, harice ve dahile karşı koruyan Balaban, büyük bir Türk kumandanı, eyi bir devlet adamı ve kudretli bir hükümdardır. Balabanın eyi idaresi sayesindedir ki, Türk Devleti kendisinden sora gelen sülâle zamanında bütün Hindistanı zaptedebilmiştir.

Memlûkler sülâlesinden sora gelen sülâleler zamanında Cenubî Hindistan zaptedilmiş ve Türk Devleti en büyük genişliğini bulmuştur. Hindistanın yerli ahalisinden olan birçok Hindular müslümanlığı kabul etmişlerdir. Bu sırada Hindistanda *ordu dili* denilen yeni bir dil peyda olmuştur ki, bu dil türkçe, farsça, arapça ve bir Hint lehçesinin birleşmesinden hasıl olmuştur.

Hindistanda büyük Türk İmparatorluğu kurulmuş olmakla beraber bu geniş ülkede bütün racalar itaat altına alınmamıştı. Hintliler de yer yer isyanlar çıkarıyorlardı. Devlet çok zengin olduğu için hükümdarlar ve ileri gelenler işi sefahete dökmüşlerdi. Hükümdarların taht için biribirlerini öldürmeleri ve idaresizlik yüzünden devlet zayıf düştü.

Bir aralık Timur Hindistana akın ederek Delhiyi zaptetti (1398). Birçok ganimetler elde ettikten sora Semerkande döndü. Timurun avdetinden sora da Delhi Hükûmeti kendini toplayamadı. En son hükümdarlar zamanında devletin nüfuz ve iradesi Delhinin duvarlarını aşamıyordu (1526).

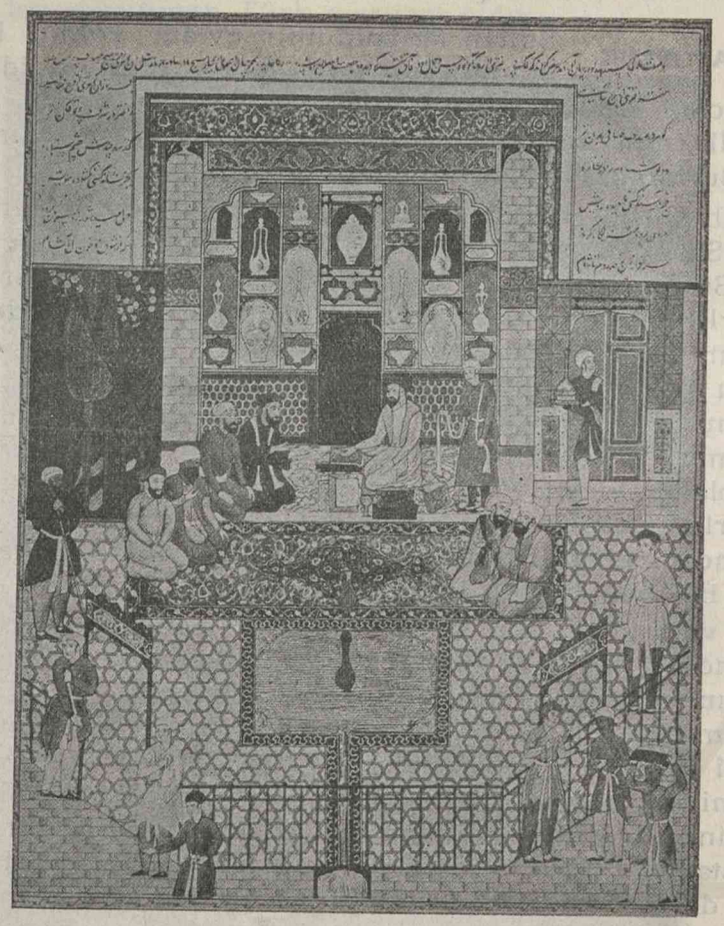

Hintte ileri gelenlerden birinin evinin içten görünüşü

HİNDİSTANDA İLK MUSLUMAN TÜRK HAKİMİYETİNİN NETİCELERİ

Beş asırdan fazla süren bu ilk müslüman Türk-Hint Devletinde takdire lâyık yüksek eserler vücuda getirilmiştir.

Müslümanlık, Türkler vasıtasile bu devrin başlarında Hindistana girmiş ve yayılmıştır. Bugün Hindistanda yetmiş milyon müslümanın bulunması sırf Türkler sayesinde olmuştur.

Hindistandaki Türk padişahlarının saraylarında birçok şairler, âlimler ve filozoflar yetişmiştir. Bunlar eserlerini, o zaman âdet olduğu üzere, farsça ve arapça yazarlardı. Nitekim bu zamanlarda Avrupada da lâtince kullanılırdı.

Mimarî sahasında da bu devrin Türkleri yerli Hint üslûbile İran Türk mimarî üslûbunu karıştırarak yeni bir Hint-Türk mimarî üslûbu vücuda getirdiler. Ay Bey, İltutmuş, Balaban gibi hükümdarlar kanallar, yollar, hastaneler yaptırdılar. Eski Delhide Kutupminar denilen muhteşem cami ve zarif minare bu devrin en güzel eserlerindendir.

Eski Delhide bugün bile görülen harabeler o zamanın zenginliği hakkında olduğu kadar Türk hükümdarlarının ve müslüman Türklerin san'at sevgisini ve zevkini gösterir.

XXIX

OSMANLILAR

OSMANLI TÜRKLERİ

Anandoluda Osmanlı Devletini kuranlar Türklerdir. Fakat bu Türklerin, Anadoluya ne zaman ve nereden geldikleri henuz ilmî bir surette tesbit edilmemiştir. Osmanlılar iptida aşiret halinde yaşarlardı. Bu Türk aşiretlerinin de, bütün Türkler gibi, İran yolile Ortaasyadan geldiği rivayet edilmektedir. O zaman bu aşiretin başında *Ertuğrul Bey* bulunuyormuş.

O DEVİRDE ANADOLUNUN AHVALİ

Osmanlılar tarih sahnesine çıktıkları zaman Büyük Selçuk İmparatorluğu parçalanmıştı. Bu imparatorluğun parçalanmasından Konyada bir Selçuk Devleti meydana gelmişti. Bu devletin adı *Konya Selçukları Devleti* dir. O sırada Konya Selçukları Devletinin tahtında *Birinci Alâettin Keykubat* oturuyordu.

Anadolunun şark taraflarında ise, *Cengiz İmparatorluğunun* parçalarından *İlhanlılar Devleti* hüküm sürüyordu.

Bundan başka Anadolunun Trabzon, İzmit, Bursa tarafları *Bizanslıların* elinde bulunuyordu.

SELÇUK İDARESİ DEREBEYLİK

Konya merkezinde kurulan Selçuk Devleti, bir merkezden idare olunan tam ve mazbut bir devlet değildi. Diğer Ortazaman devletleri gibi *derebeylik* şeklinde idare olunuyordu. Yani Selçuk Devletini teşkil eden arazi birtakım beyliklere ayrılmıştı. Her beyliğin başında bir *Bey* bulunurdu. Bu beyler Konyadaki Selçuk Sultanına tâbi olmakla beraber, kendi arazileri içinde hemen hemen müstakil birer idare kuruyorlardı.

BİZANS İDARESİ, TEKFURLAR

O devirde Bizans İmparatorluğu da *feodalite* (derebeylik) şeklini almıştı. Yani, Bizans payitahtında bir imparator vardı. Fakat İmparatorluğun her eyaleti birer memur tarafından idare

olunurdu. Bizans eyaletlerini idare eden bu adamlara Osmanlı tarihçileri *Tekfur* adını vermişlerdir.

Tekfurlar bir taraftan Bizans İmparatoruna tâbi bulunuyorlar; diğer taraftan hâkimi bulundukları mevkileri kendi başlarına idare ediyorlardı. Fakat bu tekfurlar, ahaliye ekseriya zulüm ederlerdi. Ahali de bunların zulmünden kurtulmak için fırsat gözetiyordu.

ERTUĞRUL BEY

Vak'anüvislerin nakline göre, Ertuğrul Bey, Anadoluya geldikten sora, o sırada Konyada Selçuk hükümdarı bulunan *Birinci Alâeddin Keykubat* tan kendisi ve aşireti için münasip bir yer istedi. Sultan Alâeddin ona *Ankara* ya yakın *Karacadağ* havalisini verdi. Ertuğrul Bey bundan çok memnun oldu; muharebelerde Konya Selçuk sultanına yardım etti.

Ertuğrul Bey, bundan başka kendi başına da Bizans Tekfurlarına karşı harp açtı. Onlardan *Söğüt* kasabasını zapta muvaffak oldu. Kılıcının hakkı olan bu yerler, sultan tarafından Ertuğrul Beye verildi.

OSMAN BEY

Konya Selçukları Devleti gittikçe zayıflayordu. Selçuklar, Anadoluyu istilâ eden *İlhanlıların* himayesini kabule mecbur olmuşlardı. İşte Anadolu Selçuklarının bu düşkün ve karışık devrinde Ertuğrul Bey de öldü. Onun yerine oğlu *Osman Bey* aşiret reisi oldu (1281). Osman Bey o zaman henuz 23 yaşında idi.

Osman Beyin aşireti efradına *Osmanlı* denildi. Bunların kurdukları devlete de *Osmanlı Devleti* denilmesinin sebebi budur. Osmanlı Devletinin kurulma senesi kat'î surette malûm değildir. Tarihçilerin çoğu 1299 senesini Osmanlı Devletinin kuruluş tarihi olarak kabul ederler.

Osman Bey de babası gibi, cıvardaki Bizans Tekfurlarile muharebelere girişti. Onlardan *Eskişehir* civarındaki *Karacahisar*, bundan başka da *İnegöl* ve *Bilecik* kasabalarını zaptetti.

Osman Beyin, az bir zaman içinde küçük memleketinin hudutlarını genişletebilmesinin sebepleri şunlardır:

O zamanlar Bizans Devleti geri doğru gitmeğe başlamıştı. Eyaletleri idare eden Tekfurların Devlet merkezile rabıtaları gevşemişti. Bunlar biribirlerine de yardım etmiyorlardı. Bundan başka Tekfurlar, adalete riayet etmemek, ağır vergiler almak suretile ahaliye zulüm ediyorlardı.

Osmanlıların eline geçen yerlerde ise, kanuna uygun olmıyan vergiler kaldırılıyor, herkese kanun dairesinde can, ırz ve mal emniyeti temin ediliyordu. Yollarda haydutluk kalmadığından ticaret tekrar açılıyordu. Bundan dolayı Bizans idaresinden Osmanlı idaresine geçen ahali memnun oluyordu.

ORHAN BEY

Osman Beyin vefatı sıralarında Orhan Bey Bizanslılardan *Bursa* yı aldı. Orayı payitaht yaptı. Büyük biraderi *Alâeddin Paşa* yı kendine vezir yaptı. Orhan Bey muharebelerle ve askere kumanda etmekle meşğul oluyordu. Alâeddin Paşa ise bu sırada memleketin dahilî nizam ve idaresini kuruyor ve ordu teşkilâtını yapıyordu. Bu işler için Alâeddin Paşa, o zamanın en malûmatlı ve dirayetli adamlarından biri olan *Candarlı Kara Halil* e danışıyordu.

Orhan Bey namına ilk Osmanlı sikkesi (gümüş)

Alâeddin Paşa, Orhan Bey namına *İlk osmanlı parasını* bastırdı. Bir Beyin kendi namına para bastırması, istiklâl alâmeti sayılırdı.

Alâettin Paşanın büyük bir hizmeti de Osmanlı ordusunu tensik etmesi olmuştur. Bu zamana kadar Osmanlı Beyliğinde gayrimuntazam bir askerî kuvvet vardı. Orhan zamanında teşkil olunan muntazam asker ise sırf Türklerden mürekkep piyade askeri idi. Bunlara *Yaya* denildi. Askerlerin rütbelerine göre, bunlar için hususî kıyafetler kabul edildi. Beyler ve memurlar için de ayrı ayrı kıyafetler tayin olundu.

ARAZİ MESELESİ, HAS VE TİMAR

Yeni kurulan Osmanlı Beyliği, sık sık yapılan fütuhat neticesinde mütemadiyen arazi kazanıyordu. Bunun için gerek devletin sınırları içinde bulunan arazinin ve gerek yeni zaptolunan yerlerdeki toprakların kime ait olduğu meselesini halletmek icap ediyordu.

Tarla, çayır, bağ, bahçe, orman gibi arazi *Has* ve *Timar* namile iki kısma ayrılıyordu. Bundan başka vakıf topraklar da vardı.

Has denilen arazi, hükümdarın hususî hazinesine, hükümdar çocuklarına veyahut orduya kumanda eden Beylere ait bulunuyordu.

Timar denilen arazi ise, harplerde yararlık gösterenlere veriliyordu. *Vakıf* arazi de, varidatı veyahut öşrü cami, medrese, hastane, çeşme, yol, köprü gibi hayır işlerine bırakılmış topraklardı.

Has ve Timar usulü, Selçuk devrinde ve daha eski Türk devletlerinde de mevcut idi.

Gerek Has ve gerek Timar arazisinde toprak bizzat onu ekip biçenlerin malı idi. Has veya timarda yaşayan ahali hürdü; toprakla birlikte alınıp satılan *Esir* ler halinde değildi. Toprak sahipleri kendi tarla ve bahçelerini işlerlerdi. Yalnız bunların hasılatından onde birini (öşrünü) has veya timar sahibine veyahut vakf olunan yere verirlerdi. Bundan başka bu arazi sahipleri tarafından bir başkasına satıldığı zaman has veya timar sahibine de muayyen bir harç verilirdi.

Harplerde kazanılan arazinin, o araziyi zaptetmek hususunda yararlık gösteren kahramanlara verilmesi usulü, askerin muharebelerde şevk ve gayretini artırıyordu. Bu nevi araziye *Timar* denildiğini yukarda söylemiştik. Timar sahipleri bu araziden topladıkları öşürle geçinirlerdi. Fakat bundan başka bunların mühim bir vazifeleri daha vardı; Her timar sahibi, malik olduğu timar topraklarını büyüklüğüne ve timar varidatının çokluğuna göre bir, iki veya daha ziyade talimli süvari beslemekle mükellefti. Bir muharebe olduğu zaman, buna has ve timar sahipleri de kendi teçhiz ettikleri askerlerle birlikte iştirak ederlerdi. Bu sayede her türlü levazımı hazır bir ordu kendiliğinden teşekkül ediyordu. Bu nevi askere *Timarlı Sipahisi* denirdi. Vilâyetlerden gelen bu atlı askerler, Osmanlı ordusunda çok büyük işler görmüşlerdir. Devletin büyümesi nisbetinde çoğalan bu asker, devleti biraz daha büyütmek için işe yaramıştır. Osmanlı Devleti bu sayede on binlerce veya yüz binlerce askerden mürekkep orduları sık sık çıkarmağa muvaffak olmuştur.

Timar sahibi olan kimseler, timarlarının bulunduğu mıntakayı da idareye memur idiler. Kendi idareleri altında bulunan ahalinin rahat ve refah içinde olması, kendi menfaatleri icabından olduğundan, ilk devirlerde halkı eyi idare etmişlerdir. Fakat soraları, devletin idaresi geri gitmeğe başlayınca bu nizam ve rahat bozulmuştur.

ŞEHİRLERDE ADLİYE VE İNZIBAT

Şehirlerde ve kasabalarda bir *Kadı* ve bir de *Subaşı* bulunuyordu. Kadının vazifesi, halk arasında çıkan anlaşamamazlıkları halletmek, ahalinin davalarına bakıp hükümler vermekti.

Subaşı nın vazifesi ise, intizamı ve asayişi muhafaza etmek, yani bugünkü tabirle, polis müdürlüğü ve jandarma kumandanlığı yapmaktı.

ORHAN BEYİN ZAPTETTİĞİ YERLER

Alâettin Paşa ile Candarlı Kara Halil, Devletin idaresi için lâzımgelen kanunları ve nizamları koymakla meşgul bulundukları sırada Orhan Bey, bizzat ordunun başına geçerek yeni yeni arazinin fethile meşgul oluyordu. Babası zamanından kalma cengâver Türk beylerile birlikte Bizanslılardan *İzmit* ve *Hereke* kalelerini, *Gemlik* kasabasını ve daha sair birçok yerleri aldı. Marmaranın Anadolu kıyılarından yavaş yavaş ilerliyerek İstanbula pek yakın bulunan *Kartalı* da aldı. Bunun üzerine İmparator ve Bizanslılar çok korktular.

Orhan Bey *Karesi Beyliği* ni (Bugünkü Balıkesirin bulunduğu yerleri) de kendi beyliğine ilhak etti *(Renkli Harita - 18)*.

OSMANLILARIN AVRUPAYA GEÇİŞİ

Bizans İmparatoru *Kantakuzinus* , Osmanlı Türklerinin İstanbula pek çok yaklaştıklarını görünce Orhan Beyle sulh yapmaktan ve dost geçinmekten başka bir çare kalmadığını gördü. Kantakuzinus, 1333 te yapılan bu sulhu kuvvetlendirmek için, kızı *Teodorayı* Orhan Beye verdi. İmparator Orhan Beyi kendisine damat yaptıktan sora, Anadoludan gelen tehlikeyi muvakkaten atlatmıştı. Fakat İstanbul Avrupa cihetinden de tehdit olunuyordu. O zaman Balkan Yarımadasında belli başlı olarak Bulgar Kırallığı ile Sırp Kırallığı bulunuyordu. Bu iki devlet hem biribirlerile hem de Bizanslılarla harbediyorlardı.

Bulgar Kırallığını, *Volga* boyundan Balkan Yarımadasına gelmiş olan Bulgar Türkleri kurmuşlardı. Bunlar burada tesadüf ettikleri İslavları da itaatleri altına almışlardı. Bulgarlar, Bizanslılardan hıristiyanlığı almışlardı. Fakat Bizanslıları sevmezlerdi. Birkaç defa İstanbulu kuşatmışlar ise de almağa muvaffak olamamışlardı.

Balkan Yarımadasında Bulgarların garbında *Sırplar* oturuyorlardı. Bunlar da hıristiyanlığı Bizanslılardan almışlardı. Fakat Sırplar da hem Bulgarlara hem de Bizanslılara karşı harbediyorlardı. On üçüncü asırda Sırplar, kendi topraklarını komşularının zararına genişleterek *büyük bir Sırp Devleti* kurabilmişlerdi.

Bulgarlarla Sırplar Bizans için birer tehlike idiler. O

zaman Bizanslılar bir kurnazlık yapmak istediler. Bunlara Osmanlıları musallat ederek her ikisini de zayıflatmak ve ayni zamanda Osmanlıları da yormak çaresini düşündüler. Bu sayede Anadoludan İstanbula doğru gelen tazyik ta azalmış olacaktı.

İmparator Kantakuzinus, damadı Orhan Beyi Rumeliye geçmek için teşvik etti. Orhan Bey esasen Rumeliye geçerek İstanbulu garptan da kuşatmak siyasetini götmekte olduğundan, İmparatorun teklifini kabul etti. Oğlu *Süleyman Paşa* yı bir miktar askerle Rumeliye sevketti. Süleyman Paşa *Çanakkale* Boğazını geçerek *Geliboluyu* zaptetti (1357). Fakat bundan evvel Osmanlı türkleri ve başka Türkler bir kaç defa Rumeliye geçmişlerdir.

RUMELİDE FÜTUHAT. EDİRNENİN PAYİTAHT YAPILMASI

Geliboluyu alan Türkler, Gelibolu Yarımadasında eyice yerleşdiler. Fakat o sırada Süleyman Paşa öldü. Babası Orhan Bey de iki ay sora öldü, onun yerine oğlu Birinci Murat geçti.

Osmanlı tarihçilerinin *Hüdavendigâr* lâkabını verdikleri Murat I., Rumeliyi zabıt için *Candarlı Kara Halil, Lala Şahin Paşa, Hacı İl Bey, Timurtaş Paşa* ve *Evrenos Bey* gibi meşhur kumandanlarını yanına alarak Geliboluya geçti. Trakyanın bazı kasabalarını zaptettikten sora *Edirne* ve *Filibeyi* aldı. Bu şehirlerin her ikisi de *Meriç ırmağı* kenarındadır. *Edirne* Bizanslıların İstanbuldan sora Rumelide en mühim şehri idi. Murat I. bu şehri aldıktan sora Rumelide kendisine payitaht yaptı.

TÜRKLERE KARŞI HAÇLI SEFERİ

Rumelide Türklerin az zamanda elde ettikleri muvaffakıyetler, Balkan Yarımadasında oturan milletleri ürküttü. Bundan Ulahlar ve Macarlar bile korktular. Bulgarlar ve Macarlar, Türk ırkına mensup kavimlerdir. Bunlar, Türklerin bu muvaffakıyetlerinden memnun olacakları yerde, hıristiyanlık gayretile ve ellerindeki toprakların elden çıkması tehlikesi karşısında müslüman Türkler aleyhinde bulunmıya başladılar. Romadaki *Papa,* muhtelif hıristiyan milletler arasındaki mezhep farklarını ve din kavgalarını unutarak, Türkler aleyhine bir *Haçlı seferi* tertibi için teşviklerde bulunmağa başladı. Fakat Osmanlılar o sırada Avrupada süratle ilerliyorlardı. Sırplar, Ulahlar ve Macarlar, başka kavimlerin yardıma gelmesini beklemeden 60,000 kişilik bir ordu ile Osmanlılara karşı yürüdüler.

Edirneye civar olan bir yerde ordugâh kurdular. Bunlar, Türkleri yeneceklerini ümit ediyorlardı. Fakat Hacı İl Bey kumandasında bulunan 10,000 kişilik bir Türk ordusu geceleyin müttefikleri ansızın bir baskına uğrattı. Türkler aleyhine gelmiş olan *Haçlı müttefikleri* perişan etti; hemen hepsini kılıçtan geçirdi (1363). Meriç ovasında ve Edirne civarında bulunan bu muharebe yerine *Sırp Sındığı* adı verildi.

Bu şanlı zaferden sora, Türklerin Avrupa yolu üzerinde bulunan *Sofya* şehri ile daha garpta bulunan *Niş* şehri alındı. Sırp Kıralı, Osmanlı Beyine vergi vermek şartı ile bir musalâha yapabildi.

Türklerin, Rumelide süratle ilerlemelerinin sebeplerini şunlarda aramak lâzımgelir:

Türkler, esasen cengâver, yeni memleketler zaptetmiye hevesli, canlı bir kavim idiler.

Hun, Avar, Bulgar gibi muhtelif adlar taşıyan Türkler, Osmanlı Türklerinin Rumeliye geçmelerinden evel, Rusyanın şarkından ve cenubundan kalkarak Balkanlara gelmişlerdi.

Sırp ve Bulgar derebeyleri, idareleri altında bulunan ahaliyi çok eziyorlardı. Beylerin kendi aralarında da kavgalar eksik olmuyordu.

Bizans imparatorları, Balkanlılar arasına boyuna nifak saçıyorlar ve bunları biribirlerine düşürüyorlardı.

Osmanlıların sağlam ve adilâne idarelerine vâkıf olan ahali, bunlara karşı sıkı müdafaada bulunmuyordu.

KARAMANLILARLA SIRPLAR ARASINDA ANLAŞMA

Nişin Osmanlılar tarafından zaptından sora, Sırp kıralı tehlikenin büyüklüğünü sezdi. Bizans politikasına baş vurarak, Osmanlıların düşmanlarile birleşmek için çareler aramıya başladı. Anadoludaki Karaman Beyi, Osmanlıların süratli muvaffakıyetlerini kıskanıyor ve Osmanlılara hücum için fırsat gözetiyordu. Sırp Kıralı ile Karaman Beyi, Osmanlıları hem Anadolu, hem de Rumeli tarafından sıkıştırmak istediler. Evvelâ Karaman Beyi Osmanlılara karşı yürüdü. Sora da Sırp kıralı muharebeye başladı; Timurtaş Paşayı baskına uğratarak on beş — yirmi bin kişilik Türk ordusunu bozdu.

YENİ İTTİFAK

Bu muvaffakıyetten sora Sırplar, Bulgarlar, Macarlar, Ulahlar aralarında yeni bir birleşme yaptılar; Osmanlılara karşı yürümeğe karar verdiler.

Müttefikler ordusunun bir kısmı şarkta, Bulgar Kıralı *Şişman*ın kumandası altında toplanmıştı. Müttefik ordunun diğer bir kısmı ise, garpta, Sırp Kıralı *Lazar*ın kumandası altında bulunuyordu.

Sadrazam *Ali Paşa*, bu iki ordunun birleşmesine mâni olmak için, evvelâ daha zayıf olan Bulgar Kıralı *Şişman*ın üzerine yürüdü. Bulgar ordusunu tamamile ezerek, Bulgarların payitahtı olan Tırnova şehrini aldı. Bulgar Kıralı *Şişman*, Tuna kenarında *Niybolu* civarında bir defa daha taliini tecrübe etmek istedi. Fakat Türklere karşı mağlûp ve esir oldu. Türk hükümdarı bu esir kırala iyi muamele gösterdi; ona şerefile mütenasip bir maaş bağladı.

Şimdi sıra, ilk hamlede Timurtaş Paşaya galebe eden Sırp Kıralı *Lazar*a gelmişti. Bu seferin kumandanlığını, bizzat *Murat Bey* eline aldı. Kıral *Lazar*, Arnavut Beylerile birleşebilmek için geri çekiliyordu. Murat Bey, Sırpların ve müttefiklerinin ordusunu *Kosva ovasında* harbi kabule mecbur etti. Bu muharebede Sırplar ve müttefikleri mağlûp ve perişan oldular. Kıral Lazar, yaralı olarak Türklerin eline esir düştü. Ordusunun, Türk kılıcından kurtulabilen kısımları karmakarışık bir surette kaçtı. Bu muharebeye *Kosva Meydan Muharebesi* denildi (1389). Bu büyük zaferi kazanan Birinci Murat, ertesi gün muharebe meydanını seyrederken, *Miloş* isminde yaralı bir Sırp tarafından öldürüldü. Bununla beraber, Sırp Kırallığının hayatı tükenmiş oldu.

Yirmi beş - otuz sene süren bu Balkan muzafferiyetleri neticesinde Sırp ve Bulgar kırallıkları ortadan kalktı. Bizans tarafında ise, Osmanlılar, İstanbul surlarına kadar dayandılar.

YENİÇERİ

Osmanlıların fütuhatından bahsederken, Osmanlı ordusunun teşkilâtı hakkında da biraz malûmat vermek lâzımdır. Osman ve Orhan Beyler zamanında bir ordu teşkilâtı yapılmıştı. Fakat Türklerin Rumeliye geçişinden sora, büyük fütuhatla neticelenen sık sık muharebeler yapılmağa başlandığından Osmanlı ordusunu mütemadiyen efratla beslemek için yeni bir asker yetiştirme teşkilâtı yapılması lâzımgeldi. Yine *Candarlı Kara Halilin* delâletile, *Murat Bey* zamanında *devşirme usulü* kabul olundu. Bu usul şundan ibaretti: Hıristiyan tebaadan her sene bir miktar erkek çocuk alınıp bunlar büyütülmek üzere Türk ailelerine

veriliyordu. Çocuklar bu aileler nezdinde islâm terbiyesi alarak yetişiyorlardı. Çocuklar biraz büyüdükten sora *Devşirme Ocağına* alınıyor ve orada asker olarak terbiye ediliyorlardı. Burada yetiştikten sora, bir miktar maaşla asker olarak orduya alınıyorlardı. İşte bu suretle teşkil olunan askere *Yeniçeri* denildi. *Çeri* türkçede *asker* demek olduğundan *Yeniçeri,* yeni asker demektir. Yeniçeriler, kışlalarında otururlar ve askerlikten başka bir şeyle meşgul olmazlardı.

Osmanlı Devletinin ilk devirlerinde bu piyade ordusunun hizmetleri çok büyük olmuştur. Cesaret, istidat ve zekâ sahibi olan Yeniçerilerin istikballeri de açıktı. Yeniçeriliğe giren, devşirmelikten saraya alınan hıristiyan çocuklar, gitgide en büyük makamlara kadar yükseliyorlar, ordu kumandanı, vezir ve hatta sadrazam oluyorlardı.

ANADOLU TÜRK BEYLİKLERİNİN BİRLEŞTİRİLMESİ

Konya Selçuk Devletinin, bir merkezden idare olunan tam ve mazbut bir devlet olmayıp, muhtelif derebeyliklerden mürekkep bir saltanat olduğunu yukarda söylemiştik. Selçuk İmparatorluğu ortadan kalktıktan sora Anadoluda birçok müstakil beylikler peyda oldu. Bunların başlıcaları şunlardır:

Söğütte *Osmanoğulları,* Konyada *Karamanoğulları,* Kütahyada *Germiyanoğulları,* Balıkesirde *Karasioğulları,* Manisada *Saruhanoğulları,* İzmirde *Aydınoğulları,* Kastamonide *Candaroğulları.*

Selçuk Devletinin mirasçıları arasında, iptidada en kuvvetlileri Karaman ve Germiyen beylikleri idi. Fakat Osmanlılar coğrafî vaziyetlerinden istifade ederek Bizanslılara ve Balkan devletlerine karşı büyük ve süratli zaferler kazandılar, çabuk zengin oldular ve kuvvetlendiler. Diğer Anadolu Beyleri, Osmanlıların bu muvaffakıyetlerini hem kıskanıyorlar, hem de onlardan korkuyorlardı.

Hakikaten Osmanlılar, bu Anadolu Beylerini kendi idareleri altına almağa ve birleştirmeğe karar vermişlerdi. *Karasi* Beyliği daha Orhan Bey zamanında Osmanlı Beyliğine ilhak edilmişti. Murat Bey, Ankarayı *Ahilerden* almıştı. *Ahiler,* kendi kendilerini idare eden bir nevi esnaf teşkilâtıdır. Murat Bey daha sora, büyük oğlu *Bayazıd*a Germiyen Beyinin kızını aldı. Bu sayede *Kütahya* ve bazı Germiyen şehirleri ve köyleri çeyiz olarak Osmanlı Devletine geçmişti.

Osmanlıları Anadoluda en çok uğraştıranlar *Karaman* Beyleri olmuştur. Bunlar kendilerini, Anadolu Selçuk saltanatının asıl mirasçısı sayıyorlardı. Yukarda söylediğimiz gibi, Karaman oğlu *Ali Bey,* Sırp kıralı ile anlaşarak, Osmanlılar aleyhine harp açtı (1387). O zaman Murat Bey Rumelide bulunuyordu. Muradın oğlu *Bayazıt* Beyle *Timurtaş* Paşa, Konya muharebesinde Karamanoğlunun askerini bozdular. Ali Bey, Murat Beyin kızı ile evlenmişti. Bu defa karısının yalvarması üzerine canını kurtarabildi.

Karaman Beyinin düşmanlığı bu kadarla kalmadı. Murat Bey öldükten sora, Karaman Beyi, Aydın, Saruhan ve Germiyan Beylerini Osmanlılara karşı bir ittifak içine aldı. Babası Murat Beyin ölmesi üzerine(1389), yerine geçen *Bayazıt Bey,* bu müttefik beyleri yendi ve memleketlerini kendi beyliğine ilhak etti.

Bu sırada Ulahlar da Rumelide Osmanlı memleketlerine sarkıntılık yapmağa başladıklarından Bayazıt Bey Rumeliye geçmeğe mecbur oldu. Bunu fırsat bilen Karamanlı Ali Bey, tekrar Osmanlılara karşı geldi; Ankaraya taarruz etti; Timurtaş Paşayı esir aldı. Bunu haber alan Bayazıt Bey, yıldırım hızı ile Rumeliden Anadoluya geçerek Karamanoğlu Ali Beyi esir aldı ve sora öldürttü. Bu suretle Karaman gailesi de ortadan kalktı.

Osmanlıların Anadolu beylerile başlıyan harpleri, nihayet bütün bu beyliklerin yavaş yavaş Osmanlı Beyliğine iltihakile neticelenmiştir.

Selçuk feodalitesi aksamında olmıyan Kayseri, Sıvas ve Tokat şehirleri de zaptolundu. Bu suretle Osmanlılar garbî ve merkezî Anadoluya yerleştiler.

BİZANSI TAZYİK

Bizans Devleti artık küçülmüştü ve kuvveti kalmamıştı. Bununla beraber taç ve taht kavgaları olanca şiddetile devam ediyordu. Meselâ Murat Bey, Bizans İmparatoru *Yuvanis Paleologosu* bir oyuncak gibi kullanıyordu. Murat Bey öldükten sora, Yuvanisin oğlu *Andronikus* Bayazıt Beye müracaat etti. Babasının tahtına kendisi oturtulacak olursa, Osmanlılara otuz bin altın vergi vereceğini vadetti. Osmanlılar, Bizansın dahilî işlerine karışmak vesilesini veren bu fırsattan istifade ettiler; Andronikosu İmparator ilân ettirdiler. Biraz sora da Yuvanis Bayazıda müracaat etti; eğer Bizans tahtına tekrar oturtulacak olursa,

otuz bin altın vergiden başka, Osmanlı ordusunda hizmet etmek üzere on bin asker de göndereceğini arzetti. Bayazıt bu defa Andronikosu tahttan indirdi, Yuvanisi tekrar İmparator yaptırdı. Osmanlılar bu Bizans askerlerini Anadoluda *Alaşehir* Tekfuruna karşı kullandılar. Bunlar vasıtasile Tekfuru yenerek şehri aldılar.

Yuvanis öldükten sora, yerine geçen oğlu *Manuel,* Osmanlılara biraz kafa tutmak istediğinden Bayazıt Bey, derhal İstanbulu kuşattı. Bir Osmanlı ordusu da Bizanslılardan *Selânik* taraflarını aldı. O sıralarda Bulgaristan da tamamen ilhak edildi (1393).

OSMANLILARA KARŞI HAÇLI TAARRUZU

Osmanlı Türklerinin, Avrupa ve Asyada az zamanda elde ettikleri büyük muvaffakiyetler ve bahusus bunların süratle garba doğru ilerlemeleri ve bin senelik Bizansı mahvetmek maksadile üzerine yürümeleri, Avrupa devletlerini telâşa düşürdü. Türkler, Bizansı dar bir çember içine hapsettikten sora garba doğru ilerlemeğe başladılar; önlerine gelen Bulgar ve Sırp kırallıklarını ortadan kaldırdılar. Artık sıra Macaristanın zaptına gelmişti.

Macarlar, Fino-ugriyen ve Türk-Uygur kabilelerinin karışmasından doğmuş bir millet olmakla beraber, *Arpat* zamanında katolik mezhebini kabul etmiş olduklarından, kendilerini Türklerden ayrı sayarlardı.

Memleketinin yakında Türkler tarafından istilâ edileceğini anlayan Macar Kıralı *Zigismund,* hıristiyanlığın muhafazası gayretine düştü. Papaya, Avrupanın merkezindeki ve garbindeki hıristiyan devletlere müracaat ederek bunlardan yardım istedi.

Bu müracaat neticesinde Avrupada Türklere karşı bir *Haçlılar seferinin* tertibine başlandı. Bu sefere Macarlardan başka Fransızlar, Alamanlar, Lehliler ve daha bazı hıristiyanlar iştirak ettiler.

Altmış-yetmiş bin kişilik bir haçlı ordusu, Kıral Zigismundun kumandasında *Tuna* ırmağını geçti. Tuna kenarındaki *Niybolu* kasabasını kuşattı. Yıldırım Bayazıt süratle yetişip Niybolu önünde göründü. Osmanlı ordusunda Türklerden başka, Osmanlı tabiiyetine yeni geçmiş olan Bulgarlar, Sırplar ve Ulahlar da vardı.

Niyboluda şiddetli bir muharebe oldu. Bu muharebede Haçlı müttefikler tamamen mağlûp oldular. Kıral Zigismund, az kaldı esir düşüyordu; muharebe meydanından zorlukla kaçabildi. Fransız şövaliyelerinden birçoğu Osmanlıların eline esir düştü. Yıldırım Bayazıt birçok para mukabilinde şövaliyelerin hepsini salıverdi.

Bayazıt Bey, Haçlı gailesini bu suretle defettikten sora, İstanbulun muhasarasını şiddetlendirdi. İstanbul Boğazından gelip geçen gemilerin hareketlerini kontrol için *Anadoluhisarını* yaptırdı.

Bu sırada Timur Beyle Bayazıt Bey arasında Ankara muharebesi maydana geldi. Bu muharebe hakkında daha aşağıda tafsilât verilecektir.

XXX

TİMUR

Timur gerek Türk tarihinde, gerek cihan tarihinde meşhur bir simadır. Bu adam dünyanın hâkimi olmak istedi. Hayatında neye teşebbüs ettise muvaffak oldu. Bu itibarla Timurun hayatını ve faaliyetlerini tetkik edeceğiz.

TİMURUN GENÇLİĞİ Timurun vatanı Maveraünnehirdir. *Timur,* Semerkandin cenubunda *Yeşilşehirde* dünyaya geldi. Doğum tarihi 11 mart 1336 dır. Babası Türk kabilelerinden *Barlas* kabilesinin reisi *Turgay* idi. Timurun aile adı *Gürgân* dır. Bunun için kendisine Timur Gürgâni denildi. Bir kavgada sakatlandığı için kendisine Aksak *Timur* dendi (*).

Gürgân ailesi çok asil bir Türk ailesi idi. Fakat Timurun babası fakir dümüştür *(Renkli Harita - 15).*

Timurun zuhuru esnasında Maveraünnehir Çagatay hanedanının idaresinde bulunuyordu. Fakat Çagatay sultanları devletin idaresinde gevşekliğe vurdular; av ve eğlence ile vakit geçirmek için şimale çekildiler. Maveraünnehirdeki devlet işlerinin görülmesini Kazgana bıraktılar.

Kazgan Barlas kabilesine mensup bir Türk beyi idi. Semerkantte oturur ve Çagatay Hanlarının emîrliği vazifesini görürdü. Emîr Kazgan çok nüfuzlu bir zattı. Çagatay Hanının fena idaresine ve fena gidişine dayanamadı; isyan etti. Hanın ölümü ile biten uzun mücadeleden sora, Kazgan, Semerkant ve havalisine yalnız başına sahip oldu.

Barlas kabilesinin ileri gelenleri Emîr Kazganın hizmetine giriyorlardı. Timur da babasının nasihati üzerine Kazganın hizmetine girdi.

(*) Timurlenk, acemcede aksak (topal) Timur demektir.

Timurun huzuruna kabul olunmak üzere gelenler

Kazgan, Cengiz kanından olmayıp Timur gibi Barlaslara mensup bir Türk ailesinden idi. Moğollara hürmeti yoktu. Onların sadakatine emniyet edemiyordu. Yalnız Türk olan Timuru kendine yardım edebilecek bir adam görüyordu.

Timur gayet zeki ve vakarlı idi; fazla neşeli değildi. Timurun asıl dikkati celbeden hali, bir tehlike zamanında sakin ve mülâhazalı kalışı idi. Bu, büyük iş yapılabilmek kabiliyetinde olan adamlarda görülebilir.

Timurun, cismanî enerjisi de çok fazla idi. Uzun müddet at sırtında kalabiliyor, gecelerce uykusuzluğa dayanabiliyordu. Timur, eyi ata biner ve eyi silâh kullanırdı.

Bir şefe lâzım olan vasıflar Timurda mevcuttu. O kumanda etmesini seviyordu; kendine çok emniyeti vardı.

Timur Kazganın maiyetinde çalışırken, fırsat düştükçe kıymetini, cesaretini gösteriyordu. Bu suretle Kazganın muhabbet ve iltifatını kazanıyordu. Kazgan, torunu *Olcay Türkânı* Timura verdi. Olcay Türkân ile evlenen Timur Yeşilşehirde yerleşti. Emîr Kazgan, Timuru ordusunda binbaşı yaptı.

Kazgan, Timurun yardımı ile garp ve cenup hudutlarında yeni muvaffakıyetler kazandı.

KAZGANIN ÖLDÜRÜLMESİ Fakat bir müddet sora Kazganın maiyetindeki beylerden ikisi, bir yağmacılık meselesinden dolayı Kazganı öldürdüler. Kazganın öldürülmesi Türklerin pek ziyade gücüne gitmişti. Timur Olcay Türkânla evlendikten sora bu aile ile yakın akraba olmuştu; Kazganın öldürüldüğünü haber alınca tam vaktinde yetişip katillerin ikisine de lâyık oldukları cezayı verdi (1358).

TUĞLUK HAN Kazgan öldükten sora, yerine oğlu geçti ise de, bu adam zalim olduğundan Timurun amcası Hacı Barlas tarafından öldürüldü. Ondan sora işler karıştı.

Bu esnada Çagatay tahtında *Tuğluk Han* oturuyordu. Tuğluk, veziri Kazgandan kurtulunca, Maveraünnehirde eski nüfuzunu iadeye teşebbüs etti. Kuvvetli bir ordu ile şimalden göründü. Hacı Barlas ta dahil olduğu halde diğer beyler hep kaçıştılar. Fakat Timur Yeşilşehri sahipsiz bırakmak istemiyordu. Vaziyet çok sıkışıktı. Çünkü Timur, yanında kalan birkaç yüz kişi ile kuvvetli Moğol ordusuna karşı

durmanın mümkün olmadığını takdir ediyordu. Bu vaziyet karşısında Timur meseleyi diplomatlıkla halle karar verdi.

Bu sırada Moğol Hanının süvarileri Yeşilşehire geldiler. Timur onlarla anlaşarak bol bol ikramlarda bulundu ve hediyeler verdi. Han ile görüşmek istediğini söyledi. Bir kısım süvarilerle birlikte, Semerkantte bulunan Hanın yanına gitti. Tuğluk Han, Timuru eyi kabul etti. Yapılacak işleri onunla konuştu. Tuğluk, Timurun malûmatını ve zekâsını beğendiğinden Tümen Beyi (10,000 kişinin başı) yaptı; ferman ve mühür vererek Maveraünnehir valisi tayin etti.

TİMURUN İSYANI Moğol Hanı şimaldeki İsyanı bastırmak için geri çekildiği zaman tehlike geçmiş oldu. Evelce kaçmış olan beyler geri döndüler. Timurla uğraşmağa başladılar. Bu hal üç sene devam etti. Timur, amcası Hacı Barlas ile kavga etmeğe mecbur oldu; onu mağlûp etti ve kaçırttı. Fakat ertesi gün tekmil adamları kendisini terkettiğinden yalnız kaldı.

Timur, karısı Olcay Türkânın kardeşi, yani kayinbiraderi Emîr Hüseynin yanına gitti. Emîr Hüseyin, kabilelerile Kâbil mıntakasında bulunuyordu. Aralarında ittifak ettiler.

Tuğluk Han asi beyler üzerine tekrar yürüdü. Bu defa daha ciddî davrandı. Asi beylerin kimisini öldürttü, kimisini kaçırttı. Timur Yeşilşehirde metinane kaldı. Tuğluk bu muzafferiyetten sora oğlu İlyası memleketin idaresine memur etti. Mağlûpların itaatini temin için Jenerallerinden *Bikiçük*ü (Beycik - Küçük Bey) bıraktı.

Tuğluk, Timurun ilk fırsatta istiklâle kalkacağından şüphelenerek onu, bu iki Moğol beyinin idaresi altında olarak Semerkant Emîri naspetti. Buna kızan Timur, bu emîrliği kabul etmedi; kumandanlıkla iktifa etti.

Moğol Jeneralı Bikiçük Semerkandi soymaya başladı. Bu fenalığı haber vermek için Timur Hana adam gönderdi, bundan bir netice çıkmadı.

Timur, Semerkandin kız çocuklarını Moğolların esir olarak sattıklarını işittiğinden, adamlarını topladı, şimale yürüdü, müteaddit esirleri zorla kurtardı.

Hana Timurun bu hareketini isyan şeklinde bildirdiler. Tuğluk, Timurun idamını emretti. Bu emir Timurun eline geçti, Timur artık daha fazla dayanamıyarak isyana karar verdi.

Timur isyan etmeğe mecbur olduktan sora karısı Olcay ve 25 atlı ile karısının kardeşi Emîr Hüseyni bulmak üzere hareket etti. O da firar halinde bulunuyordu. Nihayet buluştular. Birkaç defa ayrılıp buluştuktan ve birçok zahmetler çektikten sora bir ordu toplamaya muvaffak oldular.

TAŞKÖPRÜ HARBİ

Timur ile Hüseyin Yeşilşehirin cenubunda Amu (Ceyhun) ırmağı kenarına geldiler ve oraya kondular. Barlas reislerinden üç kişi maiyetlerinde birer süvari kıt'ası ile gelerek Timurla birleştiler. Bundan sora, yirmi bin kişilik bir Moğol ordusunun Jeneral Bikiçük kumandasında olarak yaklaşmakta olduğu haberi geldi. Timurun kuvveti Moğol ordusunun dörtte biri kadar değildi.

İki ordu Amu ırmağının iki kıyısında karşı karşıya durdular. Timur, düşmanını bir ay kadar meşgul ettikten sora bir taşköprü karşısında kuvvetlerini durdurdu.

Timur, geceleyin köprüyü muhafaza etmek üzere Moğolların karşısında 500 kişilik bir kuvvet bıraktı. Kuvvetlerinin küllî kısmile başka bir yerden ırmağı geçerek, Moğol ordusu gerisinde bulunan tepeleri tuttu. Askerini birçok kısımlara ayırarak Moğol ordugâhının üç tarafında mümkün olduğu kadar çok ateşler yaktırdı.

Bu ateşleri gören Moğollar, sabah olmadan mevkilerini acele terkettiler. Askerlerini toplıyan Timur bunların üzerine hücum etti. İntizamını kaybeden Moğollar, Timurun takibi altında kaçmıya başladılar. Timur takibe devam etti. Moğolların ricat ettikleri yerlerde birçok Türk kabileleri Timurla birleştiler.

Ancak Sir (Seyhun) ırmağı şimalinde ordusunu toplayabilen Moğol kumandanı İlyas Hoca, babası Tuğluğun öldüğü haberini aldı, şimale doğru çekildi gitti.

Bikiçük ile diğer iki Moğol jeneralı, bir musademede bizzat Timur elile esir edildiler. Timur bu eski zabitlere kendi çadırında bir ziyafet hazırladı. Hana karşı sadakatlerinden dolayı takdir etti ve kendisinden ne istediklerini sordu. Jenerallar: "Karar senindir!„ dediler. Bunun üzerine Timur hediyelerle birlikte onlara hürriyetlerini verdi.

Ondan sora Timur, doğduğu Yeşilşehire dahil oldu. Fakat Emîr Hüseyin Timurun muvaffakıyetlerini kıskanıyor ona karşı tahakküm tavrı takınıyordu. Bundan müteessir olan Timur, samimiliğinden şüphe ettiği Hüseyne dostluklarına sadık kalacağına dair Hüseyne yemin ettirmeğe mecbur oldu. Hüseyin yemin etti. Fakat kendini tahkir olunmuş saydı. Bundan sora, yağmur altında Moğollarla yapılan bir muharebede Timura yardım etmedi.

Hüseyin, Moğolların çekilmesinden istifade ederek Semerkande girdi ve orada icrayi hükûmete başladı. Fakat kendisi hasis olduğundan ve halktan ağır vergiler topladığından sevilmiyordu. Beyler hep Timurun tarafına geçtiler. Altı sene içinde Timur büyük bir ordu sahibi oldu.

TİMURUN EMİR OLMASI

Timur gibi metîn bir kumandan tarafından idare olunan böyle bir ordunun karşısında, Hüseynin iktidarı kar gibi eridi. Amu (Ceyhun) ırmağının cenubuna püskürtüldü; Belhte sarıldı; şehir derhal düştü. Gizlenmiş olan Hüseyin meydana çıkarıldı. Hicaza gitmek için müsaade istedi. Bu müsaade verildi ise de Hüseyin bir düşmanı tarafından öldürüldü.

Timur, Belhte resmen ve Türk âdeti üzere ak keçe üzerine oturtularak hükümdar ilân olundu (1369). O zaman Timur 34 yaşında idi.

Timurun askerden ve hocalardan olan taraftarları onu bütün Türklerin emîri yapmak istiyorlardı. Semerkantte büyük bir kurultay oldu. Her taraftan büyük küçük her kabilenin murahhasları iştirak ettiler. Kurultayda gürültülü münakaşalardan sora Timur bütün Türklerin emîri intihap olundu. Ertesi günü hükûmetini tesis etti. Valiler ve kumandanlar tayin etti.

Timur bundan sora hudutlarını genişletmeğe başladı. Buharayı ve Heratı aldı. O zaman Herat büyük bir şehir idi. 250,000 nüfusu, yüzlerce mektebi, hamamı ve 10,000 kadar dükkânı vardı.

ALTINORDU VE TOKTAMIŞ

Timurun emîr seçildiği senelerde eski Moğol İmparatorluğunun dörtte üçü haritadan silinmiş ve fakat, dörtte biri ve en korkuncu olup bu da Timur ülkesinin şimalindeki Altınordu Devleti idi. Bu devlette yalnız hükümdar ailesi Moğoldu. Üst tarafı Kıpçak, Kazak, Kırgız, Bulgar ve saire idi. Bu Türkler Timu-

İmparator Timur
(1336 — 1405)

run mensup olduğu Türklerle akraba idiler. Ruslar bunların emirleri altında haraca bağlı idiler.

Bu tarihte Kırım Hanı bulunan Toktamış adında bir Moğol prensi, Altınordu Hanı Urusun oğlunu öldürerek Timurun yanına kaçtı. Urus, Toktamışı istedi; teslim edilmediği takdirde harp edeceğini bildirdi. Timur sefire şu cevabı verdi. "Toktamış benim himayeme girdi, onu size karşı müdafaa edeceğim. Urus Hanın yanına dön ve söyle, sözlerini işittim ve hazırım.„

Timur Toktamışa şimal tarafta iki kale verdi. Fakat Toktamış Altınordu tarafından dayak yedi.

TOKTAMIŞIN NANKÖRLÜĞÜ

Urus Han öldükten sora Toktamışın talii değişti. Timurun verdiği yardımlarla Altınordu hükümdarı oldu. Moskovayı zaptederek Rusları idaresi altına aldı.

Toktamış artık eski mülteci Toktamış değildi. Timurdan gördüğü iyilikleri unuttu. Bir ordu toplıyarak Timuru mahvetmek maksadile Semerkant üzerine yürüdü. Horasan tarafında meşgul olan Timur Toktamıştan evel Semerkande gelip onu püskürttü. Toktamışın müthiş bir ordu ile kışın yaptığı şiddetli bir taarruz da bizzat Timur tarafından geri püskürtüldü.

ALTINORDU ÜZERİNE HAREKET

Timur artık bu nankör Toktamışa karşı yürümeğe karar verdi. Baharda ordusu ile şimale yürüdü. Toktamış Timuru güç vaziyete sokmak için evvelâ garba ve sora şimale çekilmeğe başladı. Nihayet Timur, Toktamışı İtil (Volga) garbında muharebeyi kabule mecbur edecek bir vaziyette yakaladı.

İki tarafın biribirine hücumile muharebe başladı. İki ordu karıştı. Timur ordusunun sol cenahı bozuldu. Timur, Toktamışın sancağının olduğu yeri farketti; hayvanını o tarafa çevirdi; bütün ihtiyatlarile Toktamışın üzerine hücum etti. Vaziyetin tehlikeli olduğunu anlıyan Toktamış harbeden ordusunu yalnız bırakarak garba doğru kaçtı. Başsız kalan Toktamış ordusu mağlûp ve perişan oldu. 100,000 kişi öldürüldü.

Timur ordusile İtil aşağılarına indi. Altınordu şehirlerinde ordusunu yerleştirdi. Bütün memleket çiğnendi.

Timur, orduyu başında bir kumandanla orada bırakarak kendisi Semerkande döndü. *(Renkli Harita - 15)*

Timurun avdetinden üç sene sora Toktamış kendisini topladı ve İtil boyunda vaziyete hâkim oldu. Bunun üzerine Timur, Toktamış üzerine ikinci bir sefer yapmıya mecbur oldu. Bu defa Toktamışı şimal ormanlarına kaçırdı; tebaasını dağıttı; Altınordu Devletine nihayet verdi.

İRANIN ZAPTI İlhanlıların inkırazından sora İranda muhtelif sülâleler hüküm sürüyorlardı. Timur İranlılarla görüşmek üzere bir sefir göndermişti. İsfahanda Timurun sefiri sebepsiz hapsolundu. Bunun üzerine Timur, bir ordu ile İsfahana girdi ve tazminat istedi. Bu sırada bir isyan koptu; Timurun adamlarından 3,000 kişi kılıçtan geçirildi. Fevkalâde hiddetlenmiş olan Timur, isyan eden ahalinin katliam edilmesini emretti. Her nefer bir acem başı getirecekti. Bir günde 70,000 iranlı katolundu.

Şiraz ve diğer şehirler sükûnetle tazminat vardiler. Timurun hükümdarlığı tanındı. Hutpelerde ismi okundu.

BAGDADIN ZAPTI Timurun garba karşı yaptığı akınlardan ürken Bağdat Sultanı Ahmet, Mısırdaki Memlûk Sultanı ile Timur aleyhine ittifak etti. Timur tarafından garba tardedilen ve sıklet merkezi Van gölünün cenup tarafları olan Karakoyunlular Hükümdarı Kara Yusuf ta bunlarla birleşti.

Timur bunu haber alınca Bağdadı zaptetmeğe karar verdi. Süratli yürüyüşle gizlice Bağdat önüne geldi. Ahmet kaçtı kurtuldu. Bağdat zaptolundu (1393) *(Renkli Harita - 15)*.

Timur oraya bir vali tayin ettikten sora Semerkande döndü. Kahireye kaçan Ahmet Mısır Sultanı tarafından misafir edildi.

Timurun Hint seferile meşgul olmasından istifade ederek Bağdadı geri almağa karar verdiler. Mısır Sultanı, yanında Sultan Ahmet olduğu halde Bağdat üzerine yürüdü ve oraya girdi. Sultan Ahmedi Mısırın bir valisi gibi eski sarayına yerleştirdi ve oradan Mısıra döndü.

HİNT SEFERİ Timur garpta yapacağı sefer için çok para lâzım olduğunu biliyordu. Lâzımgelen serveti tedarik için Hindistana bir sefer yapmağa karar verdi. 92,000 kişilik bir ordu ile Hindistana yürüdü. Hint orduları şiddetli muharebelerle mağlûp edilerek 100,000 kişi

öldürüldü. Kişmir ve Delhi zaptolundu. Hint racaları dağlara sürüldü. Şimalî Hindin bütün hazineleri Timurun eline geçti. Timur bu büyük servetle Semerkande döndü (1399). Bağdadın geri alınmış olduğunu haber aldı *(Renkli Harita - 15)*.

TİMUR VE BAYAZIT

Timur bu tarihte 64 yaşında idi. Fakat vücutça ve akılca zindeliğini hiç kaybetmemişti. Büyük bir ordu toplayarak büyük Horasan yolile garba teveccüh etti. İleri gönderdiği zabitler vasıtasile Tebrizi bir üssülhareke yaptı.

Timur, Osmanlı Türklerinin askerî iktidarına hürmet ediyordu. Avrupada küffarla harp ettiklerinden dolayı onları takdir ediyor ve harbetmek istemiyordu.

Timur, Yıldırım Bayazıda bir mektup yazdı ve mülteci Kara Yusuf ile Sultan Ahmede yardım etmemesini nazikâne bildirdi. Bayazıt bu mektuba şu tarzda aksi bir cevap verdi:

"Ey Timur denilen kudurmuş köpek, bil ki Türklerin kendilerine sığınan bir dostu reddetmek, düşmanlarile muharebe etmekten çekinmek âdetleri değildir.„

Timurun verdiği cevap ta: "Menşeinizi tanırım, nasihatlerimizi dinlemezseniz pişman olursunuz. Düşününüz. Ondan sora bize nasıl eyi gelirse öyle hareket ederiz.„

Bayazıt bu mektuba şu karşılığı yolladı:

"Çok zamandır sizinle boyölçüşmeyi isterdik. Allahın lûtfu ile o zaman şimdi geldi. Eğer siz bizim üzerimize gelmezseniz, biz sizi payitahtınıza kadar takip edeceğiz. O zaman kimin zaferle büyüyeceği ve kimin mağlûbiyetle yerlere serileceğini göreceğz.„

Timur derhal cevap vermedi. Bilâhare kısaca şunu yazdı:

"Bayazıt, Kara Yusuf ve Sultan Ahmedi derhal terketmek suretile muharebeden içtinap edebilir.„

Bayazıt bu mektuba da şiddetli ve çok hakaretli bir cevap verdi. Bu mektup ihtiyar Timuru kızdırdı. Ordusunu ileri sürdü.

Timurun başlıca kuvvetleri Erzurum vadisi ile Anadolu içine yürüdü. 1400 senesi yazının ortasında Sıvasa kadar bütün şehirler zaptolundu. Sıvas Anadolunun anahtarı idi.

Timur ordusu Sıvasta yakaladığı 4,000 Ermeni süvarisini Sıvas etrafındaki hendeklere gömdü.

Bundan sora Timur Anadoluda daha fazla ileri gitmedi. Ordusuna Suriyeye hareket için emir verdi. Halepte Mısır Sultanının ordusunu bozdu; Halebi ve Ayıntabı zaptetti. Şamı da aldı ve yaktırdı. Yangın günlerce devam etti. Bundan sora Bağdat ta tekrar zaptolundu ve tahrip edildi. Bağdadın alınması her tarafa ve Bayazıda bildirildi.

TİMUR YILDIRIMIN KARŞISINDA

1402 senesi ilkbaharında Şarkî Avrupa Fatihi Bayazıt, Asya Fatihi Timura karşı kuvvetlerini topladı. Kosova ve Niybo-

YILDIRIM VE TİMURUN KARŞILIKLI İLK HAREKETLERİ

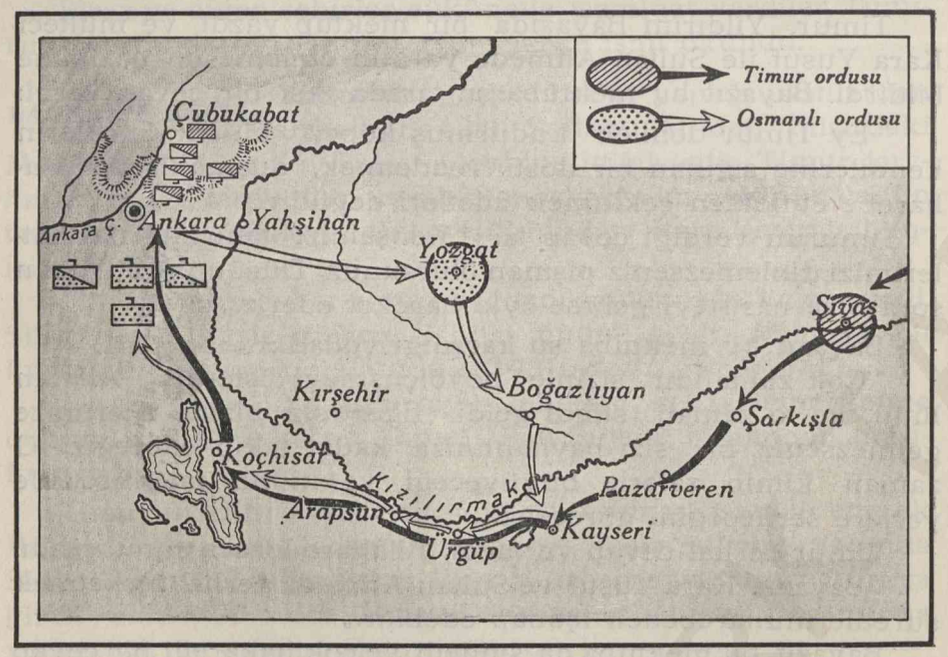

lunun gün görmüş alayları Bursada seferber edildiler. Bu alaylara Sırp kıralı kumandasında 20,000 süvari katıldı. Osmanlı ordusu 120,000 kişiden mürekkepti. Timurun kuvveti ise Osmanlılardan daha fazla idi. Sultan Bayazıda gelince, onun kendisine itimadı sonsuzdu.

Timur Sıvastan garba doğru yürüyüş halinde idi.

Bayazıt Ankaraya yürüdü. Orada ordugâhını kurup orasını kendisine üssülhareke yaptı ve ordusile şarka doğru yürüyüşüne devam etti. Kızılırmağı geçti; dağlık ve ormanlık bir mıntakaya girdi. Ordusunu müsait araziye yerleştirdi; bir hafta bekledi. Fakat düşman buralarda görünmedi.

Timur, Bayazıdın Tokat taraflarında olduğunu haber alınca, Kayseri yolu ile Ankara üzerine yürüdü. Düşmanına ehemmiyet vermiyen mağrur Bayazıt ise bir hafta sora Timurun plânına vâkıf olarak, düşmanın izi üzerinde kendi üssülharekesine doğru yürüdü *(Harita Sahife-184)*.

Timurun manevrası çok basitti. O, Sıvasın garbındaki dağlık araziyi süvari hareketleri için elvirişli bulmadı. Cenuba dönerek Kızılırmak vadisini takip etti. Bayazıdın esaslı

TİMUR VE YILDIRIM ORDULARININ ANKARA MUHAREBESİ

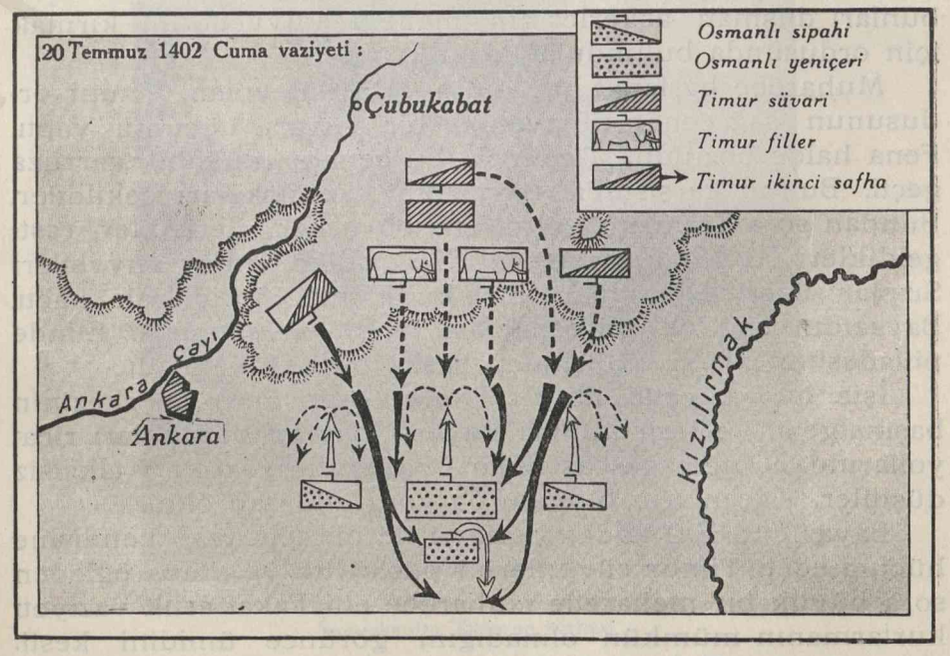

ordugâhının bulunduğu Ankara üzerine yürüdü. Bundan maksadı, Bayazıdı kendisini takibe mecbur ederek, çoğu piyadeden ibaret olan Osmanlı ordusunu yormaktı.

Timur, hızlı yürüyüşle üç günde Ankaraya geldi. Bizzat Ankaranın etrafını dolaşarak tetkik etti.

Ankara muhafızları müdafaaya hazırlandılar. Timur Ankaraya hücum emrini verdi. Ankaraya karşı ciddî bir hücum yapılacağı sırada Bayazıt ordusunun yaklaştığı haber alındı.

Timur Ankara ırmağını, kendi mevzilerinin arkasında bıraktı. Bayazıt ordusunun istifade edebileceği sulara da zehir attırdı. Geceden tertibatını aldı. Bayazıt ordusu ertesi gün sabahtan evel görünmedi. Bu ordu bir haftadanberi yürüyüş halinde olduğundan yorgundu; aç ve susuzdu. Su tedarik edebilmek için askeri dinlendirmeden taarruza geçmek lâzımgeliyordu. Bayazıdın süvari kuvveti de Timurun süvari kuvvetinden azdı.

Sabahın saat onunda Bayazıt ordusu yakıcı bir güneş altında cesurane ilerledi. Askerler trampete seslerile gürültülü bir surette ileri gidiyorlardı; Timurun askerleri ise tam bir sükûnet içinde bekliyorlardı *(Harita Sahife - 185).*

Timur ordusunun merkezinde filler de vardı. Timur bunları düşman askerlerinin manevî kuvvetlerini kırmak için ordusunda bulunduruyordu.

Muharebe başladı. Bayazıdın oğlu Süleyman, Timur ordusunun sağ cenah nihayetine bir süvari hücumu yaptı. Fena halde bozuldu. Timurun bu cenahı mukabil taarruza geçti. Bunun karşısında Bayazıdın bazı fırkaları çekildiler. Bundan sora Timurun sol cenah süvarileri ilerlediler, rastgeldikleri Bayazıt kuvvetlerini süpürdüler. Timur kuvvetleri Sırplar üzerine atıldılar. Sırp kıralı mağlûp olarak kaçtı. Bayazıdın sağ ve sol cenahları tehdit altına girdi. Elinde piyadesinin kısmı küllisinden başka bir şey kalmadı.

İşte bu vaziyette idi ki, Timur, ordusunun merkezinin başına geçti ve ilerledi. Bazı Bayazıt alayları buldukları ricat yollarından kaçmağa başladılar. Bayazıdın askerleri takatsiz düştüler. Kaçanların birçoğu da yorgunluktan öldü.

Bayazıt 10,000 kadar yeniçeri ile bir tepeden, kendisine hücum eden Timur süvarilerini püskürttü ve orada öğleden sora büyük bir meharetle muharebe etti. Fakat artık vaziyeti kurtarmanın mümkün olmadığını görünce ümidini kesti. Atına bindi. Maiyetinde bulunan birkaç süvari ile Timur süvarileri arasından geçmeğe teşebbüs etti. Takip olundu. Arkadaşları okla düşürüldü ve altındaki hayvan telef oldu. O zaman Bayazıt esir edildi. Kolları bağlı olduğu halde Timurun çadırına götürüldü (20 Temmuz 1402).

Bu esnada Timur yatmak üzere idi. Bayazıdın ellerinin derhal çözülerek yanına getirilmesini emretti. Bayazıdı görünce ayağa kalktı, çadırının kapısına doğru ilerledi. Yüzü mütebessim idi.

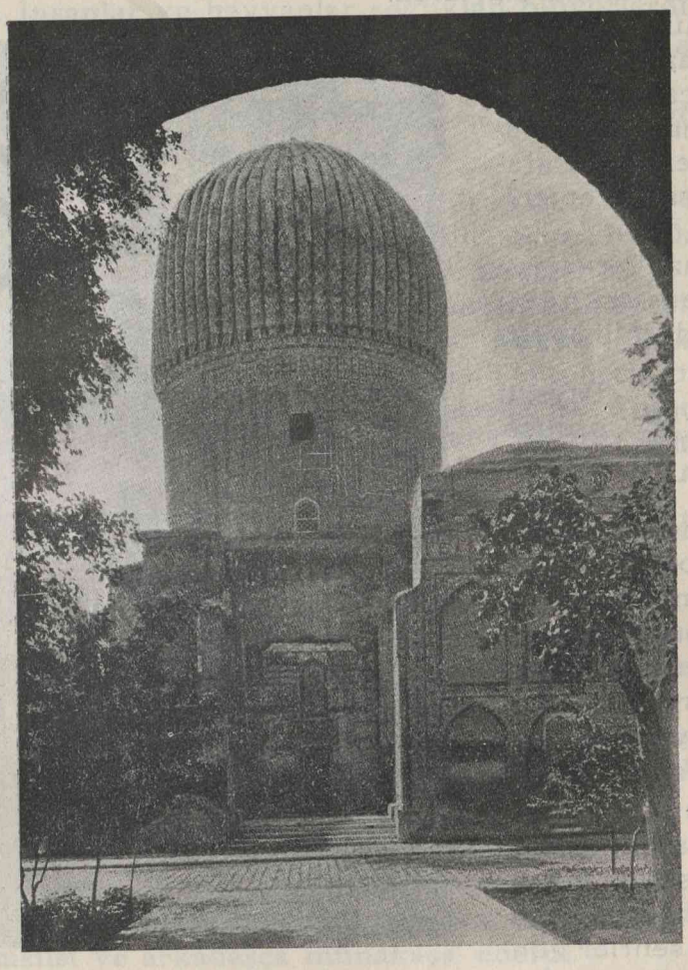

Semerkantte Timurun türbesi

Bayazıt: "Allahın betbaht ettiği birile eğlenmek fenadır, fena!„ diye bağırdı.

Timur: "Allahın bu dünyayı benim gibi bir topalla senin gibi bir köre bıraktığına güiüyorum„ dedi ve ciddî bir surette ilâve etti: " Eğer sen bizi mağlûp etseydin benim ve

askerlerimin akıbetlerinin ne olacağı malûm idi. „ Buna Bayazıt cevap vermedi. Timur onu kendi çadırında kendi yanına oturttu. Ona nazikâne muamele etti. Esir düşen oğullarının aranmasını istedi. Onlardan Musa bulundu. Getirilip babasının yanına oturtuldu.

Timurun askerleri Bayazıt ordusundan kaçanları deniz kıyılarına kadar takip ettiler ve bu arada Bursayı zeptettiler.

Bayazıt birkaç ay sora teessüründen Akşehirde intihar etti.

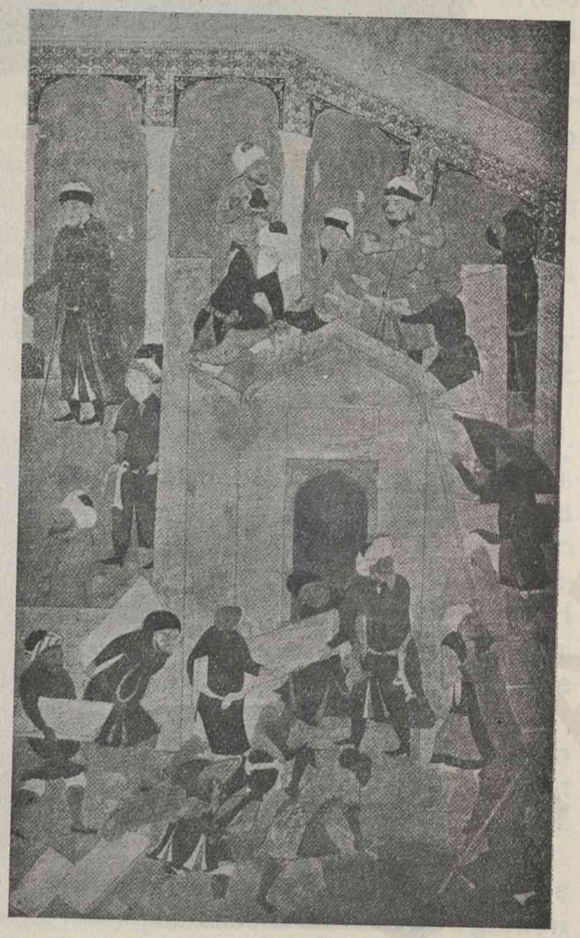

Timurun bina yaptırması

TİMUR AVRUPA KAPILARINDA

Bayazıt ordusu artık tamamen bozulmuştu. Ankara teslim oldu. Bursa, İznik Timurun takip kuvvetleri tarafından zaptolundu. Timurun süvarileri İstanbulu görünceye kadar sahillere yaklaştılar.

Avrupa hükümdarları hayret ve korkuya düştüler. Timura mektuplar, hediyeler ve sefirler gönderdiler. Bizans İmparatoru derhal vergi vererek Timura tâbi oldu. Beyoğluna Timurun bayrağı çekildi.

Timur Avrupaya girmek için hiçbir kuvvet sarfetmedi. Bunun başlıca sebebi, askerlerinin Semerkande dönmek istemeleri idi. Timur zaptettiği yerleri, Germiyan, Karaman, Menteşe, Saruhan ve sair beylere, kendine tâbi olmak şartile verdi. Vergiler tarhederek memleketine döndü.

Çin seferi. Bu sefer Timurun son seferidir. Timur Semerkantte üç ay dinlendikten sora bir kış esnasında 200,000 kişilik bir ordu ile Çine doğru yürüyüşe koyuldu. Kış şiddetli idi. İnsanlar ve hayvanlar soğuktan ölüyorlardı.

Timur da hastalandı. Öleceğini anlayınca: etrafındaki emîrlere "Bu son görüşmemizdir. Allah böyle istiyor„ dedi ve öldü (Şubat 1405). Timurun cesedi Semerkande götürülüp defnedildi *(Renkli Harita - 15).*

TİMURUN ÖLÜMÜNDEN SORA

Timurun elinden düşen dizginleri hiç kimse tutmağa muktedir olamadı. Ordu dağıldı. İmparatorluk parçalandı.

Timur, zaptettiği yerlerde hakimiyeti idame edecek haleflere malik olsaydı, bugün Türk âleminin hayat ve vaziyeti ve dünyanın şekli şüphesiz büsbütün başka olacaktı. Kumandanlık hususunda ise Timura dünyanın son kumandanı dense asla hata edilmiş olmaz.

TİMUR DEVRİNDE TÜRK MEDENİYETİ

FİKİR HAYATI

Timur devri harp devri olmakla beraber edebiyat, fen ve san'at noktalarından da pek parlak bir devirdir. Timur sarayında edipleri, şairleri, san'atkârları toplar ve bunları teşvik ederdi. Âlimleri ve edipleri severdi. Zaptetettiği bütün memleketlerin en iyi san'atkârlarını Semerkande göndererek payitahtını muhteşem abidelerle süslerdi.

O vakit şairlerin acemce ve âlimlerin arapça yazmaları âdetti. Bu devrin en meşhur şairi Hafızdır.

Timur, hususile tarihî eserlerden çok hoşlanırdı. Âlimlerle gayet hususî ve arkadaşça münakaşa ederdi.

Ortaasyada ilme, medeniyete hizmet eden Timur bilhassa imara çok meraklı idi. Maveraünnehirde payitahtı Semerkandi ve Türkistanın diğer şehirlerini imar etmiş, buralarda güzel bahçeler, camiler, hanlar, saraylar, medreseler, hamamlar yaptırmıştır. Timur ziraate de ehemmiyet vermiş ve Maveraünnehirde birçok kanallar açtırmıştır.

TİMUR ORDUSU Timur ordusu bütün dünyada o zamanın en mükemmel ve muntazam ordusu idi. Bu ordu yaya ve atlıdan mürekkepti. Atlı asker iki kısma ayrılırdı. Seçme atlılar, daha eyi mücehhez ağır süvari kıt'alarını, diğerleri hafif süvari alaylarını teşkil ederlerdi. Bundan başka Timurun muhafız süvarisi vardı ki, teçhizatı çok mükemmel ve elbiseleri çok süslü idi.

Timurun ordusu 10 ve emsali miktarında neferlere ayrılırdı. Yani kıt'alar 10, 100, 1000, 10,000 kişiden mürekkepti. Bu kıt'aların başında bugün Türk Cümhuriyeti ordusunda da kullandığımız unvanları haiz kumandanlar, yani onbaşılar. yüzbaşılar, binbaşılar bulunuyordu. 10,000 kişilik kıt'aya tümen ve bunun kumandanına emîr denirdi.

XXXI

BAYAZITTAN SORA OSMANLILAR

OSMANLI BEYLİĞİNDE FETRET Ankara Meydan Muharebesinden sora, Bayazıdın dört oğlu, yani *Süleyman, İsa, Musa, Mehmet* birbirlerile taht kavgasına giriştiler; bunlardan herbiri Osmanlı beyi olmak istiyordu.

Bayazıdın oğlu *Süleyman Çelebi,* Rumeliye geçti. Fırsattan istifade ederek Osmanlı topraklarına saldıran Macar Kıralı Zigismundu yendi; İstanbulu kuşatmağa kalkıştı.

Fakat ondan daha kurnaz olan küçük kardeşi *Mehmet Çelebi,* Timurla anlaşarak Bursaya geldi; babasının yerine geçti. Kuvvetini arttırıncaya kadar Bizans İmparatorile de hoş geçinmek yolunu tuttu.

OSMANLILARIN TEKRAR KUVVETLENMESİ Ankara Muharebesinden sora Osmanlı şehzadeleri biribirlerile uğraşıyorlardı. Bundan istifade eden Anadolu Türk Beyleri de ayaklanmışlardı. Karamanoğulları, Germiyanoğulları ve Candaroğulları kendi beyliklerini yeniden kurmak teşebbüsüne girişmişlerdi.

Osmanlı şehzadeleri arasındaki bu kavgalar on iki sene sürdü. Bunlardan hangisinin Osmanlı Beyi olduğu belli olmadı. Bu devre Osmanlı tarihinde *fetret* yani *karışıklık* devri denir.

Nihayei *Mehmet Çelebi,* kardeşlerini mağlûp etti; Anadolu Türk beylerinden bazılarını itaati altına aldı; kendi başına Osmanlı Beyi oldu. Fakat bu esnada, eskidenberi Osmanlılara karşı gelen Karamanlılarla çok uğraşmak mecburiyetinde kaldı.

Mehmet Bey, Anadoluda *Çankırıyı*, *Tosyayı* ve *Samsunu* zaptettikten sora Rumeliye geçti; Macar topraklarına akıncılar gönderdi.

Venedikliler, o zaman Akdeniz ve Karadeniz ticaretini ellerinde bulunduran mühim bir kuvvettiler. Mehmet Çelebi bunlarla *Gelibolu* önünde bir muharebeye girişti, fakat muvaffak olamadı.

Mehmet Çelebinin son senelerinde bir *Düzmece Mustafa* meselesi çıktı. Bayazıdın oğullarından *Mustafa* isminde biri, Ankara Muharebesinde esir edilmiş ve *Semerkande* gönderilmişti. Bu Mustafa, Mehmet Çelebi zamanında memlekete dönerek saltanat iddiasında bulunmağa başlamıştı. Mehmet Çelebi, bunu takip edince, Selânikteki Rumların yanına sığınmıştı.

İKİNCİ MURAT

Mehmet Çelebi öldükten sora, yerine oğlu İkinci Murat geçti. İkinci Murat ta, Rumların yardımı ile kendi aleyhine yürüyen amcası Mustafa ile uğraşmak mecburiyetinde kaldı. Nihayet Mustafa da tutulup öldürüldü.

İSTANBULUN KUŞATILMASI

Bizanz İmparatorları, Bayazıt zamanındaki barışıklığa ve dostluğa rağmen, Osmanlıların sıkıntılı vaziyetinden daima istifade etmeğe çalışıyorlardı. Nitekim bu defa da Mustafa Çelebiyi İkinci Murat aleyhine sevkederek, hayli karışıklıklar husule getirmişlerdi. Murat II., bunun intikamını almak ve Bazayıt zamanında yarı kalan İstanbulun zaptı işini artık bitirmek maksadile İstanbulu kuşattı (1423). Fakat bu muharebede Osmanlılar çok telefat verdiklerinden ve Bizanslılar, Anadoluda Karaman ve Germiyanoğullarını Osmanlılar aleyhine kaldırdıklarından İkinci Murat muhasarayı kaldırmağa mecbur oldu. Bu suretle Osmanlılar tarafından yapılan dördüncü muhasara da neticesiz kaldı.

Murat II., Timur istilâsından sora, Anadoluyu tekrar parçalayan Türk Beyleri üzerine yürüyerek bunları Osmanlı hakimiyeti altına aldı, Anadoluda Ankara Muharebesinden evvelki vaziyet tekrar tesis edildi.

Rumelide de Ankara Muharebesinden evvelki vaziyeti iade için Sırplar ve Macarlar üzerine yürümek icap ediyordu.

İptida Sırbistanın kat'î istilâsı temin edildi. Macaristana da taaruz olundu; fakat macarlar idaresinde bulunan Belgrat zapt olunamadı. Murat II. artık hayattan yorulmuş olduğundan Macar kıralı ile bir *barışıklık muahedesi* yaptı. Bu barışıklığın on sene devam edeceğine dair iki hükümdar Kuran ve İncil üzerine andiçtiler.

Bundan sora, Murat II., hükümdarlıktan çekildi; yerine 14 yaşındaki oğlu *Mehmedi* geçirdi. Kendisi de istirahat etmek üzere *Manisa* ya gitti.

OSMANLILARA KARŞI HAÇLI TAARRUZU

Fakat hıristiyan âlemi, Muradın çekilmesinden ve Mehmedin yaşının küçük olmasından derhal istifadeye kalktılar. Papanın Macaristandaki sefiri, hıristiyan olmayanlara verilen yeminin bozulmasında bir zarar olmadığını söyledi. Macarlardan, Ulahlardan ve daha başka yardımcı kuvvetlerden mürekkep büyük bir ordu toplandı. Bu ordunun kumandası *Hunyadi Yanuşe* verildi. Yanuş, Tuna ırmağını geçerek *Varna*yı kuşattı.

Bu tehlikeli vaziyet karşısında Osmanlı Devlet adamları ve kumandanları Manisadan Muradı getirterek tekrar tahta çıkardılar. Murat Osmanlı ordusunun kumandasını eline aldı. *Varna* civarında yapılan muharebede müttefikler mağlûp oldular. Macar kıralı ile muahedeyi bozduran Kardinal maktul düştüler. Kumandan *Hunyadi Yanuş*, güçlükle canını kurtarabildi (1444).

Bu zaferden sora Murat II., Morayı zaptetti ve Devletin hudutlarını *Balkan Yarım Adası*nın cenubu nihayetine kadar ilerletti.

İKİNCİ KOSOVA MUHAREBESİ

Hunyadi Yanuş Varna Bozgunluğunun intikamını almak istedi ve yeni bir haçlı ordusu topladı. Bu ordu ile Tunayı geçip Sırbistanda ilerledi. Osmanlı ve Macar orduları tekrar *Kosova Ovası*nda karşılaştılar. Meydan muharebesi üç gün sürdü. Nihayet Türk ordusu yine galip geldi. Buna *İkinci Kosova zaferi* denir (1449).

İkinci Kosava Muharebesi, Osmanlı - Türklerinin Balkanlarda birkaç asır yerleşmelerini temin etmiştir.

XXXII

HİNDİSTANDA BABÜR İMPARATORLUĞU

BÜYÜK HİNT-TÜRK İMPARATORLUGU

BABÜR

Timurun vefatından sora, Timurlular Devleti Timurun oğulları ve torunları arasında parçalandı. Fergana tarafları Timurun torunlarından Ömer Şeyh Mirzaya düştü. Bu zat bilâhare Hindistanda İmparator olan Babürün babasıdır.

Babür 1483 senesinde Fergananın Andican kasabasında doğmuştur.

Babür on bir yaşında babasının yerine geçti ise de bir aralık Özbeklerin Semerkandi ve Ferganayi zaptetmeleri üzerine buralarda tutunamadı. Tahtını bırakarak dağlara çekildi. Özbeklerin mağlûp ettiği Maveraünnehir beylerinin askerleri Babürün etrafında toplandılar.

Babür topladığı 20,000 kişilik ordu ile Kâbili aldı ve Afganistanda yerleşti (1504).

Kâbil ve Gazne haddizatında çok bereketli bir mıntaka değildir. Fakat Hindistanın kapısını teşkil etmesi ehemmiyetini artırıyordu. Gazneli Mahmut, Aksak Timur hep buradan geçerek Hindistana girmişlerdi. Coğrafî vaziyet ve tarih Babüre Hindistan yolunu gösteriyordu *(Renkli Harita - 16)*.

Babür 1507 de Kâbilde Padişah ilân olundu. Babür, Pencabın, dedesi Timurdan kendisine miras kaldığını ileri sürerek Hint seferine başladı. Bir seferde Lahoru ve ikinci seferde de Delhi Sultanı İbrahimi Panipat civarında mağlûp ederek Delhi ve Agrayı aldı (1526).

Bu muharebede iki tarafın kuvvetleri bir değildi. Babür Panipat Meydan Muharebesinde on iki bin kişilik bir ordu ile İbrahimin yüz bin nefer ve bin filden mürekkep ordusunu perişan etmişti. Babürün ordusunda Osmanlı Türklerinin idaresinde topçu bataryaları vardı. Babürün zaferini temin eden mühim sebeplerden biri de, düşmanında mevcut olmayan bu topçu teşkilâtı idi.

Panipat Meydan Muharebesi neticesinde merkezi Agra olmak üzere Afganistanın ve Şimalî Hindistanın mühim bir parçasını ihtiva eden bir İmparatorluk, Babür İmparatorluğu kurulmuştu.

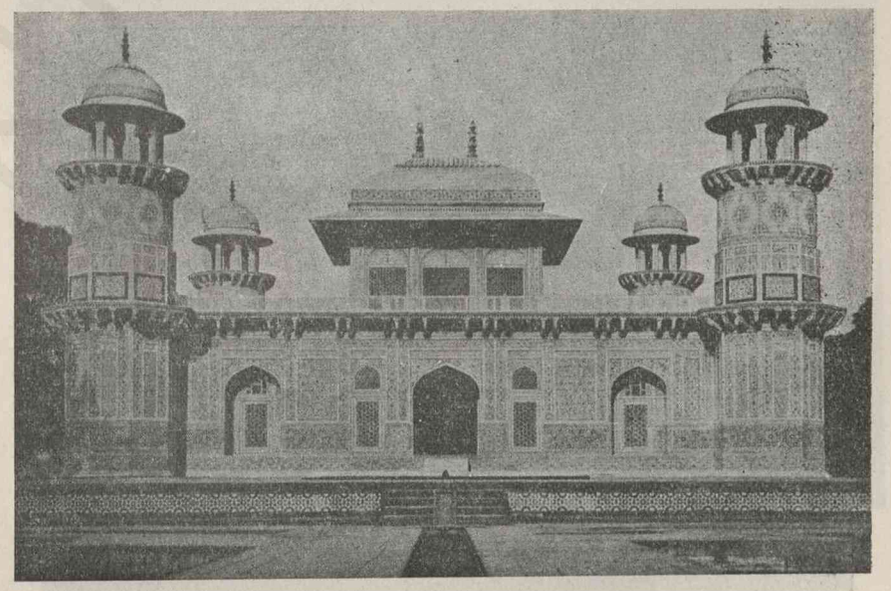

Agrada İtimad-ud-Devletinin türbesi

Babürün Hindistanda yerleştiğini gören Racalar, harekete geldiler. 150,000 kişilik bir ordu toplayarak Agra civarında Babürün üzerine yürüdüler. Babür, topçuları sayesinde bunları da yendi (1527).

Babür üç senede, Bengale dahil olmak üzere bütün Şimalî Hindistana hâkim olmuştu. Mütemadî muharebelerle sıhhati bozulan Babür, dünyanın o vakit, en büyük ve en muhteşem imparatorluğunu kurduktan sora, 48 yaşında Agrada öldü (1530).

48 yaşında ölen Babür, ömrünün hemen kırk senesini muharebe meydanlarında geçirmiş bir kahramandır. Babür, harp ve politika işlerinde olduğu kadar eğlencede de yorulmazdı. Beden ve fikir faaliyeti fevkalâde idi. Hayatı muharebe, seyahat ve avcılık yapmak veyahut zaptettiği memleketlerde camiler, saraylar, hanlar, su yolları, havuzlar, bahçeler yaptırmakla geçmiştir.

Babürün muvaffakıyeti sırrını en çok, yorulmak bilmez faaliyetlerinde, muvaffakıyetsizlik ve felâket zamanlarında asla meyus olmamasında görmek lâzımdır.

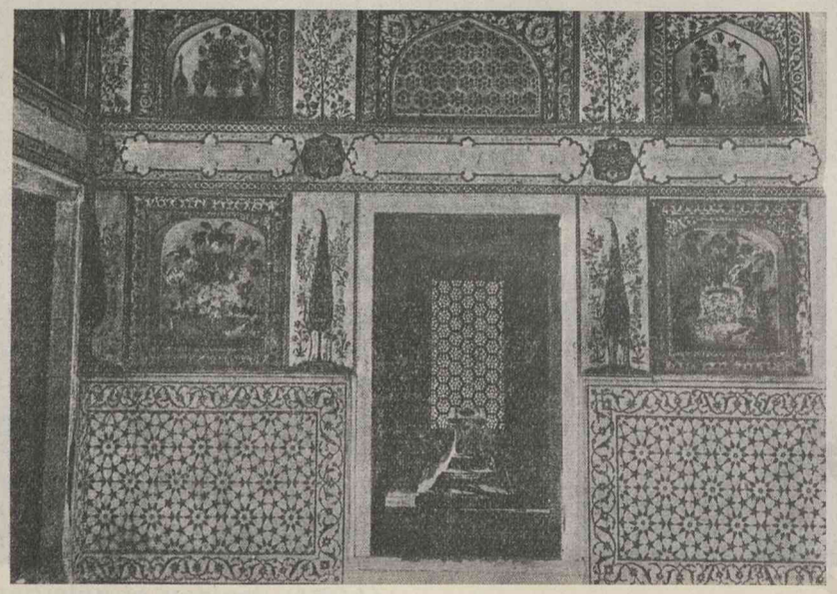

Agrada İtimad-ud-Devletinin türbesi

Babür, edebiyatı ve güzel san'atleri de çok severdi. Kendisi de esasen şairdi. Türkçe ve acemce şiirleri vardır. Türkçe yazdığı Babürname adlı hatıratı meşhurdur.

Babür hatıratında, Hindistanı büyük bir kudretle tasvir ettiği gibi, bütün icraatını, şahsî hayatının en gizli noktalarına kadar büyük bir sadelik ve sadakatle anlatmaktadır. Babürname Çagatay nesrinin en temiz ve en yüksek bir nümunesidir.

EKBER

Babürden sora gelen hükümdarlar içinde en meşhuru Ekberdir. Ekber, eyi bir kumandan olduğu gibi, tarihin kaydettiği en büyük ıslahatçılardan biridir. Ekber devri Hindistan Türk İmparatorluğunun en şanlı devridir.

Ekber uzun süren hükümdarlığı zamanında (1556—1605) yaptığı muharebelerle Raçputaların mukavemetini kırdı; Gücerat Bengale ve Kişmir müslüman devletlerini ve sair yerleri idaresi altına aldı.

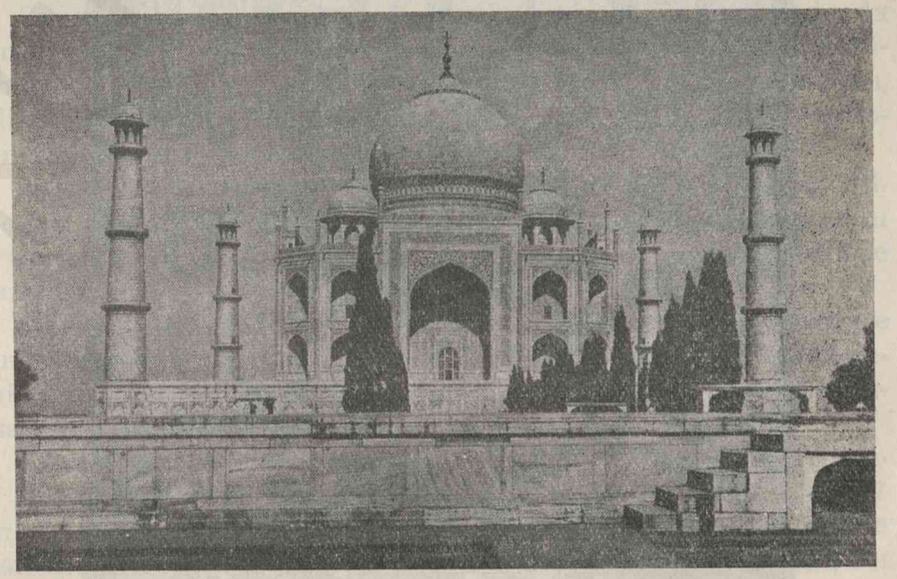

Agrada Tac Mahal

Ekber, herşeyden evel, mağlûp ettiği ülkeler ahalisini Türk Devletine ısındırmağa çalışıyordu. Türk Devletinin müslüman ve Hindu, bütün tebaasına ayni hakları verdi. Müslüman olmıyanlardan alınan kafa vergisini (cizyeyi) kaldırdı. Raçputaları ve Hinduları Türk Devletine ve hanedanına ısındırdı, bağladı. Kendisi ve oğlu Raçput prenseslerile evlendiler.

Ekber, müslüman olsun, Hindu olsun, en temiz, malûmatlı ve çalışkan insanları iş başına getirdi. Müslüman, Hindu bütün Hintlilerin refah ve saadetini temin edecek tedbirler aldı *(Renkli Harita - 16)*.

İmparator Cihangirin yanında toplanan bir meclis

EKBERİN HALEFLERİ

Ekberin oğlu *Cihangir* (1605 — 1627) ve torunu Şahcihan zamanlarında devlet, Ekber zamanındaki kuvvet ve şevketini muhafaza etti. Delhi dünyanın en muhteşem şehirlerinden biri olmuştu. Sarayların içi ve dışı da çok güzeldi.

Kardeşlerini bertaraf ederek Âlemgir I. unvanile tahta çıkan Evrenkzip (1658 — 1707) mutaassıp ve gaddar bir hükümdardı. Hindulara ve dinlerine karşı gittiğinden Ekberin açtığı yolu değiştirmiş oldu. Hindular isyan ettiler; devlet geriledi.

Evrenkzipten sora gelen hükümdarlar zamanında da Hint - Türk İmparatorluğu hızla geri gitmeğe başladı. Padişahlar birer gölge gibi kaldılar. Kuvvetli ordu kumandanları, valiler istiklâllerini ilân etmeğe başladılar. Hindularla müslümanlar arasında düşmanlık arttı.

Nihayet Hindistana bir İngiliz Ticaret Şirketi geldi. Gittikçe Hindistanın içerilerine sokuldu. Ticaret Şirketinin ordu ve donanması vardı. Şirket, Hindistanın muhtelif yerlerinde arazi edinmeğe ve yerleşmeğe başladı.

Bu Şirket kendilerinden evel veya kendilerile birlikte Hindistana gelmiş olan Portekiz, Holanda, Fransız şirketlerini muharebe ile çıkararak müstakillen Hint ticaretini inhisarına aldı.

XIX. asrın birinci yarısında Delhi Türk Padişahları İngiliz Ticaret Şirketinin nüfuzu altına girmişlerdi. 1857 senesinde İngiliz idaresine karşı bir isyandan da bir netice hasıl olmadı. İngilizler Delhiyi zaptettiler. Son Türk Padişahı Bahadır Şah nefyolundu.

1858 senesinde Hindistanın idaresi İngiliz Ticaret Şirketinden İngiliz Hükûmetine geçti. Bu suretle 1858 de Hindistanın müstakil tarihi kapandı. Hindistan İngiltere İmparatorluğunun bir parçası oldu *(Renkli Harita - 17)*.

MEDENİYET

Medeniyet noktasından Büyük Hint — Türk İmparatorlarının herbiri ayrı bir hususiyeti ve ehemmiyeti haizdir.

Sülâlenin müessisi Babür, şöhreti halk destanlarına geçmiş bir kahramandır. Babür, hiçbir felâketle sarsılmıyacak bir azim ve irade sahibi idi. Türkçe hatıratile ve şiirlerile Hindistanda temayüz etmiş meşhur bir simadır.

Hint Türk İmparatorlarının en büyüğü şüphesiz Ekberdir. Pek büyük bir kahraman ve idareci olan Ekber, Hint İmparatorluğunun hakikî müessisi sayılır. Ekber devrinde Türk Devleti her sahada hürriyeti korurdu.

O vakit, devletin resmî dini islâm dini idi. Ekber dini devletten ayırarak bütün dinleri müsavi surette himaye ve vicdan hürriyetini temin etti.

Ekberin idarî ve içtimaî sahalarda yaptığı ıslahat ta pek ehemmiyetlidir. Yaptığı kanunlarla yakın akrabalar arasında evlenmeyi, bilhassa Hindistanda âdet olduğu üzere çocukların evlendirilmesini yasak etti.

Cihangir ve Şahcihan zamanları, Hindistanda maddî cihetlerden Türk medeniyetinin en yüksek devridir. Zamanlarında mimarî çok ilerlemiştir. O zaman yapılan resimler ve minyatürler (boyalı küçük resimler) meşhurdur.

Şahcihanın 1631 de vefat eden karısı *Mümtaz Mahal* için yaptırdığı *Taç Mahal* Türbesi dünyanın en güzel mimarî eserlerinden biridir.

Mimarî eserlerinde, Hindu ve İran Türk tesirlerinden başka Osmanlı mimarisinin tesirleri de kayde şayandır.

Babür ve halefleri zamanında İstanbuldan getirilen Osmanlı Türk mimarları, Hindistanda birçok cami, saray ve türbeler yapmışlardır.

Hint Türk mimarisinin bariz hususiyetlerinden biri, çini yerine mermer kullanılmasıdır. Bu itibarla İran camileri harap olduğu halde, meselâ Taç Mahal türbesi Türk zevkinin en güzel bir nümunesi olarak parlamaktadır.

Delhi civarındaki Humayunun türbesi Kanunî Süleyman devrinin bazı İstanbul camilerini andırır. Bu itibarla bu camiin Mimar Sinanın yetiştirdiği mimarlardan biri tarafından inşa edilmiş olması ihtimali vardır.

Ekber devri, Hint - Türk mimarisinde yerli Hint tesirlerinin çoğaldığı zamandır. Bu imtizaç, Ekber tarafından Fetihpurda ve bilhassa bu şehirde Türki Sultana denilen beş katlı sarayda ve bu sarayın kabul salonlarında görünür.

Şahcihan zamanı Hint - Türk mimarisinin en parlak devridir. Bu devrin en güzel eserleri, Delhide Büyük Cami ve Türk İmparatorlarının saraylarıdır. Şahcihanın yaptırdığı en güzel eser Agradaki Taç Mahaldir.

Hint - Türk resim san'ati tamamen Hindistanda vücut bulmuş ince bir san'attir. Avrupa müzelerinde mevcut Hint - Türk resim kolleksiyonları o devrin san'at ve inceliğini ve saray muhitini gösteren hakikî birer şaheserdir.

Hasılı şerefli ve kahraman Timur ailesi mensupları, hatta inhitat devrinin hükümdarları, ve o zamanın Türk san'atkâr ve âlimleri şahsî kıymetleri, medenî kabiliyetleri ve ilmî kudretleri ve bilhassa insanî duyguları itibarile Hint âleminde kendilerine hükümdar olarak hürmet ettirmeyi bildirmişlerdir.

KRONOLOJİ CETVELİ

BU KİTAPTA ZİKROLUNAN

BAŞLICA HADİSELERİN VUKUU TARİHLERİ

300. Alamanların yukarı Ren civarına yerleşmeleri.
324. Kostantinin hıristiyanlığı kabul edişi.
375. Hunların Şarkî Got Devletine hücumları. — Cenubî Rusyaya girmeleri. — Ostrogot Devletinin yıkılışı.
395. Roma İmparatorluğunun Kayser Teodosyos tarafından ikiye bölünmesi.
406. Germanyanın Alanlar tarafından istilâsı.
410. Romanın Alarik tarafından zaptı.
411. Alanların İspanya Yarımadasına hâkim oluşları.
434. Attilânın hükümdar olması (vefatı 453).
449-455. Angılo-Saksonların Britanya adasına çıkmaları.
452. Attilânın Romaya gitmekten vazgeçerek geri çekilmesi.
476. Garbî Roma İmparatorluğunun nihayet bulması.
493. Odoakır'ın katli ve İtalyada Ostrogot hakimiyetinin başlaması.
527. Jüstiniyenin imparator oluşu (vefatı 565).
555. Muhanın Cucenleri büsbütün ortadan kaldırması.
570. Muhammedin dünyaya gelmesi.
594. Muhammedin Hatice ile izdivacı.
602. Hazarların Volga ile Turla ırmakları arasında devlet kurmaları.
622. Muhammedin Mekkeden Medineye hicreti.
632. Muhammedin Veda haccı. — Muhammedin vefatı (8 Haziran). — Ebubekirin Hilâfete intihabı (8-9Haziran).
634. Ebubekirin vefatı. Ömerin halife intihabı.
642. İranlıların Nihavent'te inhizamları ve Sasanî Devletinin sonu. — Mısırın Araplar tarafından fethi.
644. Halife Ömerin vefatı ve Osmanın halife intihabı.

TÜRK TARİH KURUMU

656. Halife Osmanın öldürülmesi ve Alinin halife intihabı.
659. Garbî Gök Türk Devletinin inkırazı.
661. Halife Alinin öldürülmesi.
671. İstanbulun Araplar tarafından ilk muhasarası.
681. Kutluk Hanın Şarkî Gök Türk Devletini yeniden kurması (vefatı 691).
711. Tarıkın ordusu ile İspanyaya geçmesi.— Türkeş Devletinin sonu.
712. Tuleytule'nin zaptı.
732. Poatye'de Abdürrahmanül Gafiki ordusunun Franklara mağlûbiyeti.
750. Emevî saltanatının sonu ve Abbasî saltanatının başlaması.
756. Abdürrahmanın Endülüs Emevî saltanatını kurması.
756-757. Karlukların Uygurlarla mücadeleye başlamaları.
762. Abbasilerden Halife Mansur tarafından Bağdadın kurulması ve hükûmet merkezinin bu şehre nakli.
768. Şarlmanın hükümdar olması (vefatı 814).
786. Harunürreşidin halife olması (vefatı 809).
804. Tuna Bulgarları Hanı Kurmuş Hanın tahta geçmesi.
835. Mutasım tarafından Samra şehrinin tesisi.
840. Uygurların Kırgızlara mağlûp olmaları.
843. Verdön Muahedesi ve taksimi.
868. Ahmedin Tulunlular Devletini kurması.
874. Samanoğulları Devletinin kuruluşu.
885. Normanların Parisi muhasarası.
905. Abbasilerin Tulunlular Devletini ortadan kaldırmaları.
919. Saksonya Hanedanından müessis Hanri I. in tahta geçmesi.
962. Büyük Oton I. in imparatorluk tacını giymesi. — Alp Tekinin Gazne şehrini zaptederek orada yerleşmesi ve Gazneliler Devletini kurması.
979. Sevük Tekinin Hint hükümdarlarından Çipali mağlûp etmesi.
999. Karahanlılar tarafından Buharanın zaptı ve Samanoğulları Devletine nihayet verilmesi.
1000. İştüvanın Macarları hıristiyan dinine sokması ve Papa tarafından kırallık tacının kendisine verilmesi.
1001. Hintte müslüman Türk hakimiyetinin başlaması (Gazneliler devri).
1016. Hazar Devletinin nihayet bulması.

1025. İndüs havzası ile Pencap havalisinin Ganzeliler Devletine ilhakı.
1030. Gazneli Mahmudun vefatı.
1031. Hişamın hükümdarlıktan istifade ederek inzivaya çekilmesi ve Endüslüste Tavaifi Mülûk devrinin başlaması.
1040. Tuğrul Beyin bütün Horasanı zaptederek Selçuk Devletinin esasını kurması.
1055. Bağdatta Abbasî halifelerinin Selçuk sultanlarının hakimiyetleri altına girmeleri.
1059. Tuğrulun Bağdadı ikinci defa zaptederek şark islâm dünyasını nüfuzu altına alması.
1063. Tuğrul Beyin vefatı.
1064. Hazarın şimalinden gelen Oğuzların Tunayı geçerek Bizans arazisine girmeleri.
1071. Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos). Sıvasta Danişmentliler Türk Devletinin kuruluşu.
1072. Alp Aslanın vefatı.
1073. Bizans ordusunun Kayseri civarında Selçuk ordusu tarafından esir edilmesi.
1076. Papalarla imparatorlar mücadelesinin başlaması.
1081. Iznık şehrinin Türkler tarafından zaptı.
1095. Birinci Haçlı seferinin ilânı.
1099. Birinci Haçlı ordusunun Kudüsü zaptı.
1118. Sultan Sancarın kendisini Selçuk hükümdarı ilân etmesi.
1147. İkinci Haçlı seferi.
1149. İkinci Haçlı seferi neticesinde muvaffak olamıyan Fransa Kıralı Lui ve Alamanya İmparatoru Konradın memleketlerine dönmeleri.
1155. Temuçinin dünyaya gelmesi (vefatı 1227).
1174. Nureddinin vefatı ve Salâhaddinin Suriyede biribirile mücadeleye girişen islâm emîrlerinin daveti üzerine Şama girmesi.
1175. Salâhaddinin Suriyeyi kat'î olarak zaptetmesi ve Abbasî halifesinin onun Mısır, Yemen, Hicaz, Mağrıp, Palestin ve Suriye üzerindeki hakimiyetini tanıması.
1183. Son Gazne hükümdarı esir edilerek Gazneliler Devletinin Gorlular tarafından ortadan kaldırılması.
1185. Musulun Salâhaddini Eyyubî tarafından zaptı.

1187. Kudüsün Salâhaddini Eyyubî tarafından hıristiyanlardan zaptı.
1194. Büyük Selçuk İmparatorluğunun inkırazı.
1200. Dördüncü Haçlı seferi.
1204. İstanbulun Dördüncü Haçlı ordusu tarafından zaptı ve Lâtin İmparatorluğunun kurulması.
1206. Temuçinin Garbî Moğolistanı da ele geçirerek Cengiz unvanını alması.
1721. Beşinci Haçlı seferi.
1228. Altıncı Haçlı seferi.
1231. Celâleddin Harzemşahın öldürülmesi.
1232. Endülüste Beni Ahmer Devletinin kurulması.
1236. Batu Han tarafından Volga Bulgar Devletine nihayet verilmesi.
1248. Yedinci Haçlı seferi.
1258. Hulâgûnun Bağdadı zaptederek Abbasî halifesini öldürmesi ve Bağdatta Abbasî Hilâfetinin nihayet bulması.
1270. Sekizinci Haçlı seferinde Fransa Kıralı Sen Luinin Tunusta vebadan vefatı ve seferlerin neticesiz nihayetlenmesi.
1307-1308. Aydın ve havalisinde Germiyan Beyliğini metbu tanıyan Aydınoğulları Beyliğinin teessüsü.
1308. Gıyaseddin Mesut II. nin Kayseride vefatı ve Selçuk Sultanlığının nihayet bulması.
1336. Timurun doğması (11 Mart).
1358. Kazganın öldürülmesi.
1369. Timurun Belhte hükümdar ilân edilmesi.
1393. Bağdadın Timur ordusu tarafından zaptı.
1398. Timurlengin Delhiyi zaptetmesi (18 Kânunuevvel).
1399. Hintte ikinci defa Tuğluklar devrinin başlaması.
1400. Sıvasın Timur tarafından zaptı.
1405. Timurun vefatı (Şubat).
1440. Avrupada matbaanın icadı.
1444. Osmanlıların Varna muzafferiyeti.
1453. İstanbulun Türkler tarafından zaptı ve Şarkî Roma İmparatorluğunun inkırazı.
1483. Babürün dünyaya gelmesi (14 Şubat).
1487. Karamanoğulları Devletinin inkırazı.

1492. Amerikanın Kristof Kolomb tarafından keşfi.
1504. Babürün Kâbili zaptı.
1516. Yavuz Selim tarafından Mercidabık Meydan Muharebesinin kazanılması (24 Ağustos).
1517. Yavuz Selimin Mısırı zaptederek Kahireye girmesi.
1526. Babürün Delhiyi ve Ağrayı zaptı. **Büyük Hint - Türk İmparatorluğunun başlaması.**
1527. Babürün Raçputları mağlûp etmesi (16 Mart).
1530. Babürün Ağrada vefatı (28 Kânunuevvel). — Humayunun Hint - Türk İmparatorluğuna geçmesi.
1556. Ekberin Hint - Türk İmparatoru olması.
1605. Ekberin ölümü ve Cihangirin Hint - Türk İmparatorluğuna geçmesi.
1627. Şahcihanın Hint - Türk İmparatoru olması.
1857. Hindistanda Sipahi isyanının vukuu. — Delhinin İngilizler tarafından zaptı ve Hint - Türk İmparatorluğuna nihayet verilmesi.
1858. Hindistan idaresinin İngiliz Ticaret Şirketinden İngiliz Hükûmetine geçmesi.

İNDEKS

A

Abbasiler, 79 - 83
Abdullah, 56
Abdülmelik, 71, 77
Abdürrahmanül Gafiki, 76
Abdürrahman I., 85 - 88
Abdürrahman II., 89,
Abdürrahman III., 89, 90
Aforoz, 109 - 110
Agra, 194 - 195
Ahiler, 170
Ahlâk, 9, 10, 18, 31
Alâeddin Keykubat I., 146, 147, 154, 163
Alâeddin Paşa, 164
Alanlar, 19
Alarik, 24
Alaşehir, 172
Ali (Halife), 56, 67 - 68
Ali Bey (Karamanoğlu), 171
Alp Aslan, 118, 142 - 143, 144
Altınordu, 179
Âmine, 56
Amr İbnülas, 63, 66, 67, 68
Anadoluhisarı, 173
Andronikus, 171
Angıllar, 26
Anglosaksonlar, 49
Ankara, 81, 184 - 188
Arkadius, 31
Arpat, 172
Aslanyürekli Rişar, 125
Atabeyler, 120, 135
Attilâ, 22 - 23
Avarlar, 30, 34, 102
Aybey, 138,
Aybey (Hint), 159
Aydınoğulları, 152, 170
Ayşe (Muhammedin zevcesi) 64, 67
Ayşe (Kurtubalı), 92

B

Babür, 194 - 197, 199
Balaban, 159
Balıkesir, 170
Barlas, 174
Bayazıt, 170 - 171, 183 - 187
Bayçu, 149
Bedir muharebesi, 60
Beljler, 14, 16
Beni Ahmer, 93
Beni Nasır, 93
Berber - Hazarlar, 72 - 76, 85
Bikicük, 177, 178
Bilecik, 163
Bizans, Bizanslılar, 22, 31 - 35, 162, 167, 168, 192
Britler, 26

Buhara, 78
Bulgarlar, 34, 43, 44-46, 166, 167
Bumin, 36
Burgundlar, 26
Bursa, 164
Büyük Karl 30, 100-102

C

Cengiz Han, 129, 130-134
Cucenler, 36
Cuci, 133

Ç

Çagatay, 132
Çanakkale, 167
Çandarlı Kara Halil, 164, 167, 169
Çankırı, 192

D

Danişmentliler, 143
Delhi, 160, 161, 194
Derebeylik, 9, 38, 113-116, 162
Din, 5, 6, 11, 12, 16, 38, 43, 50, 54, 55, 123-127
Düzmece Mustafa, 192

E

Ebubekir, 56, 65
Ebülabbas Seffah, 78, 79, 85
Ebumusel Eş'ari, 68
Ebumüslim, 78, 79
Ebusüfyan, 60, 63
Ebutalip, 56
Edirne, 167
Endülüs, 85-93
Ergenekon, 36
Ertuğrul Bey, 162, 163
Evrenos Bey; 167
Eyyubiler, 120, 136

F

Farabi, 83
Fatimiler, 82, 135
Feodal, Feodalite, 9, 38, 113-116, 150-152, 162
Fetret devri, 191
Filibe, 167
Franklar, 24, 26-27, 98-100
Frederik Barbaros, 112, 125

G

Galatlar, 16
Galya, 14-17
Ganj, 157
Gazne, 84, 95, 158, 194
Gazneli Mahmut, 84, 95, 96, 157, 194
Gelibolu, 167
Gemlik, 166
Germenler, 17, 25
Germiyanoğulları, 150, 152, 191
Gıyaseddin Keyhusrev, 146,147,149
Gırnata, 93
Gladiyatör, 10
Gol, 14
Gorlular, 158
Gotlar, 25, 72
Gök Türkler, 36-38
Gregoar VII. (Papa), 110-111
Günah çıkarmak, 12
Gürgân, 174

H

Hacı İl Bey, 167
Haçlılar, 120,123-127,135,167,172,173
Hakem I., 88, 89
Hakem II., 91
Halit bin Velit, 61, 63, 65
Halit ibni Bermek, 79

Hanri IV., 110
Hariciler, 68
Harun Reşit, 79-80
Harzemşahlar, 120-128
Hasan, 68
Haşimiye, 79
Hatice (Muhammedin zevcesi), 56
Hatice (Endülüslü), 92
Hayber Kalesi, 61
Hazarlar, 43
Hazreçler, 53
Hendek muharebesi, 61
Herakliyüs, 65
Hicaz, 54
Hicret, hicrî tarih, 57
Himyeriler, 53, 54
Hint, 157-161, 182, 194-201
Hıristiyanlığın Romada zafer kazanması, 5, 6
Honorius, 31
Horasan, 77, 121
Hudeybiye barışıklığı, 61-63
Hulâgû, 83
Hunlar, 19, 21-23, 27
Hunyadı Yanuş 193
Hüseyin (Alinin oğlu), 70
Hüseyin (Timurun kayınbiraderi), 178, 179

İ

İberler, 15
İbnirüşt, 91
İbni Sina, 83
İlhanlılar, 133, 149, 150, 162
İltutmuş, 159
İmadeddin Zengi, 135
İnegöl, 163
İsak Komnenos,
İskoçyalılar, 26
İslâvlar, 49
İstanbul, 2, 31, 35, 69, 126, 192
İstemi, 36
İzabel, 93
İzmir, 170
İzmit, 166
İzzeddin Keykubat I., 146, 147

J

Jül Sezar, 8, 17
Jüstiniyen, 11. 32-35

K

Kâbe, 55
Kadınlık, 13, 18, 31, 32, 92
Kantakuzinus, 166, 167
Karacadağ, 163
Karamanlılar, 150, 168, 170, 191
Kara Yusuf, 183
Karluklar, 40
Karolenj, 98
Kartal, 166
Karesi, 152, 166, 170
Kastamonu, 170
Katolik Ferdinant, 93
Kavimler muhacereti, 21, 24-29
Kazgan, 174, 176
Keltler, 14
Kerbelâ, 70
Kilise, 5, 50
Kılıç Aslan I., 145, 146
Kılıç Aslan II., 125, 146
Kıpçak, 132
Klodvik, 26
Kostantin, 6, 7, 31
Konrat III., 125

Kosva Meydan Muharebesi, 169
Kubilây, 132
Kumanlar, 48
Kuran, 58, 59
Kurtuba, 74, 86
Kuteybe bin Müslim, 72, 77, 78
Kutluk Han, 37
Kütahya, 170

L

Lala Şahin Paşa 167
Lâtin İmparatorluğu, 126
Lazar, 169
Lebine, 92
Ligürler, 15
Lombartlar, 49
Lotar, 102, 103
Lui VII., 125-127

M

Mabutlar, 5, 16, 38, 54
Macarlar, 46-47, 167, 193
Malazgirt Meydan Muharebesi, 119, 142-143
Manisa, 170
Manüel, 172
Maveraünnehir, 77, 121, 194
Medinetüzzehra, 90
Mehmet Çelebi, 191
Melikşah, 119, 144
Memlûkler (Mısırda) 120, 138-141
Memlûkler (Hintte), 159
Memun 80, 128
Mengüçler, 143
Menteşeoğulları, 152
Mercidabık, 140
Merovenjler, 98, 99
Mervan II., 78
Mesut, 146
Miloş, 169
Mina, 53
Muaviye, 68, 69, 77
Muizüddin, 159
Murat Bey, 167-169
Murat II., 192
Musa bin Nusayr, 72-76
Mutasım, 80, 81
Mutezile, 80

N

Neron, 8, 9
Nikeforus, Melisenis, 144
Niybolu Muharebesi, 172-173
Nizamülmülk, 119, 120
Normanlar, 104-105
Nurettin, 135-136

O

Odoakır, 28
Oğuzlar, 43, 48, 117, 119
Olcay Türkân, 176, 177
Ordu ve asker, 3, 120, 153, 164, 165, 169-170
Orhan Bey, 164-167
Orhan abidesi, 37
Osman (Halife), 66, 67
Osman Bey, 163, 164
Osmanlılar, 162-173
Ostrogotlar, 24, 25, 26, 34
Oton I., 106, 107, 109

Ö

Ömer, 65, 67
Ötügen, 36

P

Papa, 7, 11, 23, 50, 108-112, 124, 167
Peçenekler, 43, 47-48
Pencap, 158, 194
Piyer Lermit, 124
Poatye Muharebesi, 76

R

Rodrik, 73-74
Romalılar, 3-17
Romen Diyojen, 119
Romulüs Ogüstül, 28

S

Saksonlar, 26
Salâhaddin Eyyubi, 137
Saltuklar, 143
Samanoğulları, 82, 83, 93, 117
Samsun, 192
Sancar, 119, 120
Saruhanoğulları, 152, 170
Seba, 53
Selânik, 172
Selçuk (Selçik), 117
Semerkant, 78, 194
Senato, 4, 16
Sen-Bernar, 125
Septim Sever, 8
Sevük Tekin, 157
Sezar, 8, 17
Sırplar, 166, 168
Sırp Sındığı, 168
Sofya, 168
Söğüt, 170
Subaşı, 165
Sumer, 53
Süleyman Çelebi, 191
Süleyman Paşa, 167

Ş

Şarlman, 30, 79, 100 - 102
Şarl Martel, 76, 99
Şato, 114
Şiiler, 68
Şövaliye, 113 - 116

T

Talha, 67
Tarhan, 80
Taşköprü harbi, 178
Tekfur, 162
Tekin, 80
Teodora (Jüstiniyenin zevcesi), 32
Teodora (Orhan Beyin zevcesi), 166
Teodorik, 28
Teodosius, 31
Teofilos, 81
Temuçin, 130 - 134
Timar, 153, 164, 165
Timur, 160, 173, 174 - 190, 194, 201
Timurtaş Paşa, 167, 171
Toharistan, 77, 78
Toktamış, 179 - 184
Tosya, 192
Tuğluk Han, 176, 177
Tuğrul, 142
Tuleytule, 74 - 75
Tulunoğulları, 82, 97, 135
Tumen, 36
Turgay, 174
Türkân, 176
Türkeşler, 39

U

Uhut Muharebesi, 60 - 61
Ulahlar, 167
Uslar, 53
Uygurlar, 38, 41 - 42

Ü

Ürben II., 124

V

Vandallar, 24, 27
Varna Muharebesi, 193
Vasık, 81
Velit I., 71, 72, 76
Venedikliler, 192
Vizigotlar, 24, 34

Y

Yavuz, 140
Yemen, 50 - 53
Yeniçeri, 169 - 170
Yeşilşehir, 174
Yezit, 69, 70
Yuvanis Paleologos, 171

Z

Zigismund, 172, 191
Ziyat oğlu Tarık, 73 - 76
Zübeyir, 67

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

1
Avrupada Hun-Türk İmparatorluğu

TÜRK TARİH KURUMU

AVRUPADA HUN-TÜRK İMPARATORLUĞU 375-453

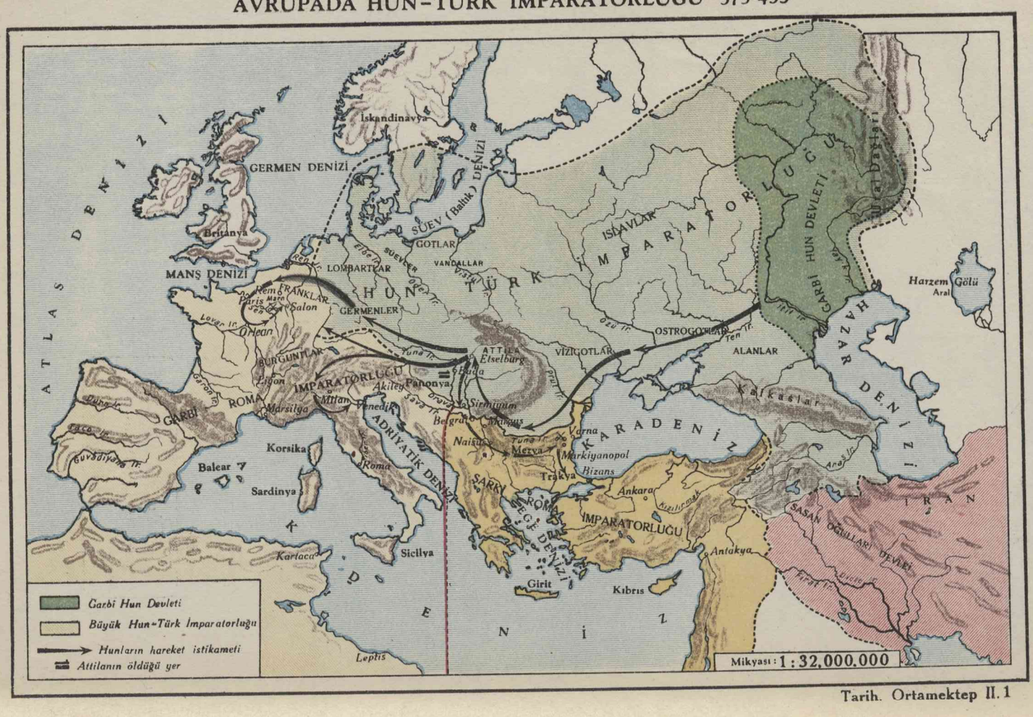

Tarih. Ortamektep II. 1

TÜRK TARİH KURUMU

2
Avrupada göçler ve istilâlar

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

AVRUPADA GÖÇLER VE İSTİLÂLAR

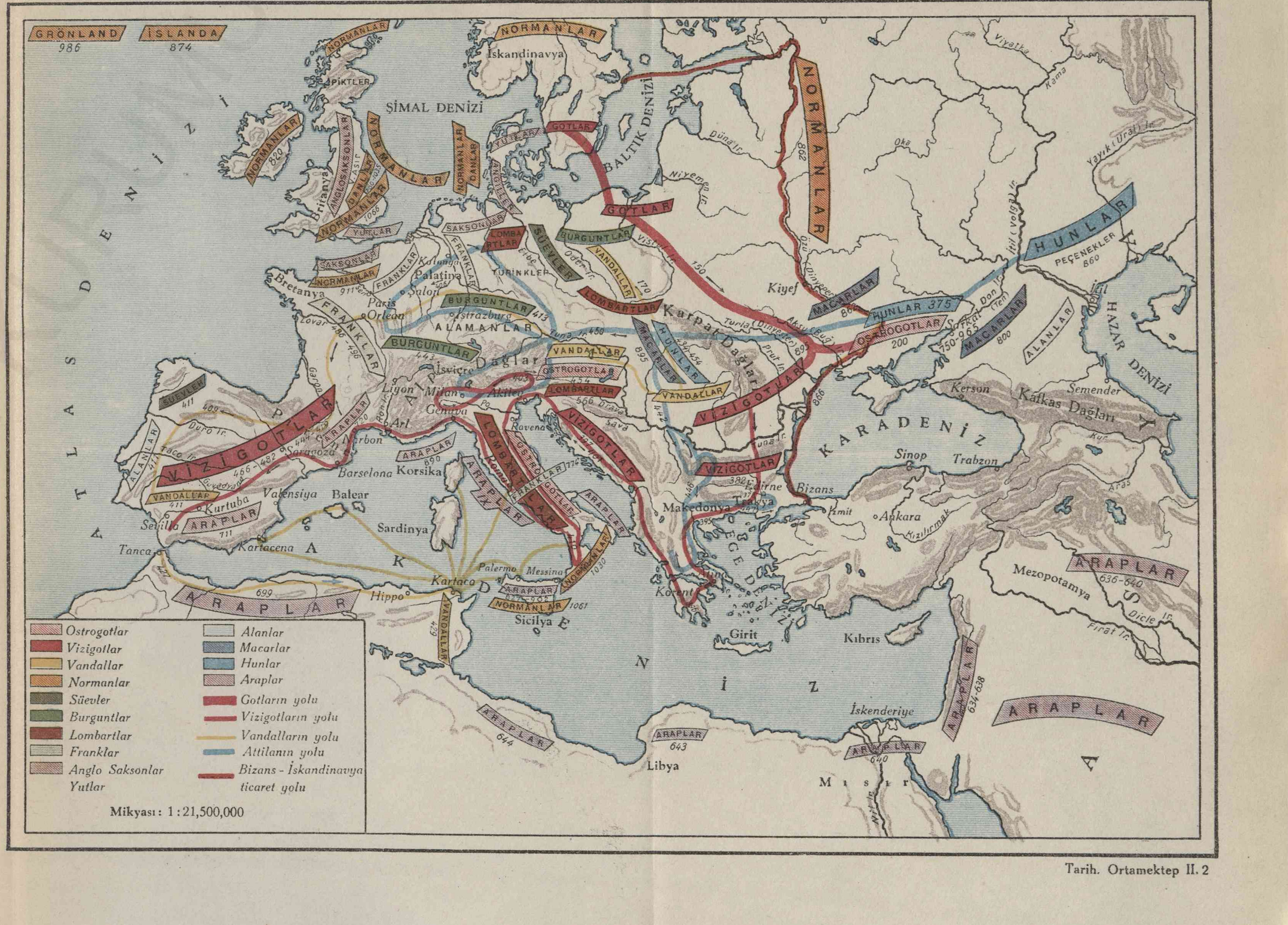

TÜRK TARİH KURUMU

3
476 da Avrupa

TÜRK TARİH KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

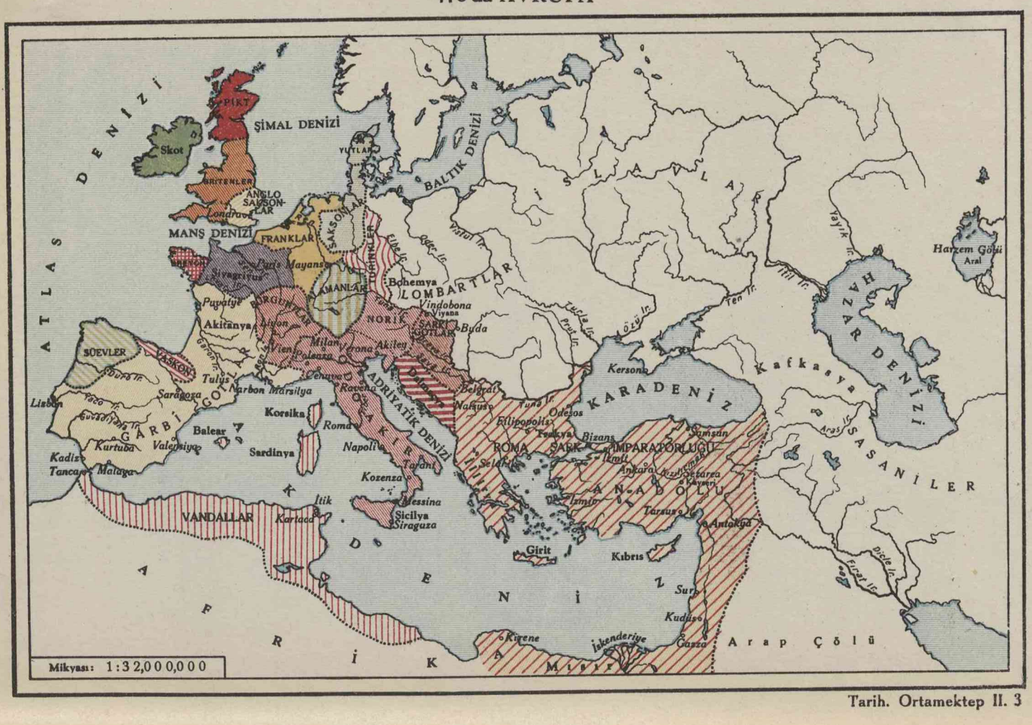

Tarih. Ortamektep II. 3

TÜRK TARİH KURUMU

4
Asyada Göktürk
İmparatorluğu

5
Kutluk Devleti

TÜRK TARİH KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

ASYADA GÖK TÜRK İMPARATORLUĞU M. 552 - 745

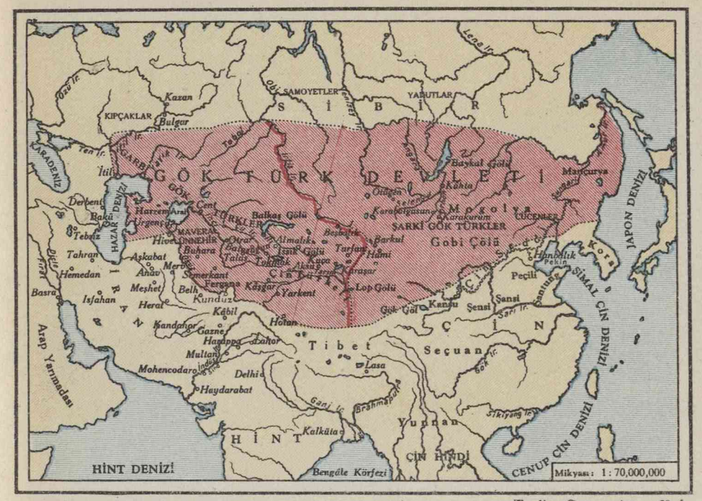

Tarih. Ortamektep II.4

KUTLUK DEVLETİ 681 - 745

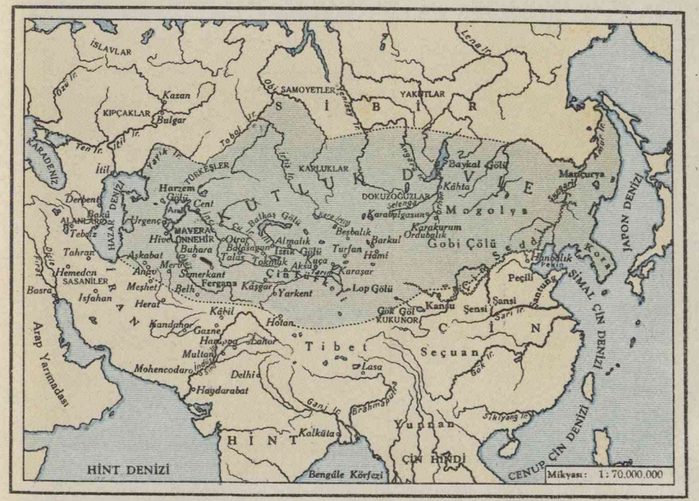

Tarih. Ortamektep II. 5

TÜRK TARİH KURUMU

6
Asyada Türkeşler
Karluklar

7
Asyada Uygur
Devleti

TÜRK TARİH KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

ASYADA TÜRKEŞLER, KARLUKLAR

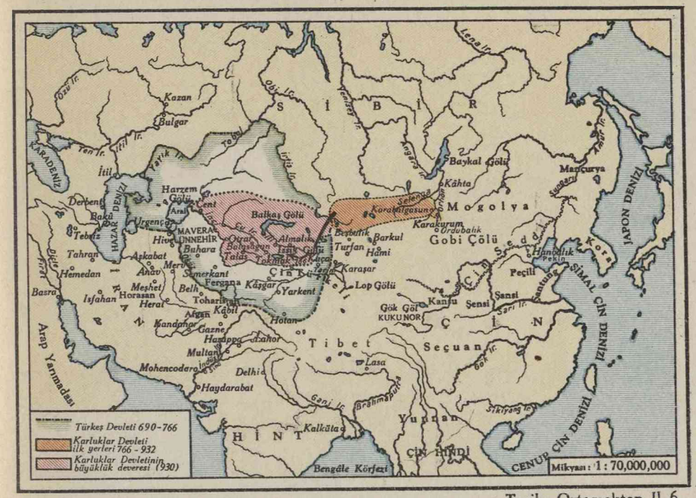

Tarih. Ortamektep II. 6

ASYADA UYGUR DEVLETİ

Tarih. Ortamektep II. 7

TÜRK TARİH KURUMU

8
Şark ve Garp Bulgarları

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

ŞARK VE GARP BULGARLARI: XIII. ASIR BAŞLARINDA

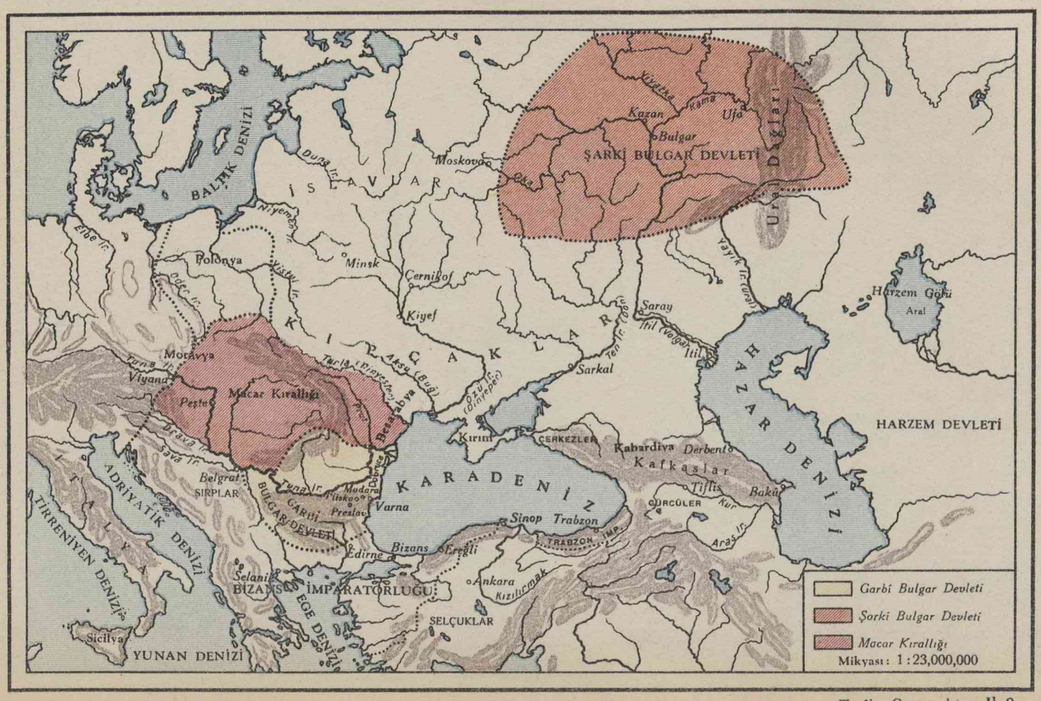

Tarih. Ortamektep II. 8

TÜRK TARİH KURUMU

9

İslavlar, Lombartlar Anglo-Saksonlar

TÜRK TARİH KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

İSLAVLAR, LOMBARTLAR, ANGLO-SAKSONLAR M. 565

Tarih. Ortamektep II. 9

TÜRK TARİH KURUMU

10

İslâm İmparatorluğunun umumî vaziyeti

TÜRK TARİH KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

İSLAM İMPARATORLUĞUNUN UMUMİ HARİTASI

Tarih. Ortamektep II. 10

TÜRK TARİH

11
Şarlman İmparatorluğu-Verdön taksimi

TÜRK TARİH KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

ŞARLMAN İMPARATORLUĞU 768-814 VE VERDÖN TAKSİMİ 843

Tarih. Ortamektep II. 11

TÜRK TARİH KURUMU

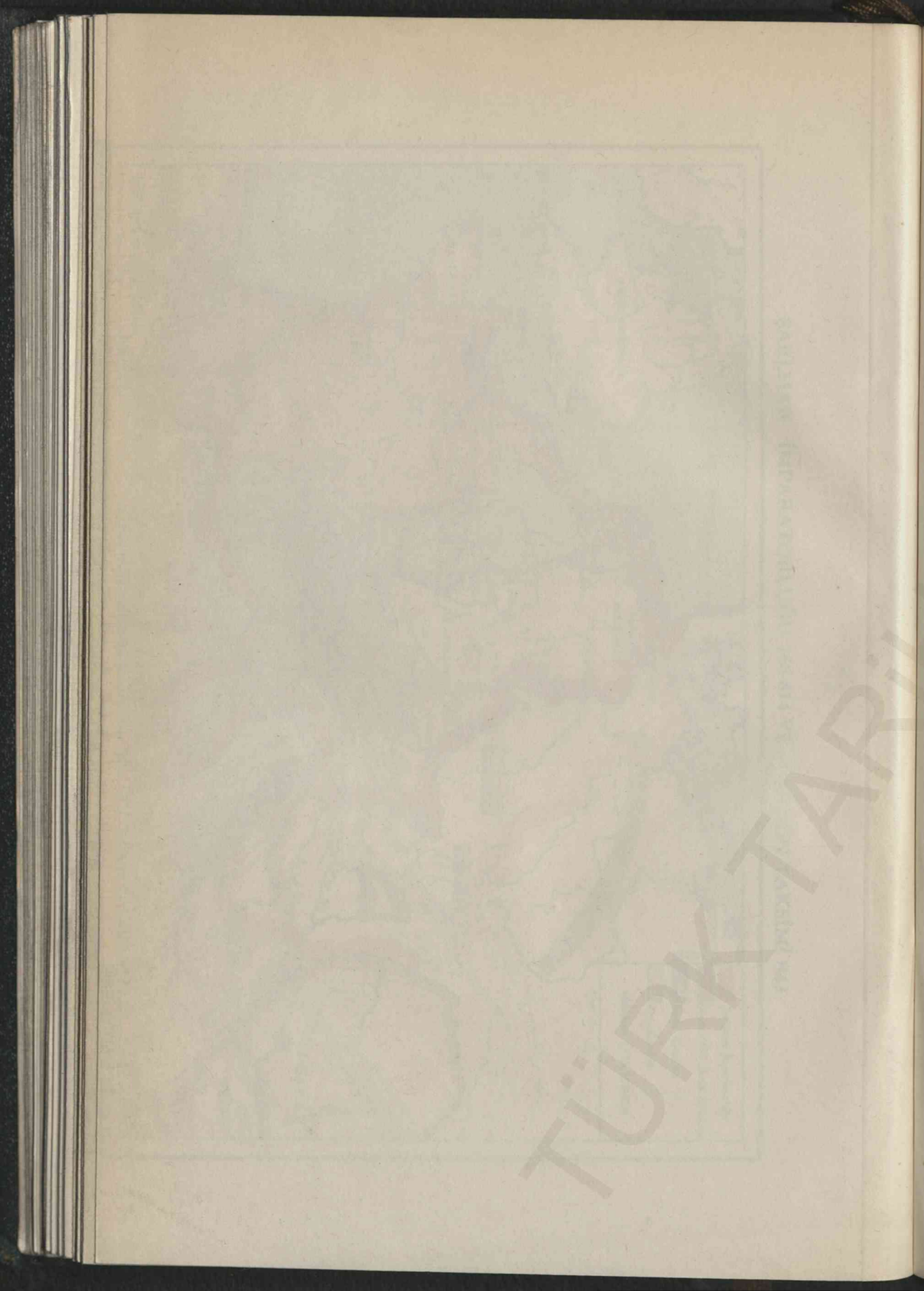

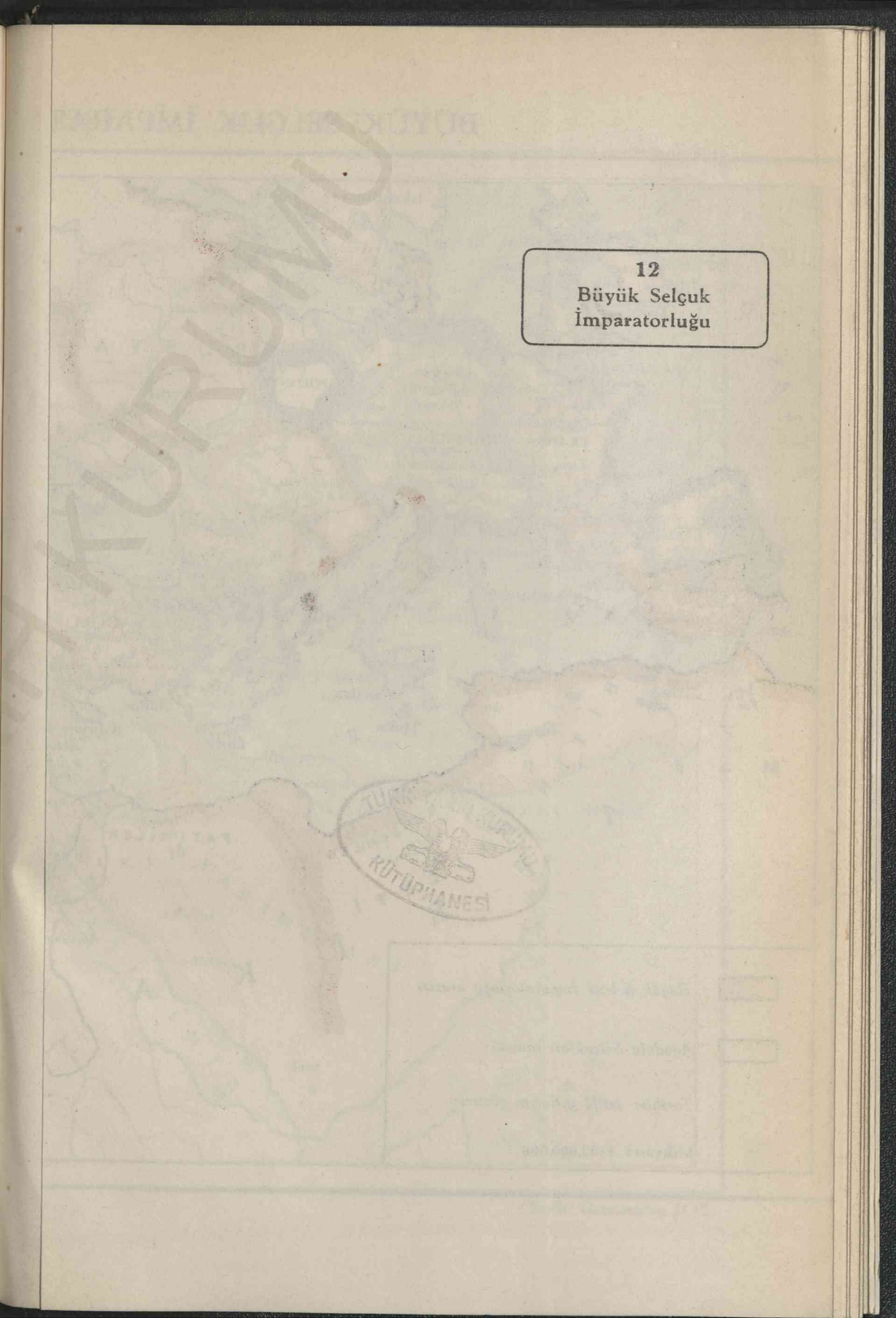

12
Büyük Selçuk
İmparatorluğu

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

BÜYÜK SELÇUK İMPARATORLUĞU 1040-1157

Tarih. Ortamektep II.12

TÜRK TARİH

13
Cengiz İmparatorluğu
ve parçalanması

TÜRK TARİH KURUMU

CENGİZ İMPARATORLUĞU 1277 VE PARÇALANMASI 1330

Tarih. Ortamektep II. 13

TÜRK TARİH KURUMU

14
Anadoluda Türk beylikleri

TÜRK TARİH KURUMU

XIV. ASIR BAŞLARINDA ANADOLU TÜRK BEYLİKLERİ

Tarih. Ortamektep II. 14

TÜRK TARİH KURUMU

15
Timur İmparatorluğu

TÜRK TARİH KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

TİMUR İMPARATORLUĞU VE SEFER İSTİKAMETLERİ

Tarih. Ortamektep II. 15

16
Hint'te ikinci müslüman türkler devri

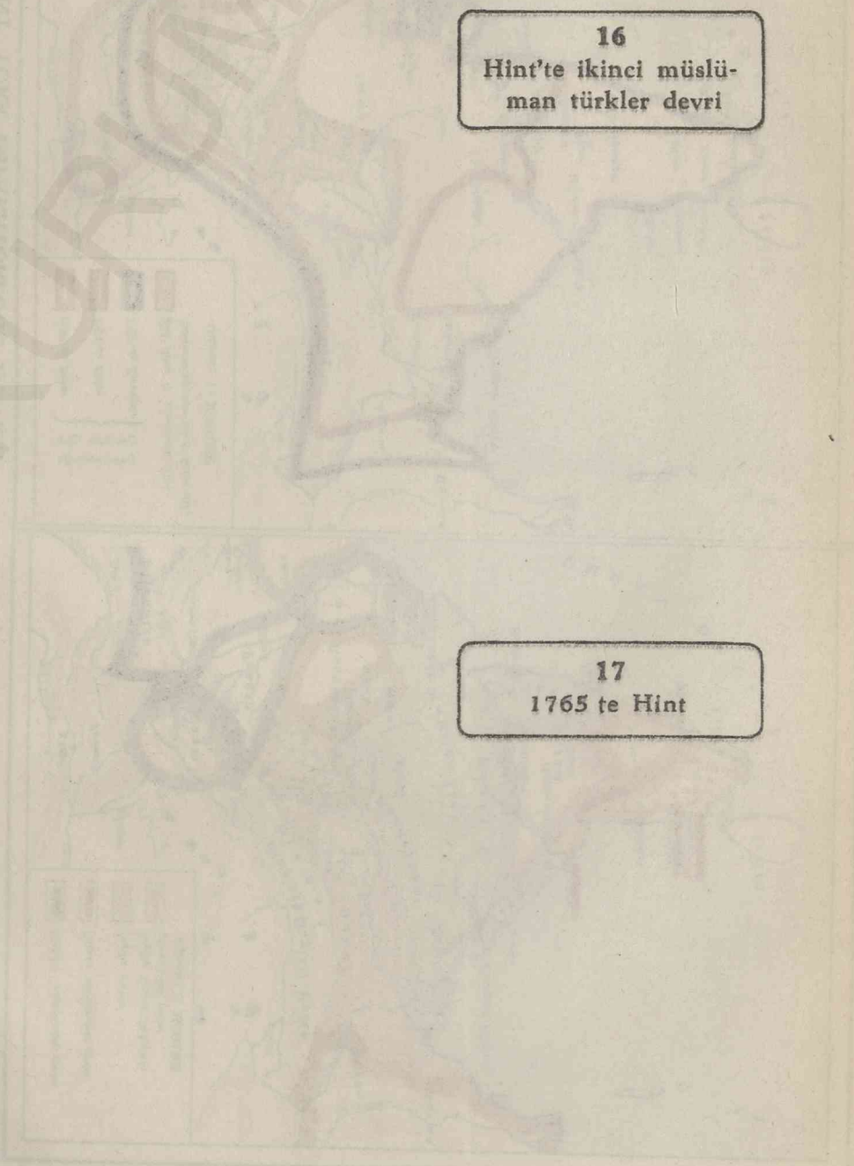

17
1765 te Hint

TÜRK TARİH KURUMU

İKİNCİ MÜSLÜMAN TÜRKLER DEVRİ, BÜYÜK HİNT TÜRK İMPARATORLUĞU 1525-1857

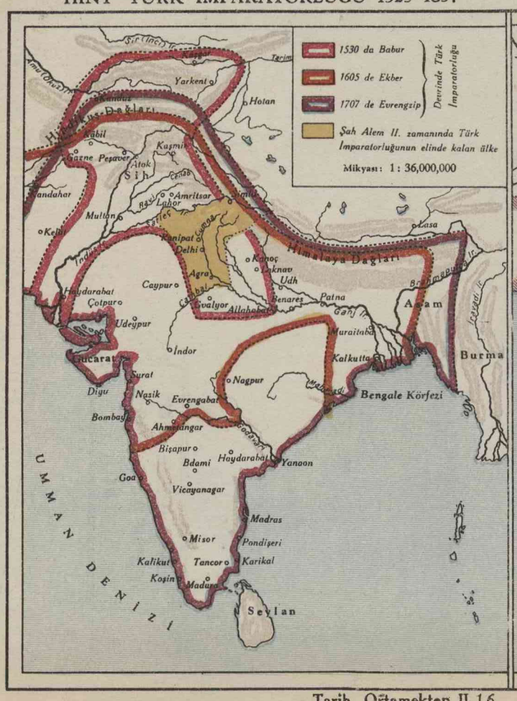

Tarih. Ortamektep II. 16

1765 TE HİNT

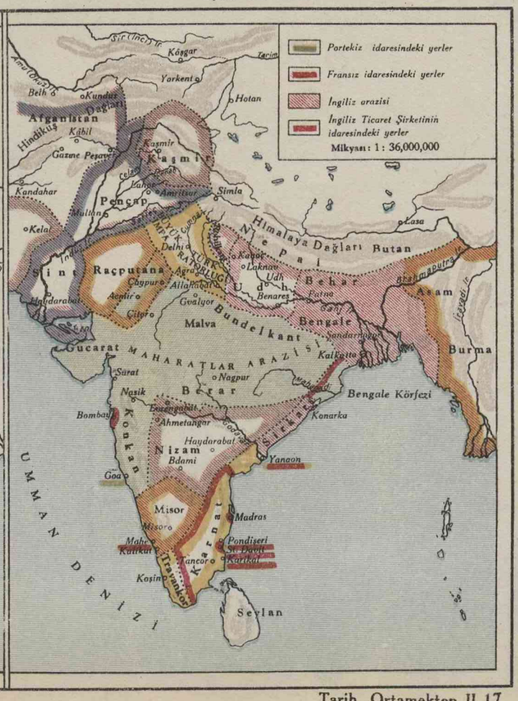

Tarih. Ortamektep II. 17

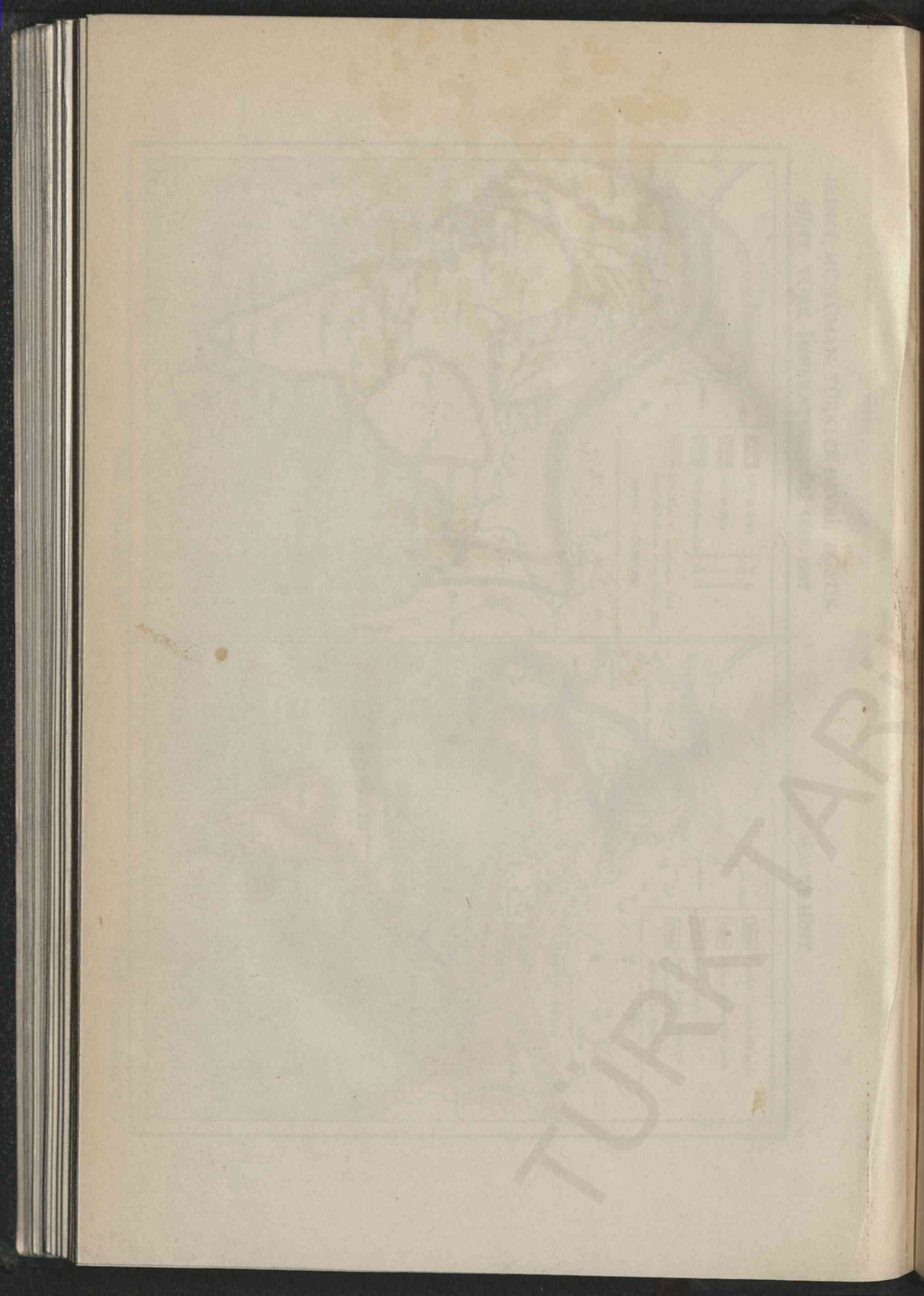

18
Orhan devrinde
Anadolu ve Balkan

TÜRK TARİH KURUMU

Tarih. Ortamektep II. 18

TÜRK TARİH KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ
255.7.2.1.B.24.789315
Kitap
Ortaöğretim için tarih
A017333

ORTAMEKTEP İÇİN TARİH II.

A.I
2626
2

A.I
2626-2
a